II. 787. 256

W pocztach serdecznej wdzięczności
Memu Kochanemu Nauczycielowi,
Prof. Dr-wi St. Kozierowskiemu —
Uczeń
16.XII.38.

DRUKARNIA DOMU MAMONICZÓW W WILNIE

(1575 — 1622)

DRUKARNIA „KRAJOWA" WILNO, GDAŃSKA 6 — TFLEFON 2-03

WYDAWNICTWA TOWARZYSTWA POMOCY NAUKOWEJ
IM. E. I E. WRÓBLEWSKICH

TEODOR ILJASZEWICZ

DRUKARNIA DOMU MAMONICZÓW W WILNIE

(1575—1622)

784256

WILNO 1938

BIBLIOTEKA NARODOWA BN
II.787.256
A

„Одного тількі не знала глибока давнина — подбати про збірку друкованих книжок, складених з найкращих примірників. Нехай-же сьогодні тіни наших предків — пильних і невтомимих книжників — друкарів выбачать нам неповне знаня про іх прекрасні твори".

Ilarjon Święcicki.

„Psałtyr, pakrytuju niażorstkaj, buraj kożaj
Ja ŭziau i srebrnyja zaściożki adamknuŭ.
Pieračytau rady kirylicy pryhożaj
I wosku z ładanam pryjemny pach pačuŭ.
Woś psalma śličnaja: „Jak toj aleń šukaje
Krynicy čystaj, tak šukaju Boha ja".
Jak wieje świeżaściu jaje krasa żywaja,
Jak radasna ŭsio dalš śpiašyć duša maja.
I baču ja ŭ kancy niachitruju prypisku,
Što „knihu hetuju rab Boży dziak Hapon
Dziela dušy śpisau u mieście Waŭkawysku
U rok siem tysiač sto waśmy z pačatku dzion"

Maksim Bahdanowič.

PRZEDMOWA

Badania, dotyczące dziejów drukarstwa, mają doniosłe znaczenie, jeśli chodzi o odtworzenie stanu kulturalnego społeczeństwa. Książka jest faktem kulturalnym. Jest ona wynikiem kulturalnych zdobyczy i zapotrzebowań ludzi. Wykrycie warunków, w jakich się ona zrodziła i działała, daje nam możność bliższego wglądnięcia w stosunki religijne, polityczne, handlowe, przemysłowo-techniczne etc. danego społeczeństwa.

Badania nad drukarstwem w b. Wielkiem Księstwie Litewskiem pozostawiają pod tym względem jeszcze dużo do życzenia.

Niezupełność i szczątkowość źródeł wprawdzie nie pozwalała dotąd na ciągłe i należyte zobrazowanie tych stosunków. Zrobiono, coprawda, w tej dziedzinie dużo. Dawniejsze prace jednak z tej dziedziny są bądź niezupełne, bądź też z powodu swej dawności wymagają poczynienia gruntownych poprawek i uzupełnień dzięki nagromadzeniu nowego materjału. Materjałem tym przy badaniach tego rodzaju w dużej, a czasem wyłącznej mierze jest sama książka.

Z najnowszych prac o charakterze ogólnym wymienić należy zbiorowe dzieło, „400-лецьце друку на Беларусі" (Mińsk, 1926). Prace, umieszczone w tem wydawnictwie, nie są jednak gruntowne pod względem wyczerpania materjału. Dzieje się to głównie z tego powodu, że jeszcze nie czas na ogólne ujęcie sprawy drukarstwa w b. W. Ks. Litewskiem. Musi je poprzedzić praca przygotowawcza, którą należy prowadzić w kierunku badania należytego i wyczerpującego poszczególnych drukarń. Otwiera się tutaj obszerne pole dla badań historycznych, filologicznych etc.

Praca niniejsza jest właśnie próbą przedstawienia dziejów dotychczas mało znanej, chociaż często wspominanej tu i ówdzie, drukarni domu Mamoniczów w Wilnie, która działała w ostatniej ćwierci w. XVI i pierwszej XVII (1575—1622).

Autor pracy niniejszej bynajmniej nie wyczerpuje tematu. Badania, ktoreby dotyczyły bliżej samych Mamoniczów, ich spraw majątkowych, handlowych, osobistych nie były przez autora szeroko przeprowadzane. Celem pracy było przedewszystkiem, o ile możliwe, przedstawienie całokształtu działalności drukarskiej Łukasza, Kuźmy i Leona Mamoniczów. Tam, gdzie uważaliśmy za konieczne, uwzględnione i zahaczone zostały, rzecz jasna, i sprawy inne, o tyle jednak, o ile miały bliższy związek z tematem.

Dzieje drukarni podzieliliśmy na trzy okresy, którym są poświęcone trzy pierwsze rozdziały pracy. Podział ten jest uzasadniony głównie tem, że obejmuje mniej więcej jednolite okresy działalności drukarni. Przeprowadzony jest podział przedewszystkiem dla ułatwienia w rozłożeniu materjału oraz podkreślenia pewnych charakterystycznych cech dawnego okresu istnienia drukarni.

Dalszem przedłużeniem dziejów drukarni jest częściowo rozdział piąty, w którym autor traktuje o losie drukarni Mamoniczowskiej i próbuje definitywnie ustalić kres jej istnienia. Rozdział czwarty dotyczy roli drukarni w życiu kulturalnem b. W. Ks. Litewskiego i innych krajów słowiańskich.

Spis i tytuły rozdziałów znajdzie czytelnik w spisie rzeczy, umieszczonym na końcu pracy.

Do pracy dodany jest spis druków Mamoniczowskich, poprzedzony krótkim wstępem, objaśniającym zadanie spisu i sam spis. Dodane są również fotografje, tablica-wykres oraz mapka, orjentująca czytelnika w posiadłościach Łukasza Mamonicza w Wilnie. Mają one służyć czytelnikowi, jako ułatwienie przy czytaniu pracy oraz pracę ilustrować. Praca jest zaopatrzona w skorowidz osób.

Wilno, w marcu 1933 r.

DZIEŁA I ŹRÓDŁA, UWZGLĘDNIONE W PRACY

I. LITERATURA

1. Abramowicz L., „Cztery wieki drukarstwa w Wilnie" (1525—1925) Wilno, 1925.
2. Bachtiarow A., „Іоаннъ Гутенбергъ", Petersburg, 1892.
3. Bachtiarow A., „Исторія книги на Руси", Psbg, 1890.
4. Baliński M., „Historja miasta Wilna", t. II. Wilno, 1836.
5. Bandtkie S., „Historja drukarń w Królestwie Polskiem i Wielkiem Xięstwie Litewskiem", t. II. Kraków, 1826.
6. Biezsonow, „Типографская библіотека въ Москвѣ", Moskwa, 1859.
7. Biržiška W., „Lietuvių bibliografija", cz. I.
8. Bodianskij, „О древнѣйшемъ свидѣтельствѣ, что церковно-книжный языкъ есть славяно-булгарскій", („Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія", 1843, II, skr. Ż. M. N. P.).
9. Boriczewskij, „Историческій взглядъ на развитіе книгопечатанія въ Россіи", (Ż. M. N. P., 1842).
10. Briancew P., „Исторія литовскаго государства", Wilno, 1889.
11. Brückner A., „Dzieje kultury polskiej", t. I. Kraków, 1930.
12. Czarnecki J. (T. Turkowski), „Druki Litwy i Rusi w świetle wileńskiej wystawy książki", Wilno, 1932.
13. Charłampowicz K., „Западнорусскія школы XVI и начала XVII вѣка, отношеніе ихъ къ инославнымъ", Kazań, 1898.
14. D(iedin), „О Литовскомъ Статутѣ", (Ż. M. N. P., 1838, II).
15. Dobrianskij F., „Старая и новая Вильна", Wilno, 1904.
16. Dmitrijewskij A., „Діаконъ Иванъ Ѳедоровъ, первый русскій книгопечатникъ", („Православное Обозреніе", 1883, Nr 11).

17. Drużczyc W., „Места Вільня ў першай палавіне XVI сталецьця“, („400-лецьце друку на Беларусі“, Mińsk, 1926).
18. Estreicher K., „Bibljografja Polska“, t. XVI. Kraków, 1898.
19. Gloger Z., „Encyklopedja Staropolska“, t. I.
20. Gumowski M. dr., „Mennica Wileńska w XVI i XVII w.“, Warszawa, 1921.
21. Iwaniszew N., „Жизнь Андрея Михайловича Курбскаго въ Литвѣ и на Волыни“, Kijów, 1849.
22. Jan ze Śliwina (A. Kirkor), „Przechadzki po Wilnie i jego okolicach“, Wilno, 1859.
23. Jasiński A., „З культурнае гісторыі Чэхіі“, („400-лецьце друку на Беларусі“, Mińsk, 1926).
24. Je(wgienij) Mitropolit, „О славяно-русскихъ типографіяхъ“. („Вѣстникъ Европы“, 1813, LXX).
25. Jocher A., „Obraz bibljograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce“, t. II.
26. Kałajdowicz K., „Записка объ Іоаннѣ Ѳедоровѣ“, („Вѣстникъ Европы“, 1822, NN 9, 10).
27. Karamzin N., „Исторія государства россійскаго“, t. IX, S. Petersburg, 1821.
28. Karatajew I., „Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами“, S. Petersburg, 1883.
29. Karskij E., „Западнорусскіе переводы псалтыри въ XVII—XVII вѣкахъ“, Warszawa, 1896.
30. Kirkor A., „Живописная Россія“, t. III. Moskwa-Petersburg.
31. Kołaczkowski J., „Wiadomości tyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce”, Kraków-Warszawa, 1888.
32. Korbut G., „Literatura polska od początków do wojny światowej”, t. I, 1929.
33. Kowalenko Wł., „Geneza udziału stoł. m. Wilna w sejmach Rzplitej” („Ateneum Wileńskie”, Wilno, 1927 (12).
34. Kraczkowskij J., „Przedmowa” („Акты Издаваемые Виленскою Археографическою Комиссіею”, t. XX, skr. Akty I. W. A. K.).
35. Kraszewski J., „Wilno od początków jego do r. 1750”, t. IV. Wilno, 1842.
36. Kuliszer M., „Dzieje gospodarcze Europy Zachodniej”, t. I. (tłum. polskie).
37. Lelewel J., „Bibljograficznych ksiąg dwoje”, t. I, Wilno, 1823.
38. Lichacziow N. „Палеографическое значеніе бумажныхъ водяныхъ знаковъ”, t. I, II. Petersburg, 1899.

39. Lichacziow N., „Бумага и древнѣйшія бумажныя мельницы въ Московскомъ государствѣ", Petersburg, 1891.
40. Łappo I., „Литовскій Статутъ въ Московскомъ переводѣ-редакціи XVII столѣтія", (Ż. M. N. P., 1914, II).
41. Łappo I., „Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской уніи до смерти Стефана Баторія", (1569—1568), Petersburg, 1901.
42. Łappo I., „Къ исторіи русской старопечати. Виленская типографія Мамоничей" („Сборникъ Русскаго Института въ Прагѣ", I, 1929).
43. Łastowski W., „Гісторыя беларускай (крыўскай) кніги", Kowno, 1926.
44. Łowmiańska M., „Wilno przed najazdem Moskiewskim 1655 roku" („Bibljoteczka Wileńska", Nr. 3, Wilno, 1929).
44a. Łowmiański H. „Papiernie Wileńskie w XVI w." (Ateneum Wileńskie". 1924. Zesz. 7—8).
45. Łowmiański H., Recenzja pracy Ad. Stankiewicza p. t. „Doktar Franciszak Skaryna, perszy drukar bełaruski" (1515 — 1923) Wilnia, 1925. („Ateneum Wileńskie", R. III, zesz. 9, Wilno, 1925).
47. Makarij, archijepiskop, „Исторія русской церкви", t. IX, Petersburg, 1879.
48. Miłowidow I., „Судьба русской книги въ Сѣверо-Западномъ краѣ въ связи съ его культурной исторіей" („Христіанское Чтеніе", 1903, Nr 9).
49). Nadieżdin, „Сѣверо-Западный край имперіи въ прежнемъ и настоящемъ видѣ" („Журналъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ", 1843, Nr 2—3).
50. Narbutt T., „Dzieje narodu litewskiego", t. IX, Wilno, 1841.
51. Ohienko I., „Історія українського друкарства", t. I. Lwów, 1925.
52. Papée Fr. dr., „Polska i Litwa na przełomie wieków średnich", t. I. 1904.
53. Papkow A., „Братства", św. Trojecka-Siergijewska Ławra, 1900.
54. P-cz M. (Paszkiewicz), „Виленское Свято-Троицкое впослѣдствіи Свято-Духовское братство", Wilno, 1891.
55. Piczeta Wł., „Друк на Беларусі ў XVI і XVII сталецьцях", („400-лецьце друку на Беларусі", Mińsk, 1926).
56. Piczeta Wł., „Беларускае адраджэньне XVI в. („400-лецьце друку на Беларусі", Mińsk, 1926).
57. Pietrow N., „Очеркъ исторіи базиліанскаго ордена въ бывшей Польшѣ", („Труды Кіевской Духовной Академіи", 1870 (maj, sierpień).

58. Ptaszycki St., „Iwan Fedorowicz, drukarz ruski z końca w. XVI" („Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego", t. IX, Kraków, 1886).
59. Ptaśnik J., „Papiernie w Polsce w XVI", Kraków, 1920.
60. Rodkiewiczówna J., „Cech introligatorski w Wilnie" („Bibljoteczka Wileńska", Nr 1, Wilno, 1929).
61. Sidorow A., „Историческій очеркъ русской печати въ привислинскомъ краѣ", Warszawa, 1896.
62. Smirnow F., Виленскій Свято-Духовъ Монастырь", Wilno, 1888.
63. Sniegiriew N., „Обозреніе славяно-русской библіографіи", S. Petersburg, 1849.
64. Sołowjow S., „Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ", t. VII, Moskwa, 1857.
65. Sopikow W. „Опытъ россійской библіографіи", S. Petersburg, 1904, (wyd. II-gie).
66. Stankiewicz A., „Доктар Францішакъ Скарына—першы друкар беларускі", (1525—1925), Wilno, 1925.
67. Strojew P., „Обстоятельное описаніе старопечатныхъ книгъ славянскихъ и россійскихъ, хранящихся въ библіотекѣ тайнаго совѣтника .. etc. графа Ѳедора Андреевича Толстова", Moskwa, 1829.
68. Szczepański Wł., „Egea i Hatti", Warszawa-Lwów, 1923.
69. Szczerbickij O., „Przedmowa" do „Описи документовъ виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ", t. X, Wilno, 1912.
70. Szczerbickij O., „Виленскій Свято-Троицкій Монастырь", Wilno, 1885.
71. Szkielonak M., „У трохсотыя ўгодкі сьмерці вялікага канцлера Льва Сапегі", Wilno, 1933 r.
72. Święcicki I., „Початки книгопечатаня на землях Украіни", Żółkiew, 1924.
73. Turkowski T. (Czarnecki J.), „Wilno w dziejach książki polskiej", Wilno, 1928.
74. Tysiaczenko T., „Триста п'ятдесят літ тому і тепер", (1574—1924). „Бібліологичні Вісти", Kijów, 1924.
75. Wiszniewski M., „Historja literatury polskiej", t. VIII, Kraków, 1851.
76. Władimirow P., „Докторъ Францискъ Скорина", Petersburg, 1888.
77. Wojciechowska M., Recenzja pracy L. Abramowicza „Cztery wieki drukarstwa w Wilnie" („Kwartalnik historyczny", XI, 1925).

78. Wolter E., „Литовская печать въ XVI вѣкѣ („Печатное Искуство", 1903, ks. 3).
79. Uruski Sew. hr.., „Rodzina Herbarz szlachty polskiej" t. X, Warszawa, 1913.
80. Żukowicz P., „Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей" (do r. 1609). S. Petersburg, 1901.

Ponadto w spisie druków są wymienione dzieła następujących autorów:
81. Gołowackij J., „Дополненіе къ очерку славянорусской библіографіи В. М. Ундольскаго", S. Petersburg, 1874.
82. Gołubiew S., „Библіографическія замѣчанія о нѣкоторыхъ старопечатныхъ церковно-славянскихъ книгахъ преимущественно конца XVI и XVII столѣтій" („Труды Духовной Кіевской Академіи" t. I,, 1876).
83. Kardaszewicz K., „Wykaz druków XV, XVI i XVII w. znajdujących się w Bibljotece Publicznej w Warszawie", Warszawa, 1913.

---

84. — „Kiевская Старина", 1883, t. VII, recenzja pracy O. Petruszewicza.
85, — „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego", t. XIV. Warszawa, 1895.
86. — „Странникъ", 1883 (12), bezimienna recenzja „Обзора графическихъ искусствъ".
87. — „Православный Собесѣдникъ", Kazań, 1857, bezimienna rozprawa p. t. „Употребленіе книги псалтырь въ древнемъ быту: русскаго народа".
88. „Wielka Encyklopedja Powszechna", t. XVII—XVIII.

II. ŹRÓDŁA.

a) *Rękopiśmienne.*

89. Księga kronikalna Nr. 1809 (Wileńskie Archiwum Miejskie).
90. „Inwentarz Klasztoru Wileńskiego XX. Bazyljanów ze wszystkiemi jego przynależnościami... sporządzony wskutek Ukazu Prześwietnego Konsystorza" dnia 5 czerwca 1837 r. (Muzeum Białoruskie im. J. Łuckiewicza w Wilnie).
91. Księga Wiekopomności Osób Magistratu M. Wilna (od r. 1516 do 1771) Archiwum Państwowe w Wilnie, Nr 5324, dział akt dawnych.

BIBLIOTEKA NARODOWA BN

b) *Drukowane.*

92. „Опись Московскаго Успенскаго Собора отъ начала XVII вѣка по 1701 годъ включительно", („Русская Историческая Библіотека", Petersburg, 1876).
93. „Записка", wojennego gubernatora Bennigsena o drukarniach, znajdujących się w litewskich miastach gubernjalnych Wilnie i Grodnie z r. 1804. („Сборникъ матерьяловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи", t. II, Petersburg, 1897).
94. Dokument z r. 1577 dotyczący procesu P. Mścisławca z K. Mamoniczem. („Литовскія Епархіальныя Вѣдомости", 1883).
95. Listy Filona Kmity do Ł. Mamonicza (do panów Rad) („Źródła do dziejów polskich" wydane przez M. Grabowskiego i A. Przeździeckiego, t. II, Wilno, 1844.
96. „Akta grodzkie i ziemskie", t. X, Lwów, 1884.
97. „Акты издаваемые Виленскою Археографическою Комиссіею", t. V, VIII, IX, XX, XXVI. (Akty I. W. A. K.).
98. Ptaszycki St. op. cit., dodatek 14 (str. 31).
99. Żukowicz P., op. cit., z rękopisu Imp. Publ. Bibljot. Zbiór autogr. Nr 240, k. 134.
100. Przywilej St. Batorego, wydany Mamoniczom w Grodnie, z 13-ego marca 1586 r. (dodatek do pracy I. Łappo „Виленская типографія Мамоничей", wyd. cyt.).
101. Skrócony przywilej z r. 1576 (I. Święcicki, op. cit., cz. III, ryc. 40, I. Karatajew, op. cit. 1883. Nr 89).
102. Poświęcenie do „Псалтыри" z r. 1593 (I. Łappo, op. cit., str. 179—180).
103. Posłowie do „Четвероевангелія" 1575 r. (I. Karatajew, op. cit., 1883, Nr 87 i inne).
104. Posłowie do „Псалтыри" 1576 r. (P. Strojew, op. cit., Nr 20 i inne).
105. Posłowie do „Граматики", 1586 r. (K. Charłampowicz, l. c. str. 445).
106. Listy A. Kurbskiego do K. Mamonicza (S. Sołowjow, op. cit., t. VII, str. 211—213, Makarij, op. cit., str. 424).
107. Przedmowa do „Молитвъ повседневныхъ" z r. 1602 (I. Karatajew, 1883, str. 297—298).
108. Tekst karty tytułowej do „Молитвъ повседневныхъ" z r. 1601 (uważanych powszechnie jako pochodzących z r. 1630, załączona w pracy).
109. „Археографическій сборникъ", t. X, Wilno, 1874.
110. Акты, относящіеся къ исторіи Зап. Россіи, t. III.
111. Historica Russiae Monumenta. t. I, Petersburg, 1841.

112. „Реестръ уписованія братій братства церковнаго святои живоначалнои Троицѣ, олтаря стрѣтенія Господня, въ Мѣстѣ виленскомъ, року отъ воплощенія Господа Бога и спаса нашего Іисуса Христа". 1584 („Чтенія Московск, Истор. Общ.", 1859, III, oddz. III, lipiec—wrzesień).

113. Zubrycki „Лѣтопись Львовскаго Ставропигіальнаго братства".

W pracy tej wyzyskałem ponadto i inne źródła, jak niektóre tytuły druków, „Wyjścia" („выходы") do druków i t. d. W pracy jest zaznaczone, skąd są one wzięte.

* * *

Dotychczas nie mamy wyczerpującej pracy o drukarni domu Mamoniczów. Aż do ukazania się pracy monografisty drukarstwa wileńskiego L. Abramowicza p. t. „Cztery wieki drukarstwa w Wilnie" (Wilno, 1925) nie było większych prób zobrazowania dziejów drukarni Mamoniczowskiej. To, co pisano o tej drukarni, miało charakter urywkowy lub było traktowane w związku z innemi tematami.

Pierwszą wiadomość w nauce o Mamoniczach znajdujemy w pracy J. Daniela Hoffmana „De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae..." Dantisci, 1740 (przedrukowane w r. 1753 w „Collectio nova scriptorum rerum Polonicarum et Prussicarum", Gedani). Wspomniany jest tam Lew Mamonicz [1]).

Od początku w. XX, jak pisze I. Łappo [2]), z chwilą ukazania się pracy W. Sopikowa p. t. „Опытъ россійской библіографіи" (S. Petersburg, 1813), datuje się początek rzeczywistego zapoznania się z działalnością drukarni Mamoniczów. Bibljografje dają jednak wykazy i opisy jej wydawnictw, a badania naukowe dotyczą Mamoniczów i ich drukarni tylko pobieżnie, w związku z innemi tematami, które traktują". [3]).

---

[1]) J. Lelewel „Bibljograficznych ksiąg dwoje", t. I, Wilno, str. 260.

[2]) I. Łappo „Къ исторіи русской старопечати. Виленская типографія Мамоничей" („Сборникъ Русскаго Института въ Прагѣ", I, 1929, str. 162).

[3]) Ibid.

Tak można scharakteryzować ogólnie to, co było jeszcze dóniedawna.

Od czasu ukazania się dzieła W. Sopikowa badania i poszukiwania bibljograficzne poszły daleko naprzód, w wyniku czego nagromadzono więcej materjału dla historji drukarni Mamoniczowskiej. Należy zwłaszcza podkreślić bardzo cenne dzieło I. Karatajewa „Описаніе славяно-русскихъ книгъ"., które jest niezbędne przy wszelkiem badaniu dziejów drukarstwa cyrylickiego wśród słowian wschodnich.

Praca L. Abramowicza przedstawia w sposób dość ciągły dzieje drukarni Mamoniczowskiej, zajmuje się ona jednak nią pobieżnie tylko w jednym rozdziale, co nie pozwala obszerniej traktować tego tematu.

To samo można powiedzieć i o pracy I. Ohienki („Історія українського друкарства", Lwów, 1926), w której jeden rozdział jest poświęcony drukarstwu białorusko-ukraińskiemu. I. Ohienko, badając bliżej drukarstwo lwowskie, podaje kilka nieznanych dotąd wiadomości o stosunkach Mamoniczów ze Lwowem (nabycie drukarń lwowskich przez Kuźmę Mamonicza w r. 1588). Oprócz tego, cenne są w tej pracy wiadomości bibljograficzne o drukarstwie, z których każdy badacz drukarstwa może korzystać.

Praca Wł. Piczety p. t. „Друк на Беларусі ў XVI і XVII сталецьцях"(zamieszczona w zbiorowem wydawnictwie „400-лецьце друку на Беларусі", Mińsk, 1926) mieści w sobie rozdział, dotyczący drukarni Mamoniczowskiej. Ma on jednak charakter przeważnie kompilacyjny i jest opracowany w dużej mierze na podstawie prac L. Abramowicza i I. Ohienki.

W drugiej pracy p. t. „Беларускае адраджэньне XVI ст." (zamieszczonej w wydawnictwie cyt.) próbuje Piczeta oznaczyć miejsce i rolę Mamoniczów i ich drukarni w płaszczyźnie stosunków religijno-społecznych w W. Ks. Litewskiem.

Pewne wnioski ogólne poczynił T. Turkowski w swej rozprawce „Wilno w dziejach książki polskiej".

Ostatnio w r. 1929 ukazała się w Pradze Czeskiej praca

I. Łappy p. t. „Къ исторіи русской печати. Виленская типографія Мамоничей" (zamieszczona w wydawn. cyt. Praha, 1929).[1]). Praca ta jest jedyną próbą monograficznego ujęcia dziejów drukarni Mamoniczowskiej. Ma jednak i ona pewne słabe strony. I. Łappo nie uwzględnia np. prac I. Ohienki, L. Abramowicza, I. Święcickiego i innych. Niektóre sprawy, dotyczące tej drukarni, nie są wcale poruszone przez I. Łappę, (np. sprawa papierni, o H. Iwanowiczu, który w r. 1582 pracował u Mamoniczów, o nabyciu drukarń lwowskich etc. niema wcale mowy. O Leonie Mamoniczu wspomina I. Łappo tylko pobieżnie). I. Łappo mniema, że drukarnia Mamoniczów istniała do połowy w. XVII, mniemania swego niczem jednak nie uzasadnia. I. Łappo wprowadza też czasem zbyt śmiałe wnioski, które nie zawsze nasuwa materjał faktyczny. O tem obszerniej mówimy w pracy. Nie można również się zgodzić z usiłowaniem I. Łappy, by umieścić drukarnię Mamoniczów pod drukarstwem „rosyjskiem", jak również z oddawaniem tekstów druków Mamoniczowskich według wymagań ortografji rosyjskiej.

Dzieła, na podstawie których jest ułożony spis druków omawiamy we wstępie do opisu.

Literatura, wymieniona powyżej, nie jest bynajmniej wyczerpująca i zupełna.

Na tem miejscu uważam za obowiązek wyrazić szczere podziękowanie p. p. prof. St. Kościałkowskiemu i prof. H. Łowmiańskiemu za cenne uwagi i wskazówki, oraz p. p. M. Juźwiukowi, S. Lisowskiemu, A. Łuckiewiczowi za udostępnienie mi korzystania z bibljotek wileńskich.

[1]) Patrz moją recenzję tej pracy w „Roczniku Białoruskiego T-wa Naukowego" w Wilnie, ks. I, Wilno, 1933.

WSTĘP

Wynalazek druku stoi w ścisłym związku ze zmianami w życiu gospodarczem i duchowem Europy na przełomie w. XIV i XV.

Zmiany te wytworzyły potrzebę szybkiego i dostępnego przewodnika myśli, potrzebę drukarstwa. I druk został wynaleziony. Fakt jednoczesnego wynalezienia druku w wielu miejscowościach wskazuje, jak potrzeba dojrzała w owym czasie. Nie będziemy tu wchodzić w bliższe roztrząsanie kwestji odkryć, które w gruncie rzeczy są przeważnie owocem pracy całych pokoleń. Nie będziemy też rozwodzić się nad samem wynalezieniem druku, które potwierdza, naszem zdaniem, znaną maksymę, że potrzeby ekonomiczne wywołują odkrycia.

Już Chińczykom, [1]) a nawet przed nimi Egejczykom [2]) znana była tajemnica składanych liter, co, rzecz jasna, mogło za sobą pociągnąć odkrycie drukarstwa. To samo można powiedzieć i o ksylografji, którą stosowano przed Gutenbergiem. Nie było, zdaje się, jednak potrzeby drukarstwa, i zdobycze myśli ludzkiej nie mogły być zastosowane w praktyce.

Od wynalazku druku przez Johanna Gutenberga w Moguncji, który pierwszy zaczął drukować za pomocą liter składanych, w r. 1450, drukarstwo szybko się szerzy w krajach zachodnioeuropejskich. Szerzenie się drukarstwa im dalej na peryferjach,

---

[1]) J. Kołaczkowski, „Wiadomości tyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce“ Kraków-Warszawa, 1888, Str. 148—149. „Wielka Encyklopedja Powszechna“, t. XVII—XVIII, str. i in.

[2]) Wł. Szczepański, „Egea i Hatti, Warszawa-Lwów, 1923, str. 77.

tem jest powolniejsze. W Czechach pierwszy druk ukazał się w r. 1478, w Polsce drukowano w latach 1473-74, w W. Ks. Litewskiem w r. 1525, na Rusi Moskiewskiej — w r. 1564 [1]).

Kolebką drukarstwa na Wschodzie Europy było Wilno, gdzie pierwsza książka drukowana „ruska" „Апостолъ" ukazała się w marcu 1525 [2]), wydrukowana przez pierwszego „въ наукахъ вызволеныхъ і въ лѣкарскихъ" doktora na Wschodzie Europy Franciszka Skorynę. Drukarnia Franciszka Skoryny była pierwszą drukarnią „ruską" nietylko w Wilnie, ale i na wschodzie Europy jeżeli pominąć krakowskie druki cyrylickie Fiola z XV w. Wydał jednak Skoryna w Wilnie tylko dwie książki („Апостолъ" i „Малая подорожная книжица"), [3]) działalność jego drukarska trwała w Wilnie zaledwie parę lat. Przyczyny upadku drukarni Skoryny należy szukać w ogólnym poziomie kulturalnym W. Ks. Litewskiego w pierwszej połowie w. XVI, który doniedawna przeceniano [4]). Przecież miasta litewskie [5]) dopiero niedawno wstąpiły na drogę bujnego rozwoju gospodarczego. Cała przestrzeń W. Ks. Litewskiego w w. XV „leżała jeszcze na nowinie, jakgdyby na surowym korzeniu" [6]), a za czasów Jagiełły przed-

[1]) „Wielka Encyklopedja Powszechna", t. XVII, str. 118—135, Z. Gloger „Encyklopedja Staropolska", t. I, A. Bachtiarow „Іоаннъ Гутенбергъ", S. Petersburg, 1892, A. Jasiński „З культурнае гісторыі Чэхіі" („400-лецьце друку на Беларусі", Mińsk, 1926), str. 50 i in., G. Korbut „Literatura polska od początków do wojny światowej", t. I (od X do końca XVIII w.), Warszawa, 1929, wyd. II-gie, str. 93.

[2]) P. Władzimirow „Докторъ Францискъ Скорина", S. Petersburg, 1888, str. 173, L. Abramowicz „Cztery wieki drukarstwa w Wilnie" (1525—1925), Wilno, 1925, str. 14.

[3]) t. zn. mały Psałterz, który dlatego był nazwany podróżną książeczką, że był zawsze brany w podróży.

[4]) M. Wojciechowska w recenzji („Kwartalnik Historyczny", XI, 413—415) pracy cytowanej L. Abramowicza zaznacza, że bliższe wyjaśnienie przyczyn upadku drukarni Skoryny mogą dać akty konsystorskie wileńskie.

[5]) Zaznaczam tutaj, że wyrazu „Litwa" używam w pracy w znaczeniu nie właściwej Litwy, lecz w znaczeniu, które utarło się w historji, t. zn. całego W. Ks. Litewskiego, w którym przeważała kultura białoruska.

[6]) Dr. Fryd. Papée „Polska i Litwa na przełomie wieków średnich", t. I, 1904, str. 9.

stawiała sobą, jak pięknie się wyraził K. Szajnocha, „oceana leśne". Jeszcze nawet w XVI w. pomiędzy Wilnem a Połockiem więcej niż na 100 wiorst ciągnęły się przestworza leśne. [1]).

Mamy jedynie świadectwo Górnickiego, że w Wilnie nie było drukarni. Jest to świadectwo narracyjne, a więc subjektywne, potwierdza je jednak brak jakiegokolwiek wileńskiego druku z okresu czasu 1526—1575.

Po ustaniu działalności drukarni Fr. Skoryny w Wilnie nie pracowała tu żadna drukarnia aż do r. 1575. Znajdujemy coprawda wiadomości o drukach, które, podobno wyszły w Wilnie przed r. 1575, lecz są to wiadomości fałszywe.

Rozprawił się z niemi poczęści L. Abramowicz we wspomnianej pracy. [2]).

T. Narbutt, znany ze swej bałamutności i fałszerstw, podaje wzmiankę, [3]) że w roku 1533 była wydana agenda aż w czterech językach (polskim, łacińskim, litewskim i niemieckim) oraz inna książka w r. 1553, wydrukowana w drukarni Andrzeja Leczyckiego.

Była nią Reinharda Lorichiusa „Księgi o wychowaniu i ćwiczeniu każdego przełożonego"... [4]).

W Andrzeju Leczyckim można widzieć drukarza Daniela Łęczyckiego, który jednak żył w drugiej połowie w. XVI. [5]).

Książki litewskie zaczęto drukować w Królewcu, a w Wilnie pierwszy druk w języku litewskim ukazał się aż w r. 1595. Był to „Kathechismas arba mokslas"... [6]) z drukarni Akademic-

---

[1]) J. Kraczkowskij, „Przedmowa" do XX t. „Aktów I. W. A. K." str. XXII, (por. Herberstein „Rerum Moscoviticarum Commentarii").

[2]) L. Abramowicz, op. cit., str. 19—22.

[3]) T. Narbutt „Dzieje narodu Litewskiego", t. IX, Wilno, 1841, przyp. [1]) do str. 287, por. J. Kraszewski, „Wilno", t. IV, str. 62.

[4]) T. Narbutt, ibid.

[5]) E. Wolter „Литовская печать въ XVI ст." („Печатное искусство"), 1903, (3), str. 191. O Danielu Łęczyckim patrz L. Abramowicz, op. cit., str. 39—43.

[6]) Tytuł u L. Abramowicza, op. cit., str. 61.

kiej, który wydali Jezuici w celu propagandy na Litwie i Żmudzi. [1]) Agenda zaś, o której wzmiankuje Narbutt, wyszła w Krakowie w r. 1633. [2]).

Co się zaś tyczy „Ksiąg o wychowaniu" Lorichiusa, to jest to poprostu błąd Narbutta, gdyż w r. 1558 8-ego lipca ten druk ukazał się w Krakowie w drukarni u Marka Scharfenberga.

Dedykacja i herb litewski wprowadziły najprawdopodobniej Narbutta w błąd i, nie rozejrzawszy się należycie, druk ten oznaczył on jako wileński. Coprawda, Narbutt podaje druk ten pod r. 1553, możnaby więc było przypuścić, że istniały dwa wydania tej książki. Przeciw temu jednak przemawia data 8-ego lipca i w jednym i w drugim druku. Należy więc przyjąć istnienie jednej krakowskiej edycji. [3]).

Dopiero w r. 1575 ukazał się w Wilnie pierwszy druk po Skorynie, który wyszedł z drukarni Mamoniczów.

Drukarnia ta jest jakby pierwszym objawem wzrostu Wilna, jego podniesienia się kulturalnego. Za nią całym szeregiem powstają inne drukarnie w Wilnie, jak i w innych miejscowościach W.Ks. Litewskiego. Do powstania ich w niemałym stopniu przyczyniły się też spory religijne. [4]).

Drukarnia Mamoniczów bynajmniej nie była dzieckiem Skoryny, wpływ jednak jego na jej powstanie był wybitny.

Gdy dotychczas w badaniach naukowych może przeceniano wpływy Skoryny, i niektórzy badacze, jak H. Łowmiański, uważają za konieczne poddanie rewizji wpływu jego na późniejsze wydawnictwa ruskie pisma świętego, to wpływ Skoryny na drukarstwo późniejsze na wschodzie Słowiańszczyzny często świadomie pomijano i pomniejszano.

W pracy niniejszej postaramy się wykazać, że jednak wpływ

---

[1]) E. Wolter, op. cit., 193.

[2]) W. Biržiszka „Lituvių bibljografija", cz. I, str. 11, poz. 48.

[3]) Druk ten jest w bibljotece T-wa Przyjaciół Nauk w Wilnie, K.G.f.m.

[4]) por. M. Łowmiańska „Wilno przed najazdem Moskiewskim 1655 roku", Wilno, 1929, str. 93.

Skoryny na drukarstwo późniejsze był wybitny i to nietylko w Wilnie, ale i w Moskwie i innych miejscowościach.

Wilno, a nie Kraków niosło pochodnię sztuki drukarskiej na Wschód, chociaż w Krakowie ćwierć wieku przed Skoryną w r. 1491 wydrukowana została przez Niemca Swejbolda Fiola pierwsza książka cyrylicka.

Sprawę Fiolowych druków różnie tłumaczą. [1]). Zdaje się być najbardziej prawdopodobnem, że druki te wyszły dzięki staraniom panów „ruskich", którzy przecież na dworze królewskim przebywali.

Nie wpłynął jednak Fiol na drukarstwo wileńskie, choć zupełnie możliwe, że pod wpływem jego dzieła Skoryna, po ukończeniu Akademji Krakowskiej, udał się dalej na Zachód, ażeby poznać nowinki zachodnio-europejskie.

Po powrocie z Pragi, gdzie już drukował w latach 1517-19, Skoryna zakłada drukarnię w Wilnie, która stała się ogniskiem drukarstwa. Stąd promieniowały „iskry Skoryny" dalej na wschód Słowiański.

Późniejszych drukarzy na tym wschodzie możemy nazwać dziećmi Skoryny. Musiała przecież żyć tradycja drukarska po Skorynie.

Tradycja ta, gdy nastąpiły zmiany w życiu kulturalno-społecznem i gospodarczem w W. Ks. Litewskiem, w drugiej połowie w. XVI przyoblekła się w formy konkretne.

Sprawa drukarstwa stała na mocnym gruncie.

---

[1]) Patrz A. Brückner „Dzieje kultury polskiej", t. I, Kraków, 1930, str. 635—638.

ROZDZIAŁ I.

Powstanie drukarni Mamoniczów i pierwsze lata jej istnienia.

Po ustaniu działalności wydawniczej Skoryny drukarstwo w Wilnie zamiera na pół wieku, bo aż do r. 1575, kiedy ponownie ukazała się drukowana książka. Miała ona tytuł: „Четвероевангелие". Wydrukował tę książkę Piotr Tymofiejewicz Mścisławiec w domu Mamoniczów, jak o tem sam zaznacza w posłowiu do tej książki [1]).

Z imieniem Mścisławca związane jest powstanie drukarni Mamoniczowskiej, nie będzie więc zbędnem cofnąć się wstecz w czasie i przypatrzyć się jego losom, ażeby oświetlić okoliczności i genezę powstania tej drukarni.

O Piotrze Tymofiejewiczu Mścisławcu niewiele wiemy [2]).

---

[1]) Posłowie do „Четвероевангелія", I. Karatajew „Описаніе славянорусскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами", S. Petersburg, 1883, Nr 87 (str. 189), P. Strojew „Обстоятельное описаніе старопечатныхъ книгъ славянскихъ и россійскихъ, хранящихся въ библіотекѣ тайнаго совѣтника ...etc. графа Федора Андреевича Толстова", Moskwa, 1829, Nr 19.

[2]) Dotychczas postać ta jest w cieniu, nie było w nauce bliższego zainteresowania się Mścisławcem, co po części wytłumaczyć należy brakiem obfitszych materjałów źródłowych. O żywocie jego mówią nieco posłowia do wydrukowanych przez niego książek. Jedyną, zdaje się, pracą o Piotrze Mścisławcu jest artykuł E. Rusakowa pod tytułem „Клеврет первопечатника", zamieszczony w jubileuszowem wydawnictwie „Трехсотлѣтіе перваго друкаря на Руси", S. Petersburg, 1883. Wzmianki o Mścisławcu znaj-

Pochodził on z Białorusi, z Mohylewszczyzny, prawdopodobnie z Mścisławia, o czem świadczy jego nazwisko. [1]). Nie jest to przezwisko, jak uważa L. Abramowicz. [2]). Na to wskazuje sam Mścisławiec w posłowiu do „Четвероевангелія" mówiąc o sobie jako o Piotrze Tymofiejewiczu, „synie Mścisławca". [3]).

Można przypuścić, że Mścisławiec, jako młody chłopiec, trafił do Wilna, gdzie się zapoznał z sztuką drukarską. Był on najprawdopodobniej uczniem samego Fr. Skoryny. [4]).

Z pewnością można twierdzić, że Mścisławiec nauczył się sztuki drukarskiej w Wilnie, gdyż inne pozawileńskie drukarnie w Wielkiem Księstwie Litewskiem powstały znacznie później, gdy Mścisławiec już działał jako drukarz. [5]).

Pewnem jest, że od Piotra Mścisławca nauczył się drukować moskiewski ex-djakon cerkwi św. Mikołaja Gostuńskiego Iwan Fiodorow, który wobec tego niesłusznie jest uważany za pierwszego drukarza w Moskwie.

---

dujemy tu i ówdzie, niedokładne i przeważnie jednakowe. Tak np. w „Słowniku Geograficznym" (t. XIV, Warszawa, 1895, str. 191), pod „Zabłudów", nazwany jest Mścisławiec Pawłem.

[1]) I. Święcicki (w „Початки книгопечатаня на землях Украіни", Żółkiew, 1924, str. 19) podaje, że Mścisławiec pochodził ze Smoleńska.

[2]) L. Abramowicz (op. cit., str. 23) pisze, że Mścisławiec był „przezwany tak z powodu pochodzenia swego z Mścisławia na Białorusi".

[3]) Posłowie, ob. przyp. [1]) str. 24 oraz u I. Łappy: „Къ исторіи русской старопечати. Виленская типографія Мамоничей" („Сборникъ Русскаго Института въ Прагѣ", I, 1929), str. 164, K. Estreicher „Bibljografja Polska", t. XVI, (pod „Ewangelje"), Estreicher podaje: „syn Mśtislowca".

[4]) A. Stankiewicz (w pracy „Доктар Францишак Скарына—першы друкар беларускі" (1525—1925), Wilno, 1925, str. 16) W. Łastowski („Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі", Kowno, 1926 str. 419) twierdzi, że Mścisławiec był uczniem Skoryny. To zdaje się wynikać z zastawek Skoryny, których używał Mścisławiec w wydrukowanych przez siebie książkach. (P. Władimirow, op. cit., str. 207).

[5]) Drukarnia Szymona Budnego i Bazylego Ciapińskiego pracują w siódmem dziesięcioleciu XVI w. (1562 i 1565). W tym czasie był Mścisławiec już w Moskwie. Budny i Ciapiński nauczyli się drukować najprawdopodobniej też u Skoryny (patrz P. Władimirow, op. cit., str, 202—204).

Pierwszym pionierem drukarstwa w Moskwie był niewątpliwie przybysz z Litwy — Piotr Mścisławiec.

Wprawdzie już przed przybyciem Mścisławca do Moskwy, czynione były tam próby zaprowadzenia drukarstwa.[1]).Próby te jednak nie dało wyników. Potrzebę drukarstwa odczuwano w Moskwie, gdyż cerkiew prawosławna nie posiadała ksiąg dobrze spisanych. Stogłowy Sobór, który się odbył w Moskwie w r. 1551, wydał pewne rozporządzenia co do lepszego i poprawniejszego przepisywania ksiąg duchownych.[2]). Stwierdził on, że „boskie księgi piszą „piscy" z nieprawidłowych tłumaczeń, a napisawszy nie poprawiają ich".[3]).

Już w r. 1547, prawdopodobnie pod wpływem cudzoziemca Maksima Greka, car Iwan Wasiljewicz czyni poszukiwania „художниковъ книжнаго дѣла" w Niemczech.[4]). Sprawę tę poruczył car Sasowi — Szlittowi.[5]). Majstrowie jednak, którzy już podobno płynęli okrętem z Niemiec, nie byli dopuszczeni przez Hanzę i Zakon Kawalerów Mieczowych.[6]).

W r. 1552, po Stłogłowym Soborze, król duński Chrystjan III, luteranin, zaproponował carowi Iwanowi Wasiljewiczowi zaprowadzić drukarstwo w Moskwie. Celem rozpowszechnienia luteranizmu przysłał on do Moskwy drukarza Hansa Missenheima, zwanego również Bockbinderem,[7]) rodem z Kopenhagi, który przywiózł ze sobą Biblję oraz dwie inne książki protestanckie[8]).

---

[1]) Boriczewskij „Историческій взглядъ на развитіе книгопечатанія въ Россіи", (Ż. M. N. P., 1842, str. 612).

[2]) Karamzin „Исторія государства Россійскаго", t. IX, S. Petersburg, 1821, str. 49.

[3]) A. Dmitrijewskij „Діаконъ Иванъ Ѳедоровъ, первый русскій книгопечатникъ" („Православное Обозреніе", 1883, Nr 11, str. 493).

[4]) Karamzin, l. c., t. IX, str. 49. S. Sołowjow „Исторія Россіи съ древнейшихъ временъ", Moskwa, 1857. str. 241 (Sołowjow podaje rok 1548).

[5]) A. Bachtiarow „Іоаннъ Гутенбергъ", S. Petersburg, 1892, str. 43.

[6]) A, Dmitrijewskij, op. cit., str. 494.

[7]) Boriczewskij, op. cit., str. 242.

[8]) S. Sołowjew, op. cit., str. 242.

Wśród tych książek było już przetłumaczone wówczas na język słowiański „augsburskie wyznanie wiary". Chystjan III prowadził też w tej spawie z carem korespondencję. [1]).

Niektórzy badacze drukarstwa w Rosji, jak Strojew, Boricziewskij, Ptaszycki i inni twierdzą, że Iwan Fiodorow i Piotr Mścisławiec nauczyli się sztuki drukarskiej u tego właśnie Missenheima.

Opierają się oni przedewszystkiem na korespondencji Chrystjana III do cara moskiewskiego. S. Sołowjow i inni odrzucają ten pogląd. Niemożliwem jest, twierdzą oni, ażeby car powierzył zaprowadzenie drukarni człowiekowi innej wiary, przysłanemu jawnie w celu krzewienia protestantyzmu. [2]).

Niektórzy uczeni twierdzą, że Mścisławiec i Fiodorow wykształcili się w sztuce drukarskiej zagranicą i na dowód tego przytaczają nazwy drukarzy i narzędzi drukarskich, brzmiące z włoska. [3]). W w. XVII krążyły pogłoski, że nauczyli się oni jej u Niemców. [4]).

To wynikało poprostu z tego, że chciano sobie wytłumaczyć jakoś ukazanie się drukarstwa w Moskwie, uważając za główną osobę w całej tej sprawie Iwana Fiodorowa, pomijając zaś „klewreta" jego — Piotra Mścisławca.

Z żywota Iwana Fiodorowa wynika, że do zapoznania się z Mścisławcem nigdy on zagranicą nie był i być nie mógł. Pochodził z Moskwy i był djakonem cerkwiNikoło-Gostuńskiej. Jak wszyscy djakoni owych czasów musiał przejść naukę wcale nieznaczną. Był jednakże utalentowany, znał utwory Maksima Greka. Po śmierci swej żony Iwan Fiodorow mógł zostać (zgodnie z postanowieniem Soboru Wileńskiego z r. 1509) albo mnichem, albo człowiekiem świeckim. Życie mnicha nie uśmiechało się prawdopo-

---

[1]) Jest ona w „Русскомъ Историческомъ Сборникѣ", t. IV, (Nr 1).

[2]) S. Sołowjow, l. c., str. 242, por. I. Miłowidow, „Судьба русской книги въ Сѣверо-Западномъ крае въ связи съ его культурной исторіей" („Христіанское чтеніе", 1903 (Nr 9), przypisek [1]) do str. 360).

[3]) Bachtiarow, op cit., str. 49.

[4]) S. Sołowjow, l. c., str. 243.

dobnie Fiodorowowi, było ono wówczas naogół niemoralne, a często rozpustne. Fiodorow został ex-djakonem.

Drukarstwa nauczył go Mścisławiec, który po upadku drukarni Skoryny stał się najprawdopodobniej drukarzem wędrownym. [1]). Takich drukarzy wędrownych spotykamy w owych czasach dość często. Byli oni wspierani przez magnatów i szlachtę litewską, Przed r. 1552-3 zawędrował Mścisławiec aż do Nowogrodu [2]), gdzie został odszukany, gdy car poszukiwał znawców sprawy drukarskiej.

Na dowód tego, że drukarstwo do Moskwy było przeniesione z Litwy, przytoczyć można wzmiankę Anglika Fletchera, w której pisał o przywiezieniu czcionek i warsztatów drukarskich z Polski (Litwy). [3]). Wzmianka ta pochodzi z owych czasów i nie jest chyba wyssana z palca.

W r. 1553 car zbudował dom pod drukarnię, która była pod kierownictwem dwóch majstrów, Iwana Fiodorowa i Piotra Mścisławca. [4]).

Właściwym majstrem jednak był Mścisławiec, który uczył drukować Fiodorowa. Nauka ta i przygotowania trwały długo, bo tylko w r. 1564 ukazał się pierwszy ich owoc. Ta okoliczność, że Mścisławiec był człowiekiem świeckim i był przybyszem z W. Ks. Litewskiego sprawiła, że prym w drukarni dzierżył ex-djakon, wdowiec Iwan Fiodorow [5]). I to jest przyczyną, że Mścisławiec był w cieniu. Blask sławy okrywał Fiodorowa. Stąd małe zainteresowanie się postacią Mścisławca, brak o nim

---

[1]) Miłowidow, op. cit., przyp. [1]) do str. 360.

[2]) A. Dmitrijewskij, op. cit., str. 497.

[3]) „Странникъ", 1883, (12), str. 703, bezimienna recenzja wydawnictwa jubileuszowego „Обзоръ графическихъ искусствъ". Podany jest tam rok 1556.

[4]) Karamzin, l. c., t. IX, str. 50. Je(wgicrij) Mitropolit „О славянорусскихъ типографіяхъ" („Вѣстникъ Европы", Moskwa, 1813, LXX) (posłowie do „Апостола", 1564 r.), str. 104—107.

[5]) I. Miłowidow, op. cit., przypisek [1]) do str. 360.

większych poszukiwań i wiadomości [1]). Te dane i rozważania doprowadzają do wniosku, że drukarstwo w Moskwie powstało dzięki pośredniemu wpływowi, jaki pozostawił po sobie Skoryna. Wilno było pionierem drukarstwa na Wschodzie Słowiańszczyzny.

Mścisławiec wydał z Fiodorowym w Moskwie dwie książki drukowane. Są niemi „Апостолъ" (wydrukowany 1 marca 1564 roku) oraz „Часословъ" (ukazał się 29 października 1565 r.) [2]).

Dalsza praca była uniemożliwiona przez wrogie ustosunkowanie się licznej naogół warstwy t. zw. „piscow" (przepisywaczy książek). Uruchomienie drukarni pozbawiło ich środków do życia, jak każde udoskonalenie lub odkrycie techniczne. Moskiewscy „piscy" byli oburzeni na drukarzy i szerzyli różne pogłoski i fałszywe o nich wiadomości. Zarzucano drukarzom, że byli heretykami i czarownikami [3]). Ta akcja znalazła podatny grunt wśród ciemnej i fanatycznej masy Moskwiczan. „Piscy" podsycali wrogie usposobienie tłumu, który wreszcie począł zagrażać życiu drukarzy moskiewskich. To też najprawdopodob-

---

[1]) I. Ohienko „Історія украïньского друкарства", t. I, Lwów, 1925, str. 23.

[2]) Wiadomość (podana przez Frisza) o wydrukowaniu Ewangelji w Moskwie nie jest niczem uzasadniona (K. Kałajdowicz, „Записка объ Іоанне Ѳедоровѣ", „Вѣстникъ Европы", 1822, Nr 9, 10, str. 299). Archimandrita Leonid, przełożony Troicko-Siergijewskij Ławry, dowodził, że Ewangelje te wyszły w latach 1564—68. Dowody jego są jednak wątpliwe i w nauce nie przyjęte, por. N. Lichacziow „Бумага и древнѣйшія бумажныя мельницы въ московскомъ государствѣ", Petersburg, str. 1—2.

[3]) Boriczewskij, op. cit., str. 612 i in.. M. Sniegiriew („Обозрѣніе славяно-русской библіографіи", Petersburg, 1849, str. 14), Pietruszewicz (patrz recenzję w „Кіевской Старинѣ", t. VII, 1883, str, 671—675) widzą przyczynę oburzenia tłumu w tem, że drukarze byli pod wpływem protestantyzmu (znów ten Missenheim!). Dalsze koleje życia i działalności naszych drukarzy zaprzeczają temu. Przyczyną wrogiego stosunku do drukarzy było kulturalne nieprzygotowanie społeczeństwa moskiewskiego, co umiejętnie wyzyskali „piscy" dla własnych celów. Wszędzie, gdzie drukarstwo trafiało na grunt nieprzygotowany, drukarzy spotykał ten sam los.

niej w początku r. 1566, w nocy, zimą, uciekli oni z Moskwy, zabierając ze sobą część czcionek i narzędzi drukarskich [1]). Zabrali ze sobą oni też część książek wydrukowanych. Drukarnia moskiewska była spalona [2]).

„Chytrzy majstrowie", jak nazywa Mścisławca i Fiodorowa patrjarcha Josaf [3]), udali się na Litwę. Tutaj zostali oni łaskawie przyjęci. Król Zygmunt August i sejm okazali uprzejmość i uznanie dla zbiegów [4]). Hetman Grzegorz Chodkiewicz zaprosił ich do swej posiadłości Zabłudowa celem urządzenia drukarni. W r. 1569 wydrukowane zostało w Zabłudowie „Евангелие учительное", wykonane nakładem i kosztem Chodkiewicza [5]). Drukowanie tej książki trwało od 8 lipca 1568 r. do 17 marca 1569 r. Więcej w Zabłudowie Mścisławiec już nie drukował. Iwan Fiodorow zaczął drukować „Часословецъ" 26 września 1569 r. sam, gdyż Mścisławiec już przedtem wyjechał do Wilna. L. Abramowicz pisze, że powdoem rozejścia się tych towarzyszy pracy drukarskiej i niedoli było poróżnienie się [6]). Nie mamy na to żadnych dowodów. Domyślamy się, że inne przyczyny skłoniły Mścisławca do opuszczenia Zabłudowa. Już przed przyjazdem do Zabłudowa gościli nasi drukarze w Wilnie i tam Mścisławiec, jako dawny bywalec tego miasta, mógł się zorjentować w korzystnych warunkach dla drukarstwa. Możliwe, że będąc w Zabłudowie, Mścisławiec tęsknił za Wilnem, jako ośrodkiem życia kul-

---

[1]) To nie ulega wątpliwości, gdyż w późniejszych drukach Mścisławca i Fiodorowa widzimy te same czcionki, co i w moskiewskich (A. Władimirow, op. cit., str. 204) por. Makarij archijepiskop, „Исторія русской церкви", t. IX, Petersburg, 1879, str. 470.

[2]) S. Sołowjow, op. cit., str. 244.

[3]) Je(wgierij) Mitropolita, op. cit., str. 104—129.

[4]) A. Dmitrijewskij, op. cit., str. 503.

[5]) Wł. Piczeta „Друк на Беларусі ў XVI і XVII ст." (w wyd. „400-лецьце друку на Беларусі", Mińsk, 1926, str. 244), L. Abramowicz, l. c., str. 20, A. Bachtiarow, „Исторія книги на Руси" str. 81, Makarij archijep., l. c., str. 470.

[6]) L. Abramowicz, l. c., str. 23.

turalnego W. Ks. Litewskiego. Widział on ospałość Chodkiewicza, który już był stary i chory, i przeczuwał, że nie długo będzie hetman wspierał ich pracę. Możliwie, że już przed odjazdem do Wilna, porozumiał się Mścisławiec z Mamoniczami, którzy jako kupcy mogli przejeżdżać ze swemi wozami przez Zabłudów. A może Mścisławiec sam bywał w Brześciu, gdzie była komora celna. Faktem jest, że w połowie r. 1569 był już Mścisławiec w Wilnie. Po przybyciu do Wilna wszedł Mścisławiec w porozumienie z Mamoniczami, mieszczanami Wileńskimi, którzy zaprosili go, jako fachowca, do założenia w ich domu drukarni.

Mieszczanie w w. XVI stanowili w W. Ks. Litewskiem stan oświecony. „Interesy handlu i samorządu (na mocy prawa magdeburskiego) [1]) musiały krzewić wśród nich nie zwyczajną piśmienność, ale i oświatę szkolną" [2]). To, rzecz jasna, wymagało książki drukowanej. Z drugiej strony wymagało jej i podniesienie się zapotrzebowań duchowych mieszczaństwa, które towarzyszyło rozwojowi handlu. Handel rozszerza horyzonty umysłowe.

W tem podniesieniu się kulturalnem i materjalnem w w. XVI pierwsze miejsce zajmuje w W. Ks. Litewskiem Wilno. O tem świadczą choćby podatki miasta i powinności wojenne, które przewyższały wszystkie inne miasta [3]). W w. XVI Wilno było naogół w świetnym stanie, nie należy jednak jego przeceniać, jak to czynili dawniejsi historycy. Za czasów Zygmunta I i II, jak pisze A. Kirkor, „ludność" miasta wynosiła około 200.000, blask i przepych dworu, bogate, wspaniałe życie magnatów, lgnących ku dworowi, zadziwiały przyjezdnych" [4]). Jest to bez-

---

[1]) Przywilej na prawo magdeburskie otrzymało Wilno w r. 1387.

[2]) K. Charłampowicz „Западнорусскія школы XVI и начала XVII вѣка, отношеніе ихъ къ инославнымъ", Kazań, 1898, str. 197.

[3]) Drużczyc „Места Вільня ў першай палове XVI сталецьця" (wyd. cyt. Mińsk, 1926), str. 118. Tej pracy nie uwzględnia p. M. Łowmiańska w „Wilno przed najazdem Moskiewskim 1655 roku". („Bibljoteczka Wileńska", Nr 3), Wilno, 1929.

[4]) Живописная Россія", t. III, Moskwa-Petersburg, str. 148.

wątpienia przesada, zwłaszcza co się tyczy ludności miasta. Przesadną też jest liczba 100.000, podana przez M. Balińskiego [1]), który nie korzystał ze źródeł bezpośrednich. Na podstawie nowszych badań, a przedewszystkiem Wł. Kowalenki [2]), można określić ilość mieszkańców Wilna nie więcej jak na 20 — 30 tys. w w. XVI. Jeżeli jednak porównamy tę liczbę do ilości mieszkańców większych miast w Europie Zachodniej, jak Lubeka (ok. 23.000), Frankfurt nad Menem (10.000), Fryburg (5.000), Moguncja (5000), Heidelberg (5000), Bazylea (10.000) [3]) to Wilno zajmie wśród nich jedno z przedniejszych miejsc. Rzecz jasna, że taki rozwój Wilna stał w związku z rozwojem handlu oraz znaczeniem politycznem miasta. Ruscy i litewscy panowie przebywali często w Krakowie. Wpływ ich tam był znaczny, co widać choćby z tego, że w Krakowie urządzona była pierwsza drukarnia słowiańsko-ruska [4]).

Obok bakałarzy i studentów Uniwersytetu Krakowskiego, rekrutujących się z bliższych miejscowości od Krakowa, spotykamy tam już w w. XV przybyszów z W.Ks. Litewskiego: Pińska, Wilna. Wśród nich znajdujemy też (od r. 1504) i słynnego Franciszka Skorynę z Połocka, pierwszego drukarza wileńskiego [5]).

Nie brakło w Wilnie ludzi uczonych i ofiarnych, którzy nie żałowali środków na cele oświatowe. Do rzędu takich należeli, podobnie jak Jakób Babicz, który wspierał Skorynę, i bra-

---

[1]) M. Baliński „Historja" „Opisanie statystyczne miasta Wilna", Wilno 1835, s. 58.

[2]) Wł. Kowalenko „Geneza udziału stoł. m. Wilna w sejmach Rzplitej", („Ateneum Wileńskie", Wilno, 1927, (12), str. 81—82). Jest i osobna odbitka.

[3]) Liczby te są z XV w.; w w. XVI one małym musiały uledz zmianom, gdyż przyrost naturalny ludności dzięki ogromnej śmiertelności był w miastach bardzo znikomy, co wynikało głównie ze złych warunków higjeniczno-sanitarnych. Dane o miastach są zaczerpnięte z M. Kuliszera „Dzieje gospodarcze Europy Zachodniej", t. I, str, 151—154 (tłum. polskie) oraz wykładów prof. St. Kościałkowskiego, wygłaszanych w 1932/33 r. p. t. „Rozwój miast i mieszczaństwa na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej".

[4]) „Живописная Россія", t. III, cz. I, str. 148.

[5]) K. Charłampowicz, l. c., str. 197—198.

cia Kuźma i Łukasz Mamonicze. Rzecz jasna, że ci nakładcy-kapitaliści ciągnęli ze wspierania poczynań kulturalno-oświatowych korzyści materjalne.

Ród Mamoniczów pochodził z Mohylewszczyzny [1]), skąd pochodził też i Piotr Mścisławiec [2]). Może ta okoliczność że byli oni rodakami, jest w bliższym związku z dostaniem się Mścisławca z Mohylewszczyzny do Wilna i jego późniejszemi stosunkami z Mamoniczami [3]). Mamonicze byli pochodzenia „ruskiego" (białoruskiego) i wyznania prawosławnego, o czem świadczą liczne akty. Później dopiero, po unji religijnej, w w. XVII spotykamy Mamoniczów wyznania unickiego i rzymsko-katolickiego [4]).

Ród Mamoniczów był szlachecki. Bandtkie wspomina o Stefanie Mamoniczu, którego Władysław IV nazywa „urodzonym" w liście z dn. 18 Augusta 1633 r.

Ten Stefan Mamonicz, jak widać z listu, był rotmistrzem wybranieckim i jemu król zaleca „wybranie" z włości Mohylowskiej stu pachołków, potrzebnych „na teraźniejszą expedycję Moskiewską" [5]). O Łukaszu, Kuźmie, i Leonie Mamoniczach pisze Bandtkie jako o „niezawodnie szlachcie Litewskiej" [6]). Prawdopodobnie na początku w. XVI niektórzy członkowie tego rodu dzięki uprawianiu handlu, czemu sprzyjało graniczące z Moskwą położenie Mohylewszczyzny, zaczynają się osiedlać w Wil-

---

[1]) S. Bandtkie „Historja drukarń w Królestwie Polskiem i Wielkiem Księstwie Litewskiem", Kraków, 1826, t. II, str. 262, por. J. Kraszewski „Wilno od początków jego do r. 1750", t. IV, Wilno, 1842, str. 62, L. Abramowicz, l. c., str. 24.

[2]) Grzegorz Chodkiewicz, który zaopiekował się I. Fiodorowem i P. Mścisławcem, był starostą mohylewskim.

[3]) ob. L. Abramowicz, l. c., str. 24.

[4]) ob. „Rodzina. Herbarz szlachty polskiej", ułożony przez Uruskiego Sew. hr., t. X, Warszawa, 1913, str. 192.

[5]) S. Bandkie, l. c., t. II, str. 261—262.

[6]) Ibid., str. 262. J. Kraszewski, (l. c., t. IV, str. 63) pisze, że familja Mamoniczów podobno jest szlachecką lub tylko skutkiem uszlachcenia Magistratu nią została.

nie [1]). Mamy wiadomości w „Brzeskiej mytnej księdze" z r. 1583 o Iwanie Mamoniczu, ojcu Łukasza i Kuźmy, że przewoził on przez Brześć sukno „зеленогородское, герлицкое, муравское, лунское, фалюндышовое, и сукно подлого фалюндышу" i inne oraz ksiąg duchownych 38 egzemplarzy [2]). Kupcami też byli, nie tracąc szlachectwa, Łukasz Mamonicz i jego brat Kuźma.

Że Łukasz Mamonicz, od r. 1585 lub 1586 skarbny W. Ks. Litewskiego, był szlachcicem, to nie ulega wątpliwości [3]). W „Rejestrze wydatków na pogrzeb" Ł. Mamonicza mamy wspomniane szpilki do przypinania herbu [4]). Herb ten znamy, gdyż jego obraz był zamieszczony w „Псалтыри" z r. 1593 (z jegoż drukarni). Herb miał znak „lis" na tarczy, nad herbem z lewa litera „Л", a zprawa—„M" [5]), co oznaczało „Лукашъ Мамоничъ". Na szlachectwo Łukasza Mamonicza wskazuje też prośba, „doniesiona" z wielu województw i powiatów, za panem Łukaszem Mamoniczem do króla w r. 1593 przez szlachtę na sejmiku w Wilnie, która skarbnego W. Ks. Litewskiego, poszkodowanego przez dzierżawę myta na granicy moskiewsko-litewskiej, odsyła pod opiekę króla [6]). Rzecz jasna, że tylko za szlachcicem mogła się wstawiać szlachta.

---

[1]) Może do tego skłoniło ich wyłączne uprzywilejowanie kupców wileńskich. W r. 1502, naprz., Wielki książę Aleksander darował Wilnu przywilej, którym zezwalał mieszczanom wileńskim swobodnie i bez opłacania cła (myta) przejeżdżać przez Polskę wodą lub lądem, stać i handlować wszelkiemi towarami (W. Drużczyc, op. cit. (wyd. cytow..), str. 117).

[2]) J. Kraczkowskij, op. cit., str. LXXVI, M. Łowmiańska, l. c., str. 122 „Фалюндуш" = feinholländisch, rodzaj sukna holenderskiego, używanego do ubrań do użytku codziennego i w podróży.

[3]) Wspomniany on jest w „Rodzinie. Herbarzu szlachty polskiej", oprac. przez hr. Sew. Uruskiego, t. X, Warszawa. 1913, str. 192. Mamonicz Łukasz, Skarbny litewski, starosta dzisieński. W dacie najprawdopodobniej błąd drukarski, przekręcone 1571.

[4]) Akty I. W. A. K. t. VIII, str. 493—494, por. I. Łappo, op. cit., str. 174.

[5]) I. Łappo, op. cit., przyp. [7]) do str. 174.

[6]) Akty I. W. A. K., t. VIII, str. 423—430.

Kiedy i jak nastąpiło uszlachcenie Mamoniczów, nie wiemy. Możnaby było uważać herb wyżej opisany jako gmerk, lecz inne dane przytoczone, a także stanowisko skarbnego temu mniemaniu zaprzeczają.

Łukasz Mamonicz jako szlachcic miał liczne posiadłości ziemskie i dzierżawy. Około Wilna posiadał on folwark Powilno [1]), majątek Porudomino [2]), folwark Szambelewski, folwark Kuryłowski [3]), majątek Świrany w woj. wileńskiem [4]), aktorstwo (t. zn. tytuł własności) na Ciudzieniszki i Zotowo [5]), Wojszaryszki w powiecie Oszmiańskim [6]). W powiecie Upickim miał Ł. Mamonicz posiadłości ziemskie w wójtostwie Pomuskiem nad rz. Muszą (wójtostwa Pomuskie i Perewołokiszki z dworem z „дворцомъ" (dworem) we wsi Szymańskiej [7]). Posiadłości te świadczą wymownie o tem, że Ł. Mamonicz był wydatnym panem ziemskim [8]).

Po osiedleniu się w Wilnie Mamonicze stali się mieszczanami, zajmując się handlem i piastując urzędy miejskie i państwowe: Łukasz Mamonicz był, jak już wspomnieliśmy, od r. 1585

---

[1]) Akty I. W. A. K., t. XX, str. 150.

[2]) W województwie Wileńskiem. Akty I.W.A.K., t. XX, str. 150—151, w Porudominie były wsie Mihuncy, Pełokoncy Porudomińskie. (Akty I.W.A.K., t. XX, str. 201, Archiwum Wileńskie Miejskie, księga kronikalna Nr 1809).

[3]) Akty I.W.A.K., t. XX, str. 151.

[4]) Archiwum W. M., ks. kr., Nr. 1809, Łappo, op. cit., str. 174, „Археографическій Сборникъ" t. X, Wilno, 1874, str. 151—152.

[5]) Archiwum W. M. ks. kr. Nr. 1809.

[6]) L. Abramowicz, l. c., str. 24.

[7]) Akty I. W. A. K., t. XXVI, str. 53—54. W roku 1585 były one oddane przez Ł. Mamonicza Bace Janowi z małżonką w dzierżawę.

[8]) Spraw majątkowych Mamoniczów w pracy niniejszej nie mogę obszerniej traktować, gdyż nie są one w ściślejszym związku z tematem. Poprzestaję tylko na wymienieniu (i to nie szczegółowem) posiadłości. Mamy sporo materjałów drukowanych i rękopiśmiennych. Te ostatnie znajdują się poczęści w Archiwum Białoruskiego T-wa Naukowego w Wilnie oraz w Archiwum Klasztoru Bazyljańskiego przy Bibljotece Prawosławnego Seminarjum Duchownego w Wilnie (nieskatalogowane); dotyczą one spraw majątkowych, które zamierzam opracować w przyszłości.

lub od 1586, skarbnym (po śmierci skarbnego W. Ks. Litewskiego Iwana Zareckiego) [1]). Był on też starostą dzisieńskim[2]), brat jego Kuźma był burmistrzem m. Wilna [3]).

Można się domyślić, że na stanowisko skarbnego Ł. Mamonicz był wyniesiony dzięki wsparciu i wpływom Iwana Zareckiego, z którego córką Awdotją był Ł. Mamonicz żonaty w latach osiemdziesiątych w. XVI [4]).

W Wilnie posiadał Ł. Mamonicz cały szereg kamienic i majętności [5]). Do niego należały dwie kamienice Ciszowskie w Rynku, idąc ku Ostrej Bramie [6]), kamienica na Sawicz ulicy, z ogrodem, w tyle z sklepami [7]), kamienica Sebastjanowska [8]), pół kamienicy Łohwinowskiej w Rynku [9]), kamienica Chotiejewska [10]) Hieldy 20[11]), Łukiszki ze spichlerzem [12]), pięć placów na Zarzeczu[13]).

---

[1]) Iwan Siemionowicz Zarecki umarł w r. 1585 (Akty I. W. A. K., t. XXVI, Nr 291). O Mamoniczu jako skarbnym mamy w aktach pierwszą wiadomość dopiero w roku 1586 (ob. I. Łappo, op. cit., przyp. [11]) do str. 174). Został więc skarbnym Ł. Mamonicz między rokiem 1585 a 1586.

[2]) Akty I. W. A. K., t. XX, str. 135 (Nr 102) i inne.

[3]) Akty I. W. A. K., t. VIII, str. 463 i inne.

[4]) I Łappo, op. cit., str. 175, Archiwum W. M. ks. kr. Nr. 1809. Drugą żoną Ł. Mamonicza była Barbara Siemionowna Wojnianka, córka kasztelana Mścisławskiego Wojny, Akty I. W. A. K., t. XX, str. 201 (Nr 156), t. VIII, str. 498 i in. (Nr 187).

[5]) Patrz mapkę orjentacyjną posiadłości Ł. Mamonicza w Wilnie.

[6]) Archiwum W. M., ks. kr. Nr 1809, Akty I. W. A. K., t. XX, str. 148.

[7]) Ibid., nabyta była później przez Annę Janowską Szyszczankę Stawecką Janową Zarzecką, starościnę upicką etc. (Ibid.).

[8]) Akty I. W. A, K., t. XX, str. 148, por. L. Abramowicz, l. c., str. 25, Abramowicz wylicza pięć kamienic: Zarecką w Rynku na przeciwko Solnych Składów, Sebastjanowską, dwie Chotiejewskie oraz t. zw. Giełdę. Ale w Aktach I.W.A.K. (t. XX, str. 148) mamy wyliczone sześć.

[9]) Archiwum W. M. ks. kr. Nr 1809: „półkamienicy w Rynku Wileńskim mieszkaniem przez Mamoniczów zajętej" (w r. 1591).

[10]) Akty I.W.A.K., t. XX, str. 148.

[11]) Ibid., por. L. Abramowicz, l. c., str. 25.

[12]) Archiwum W.M. ks. kr. Nr 1809.

[13]) Ibid.

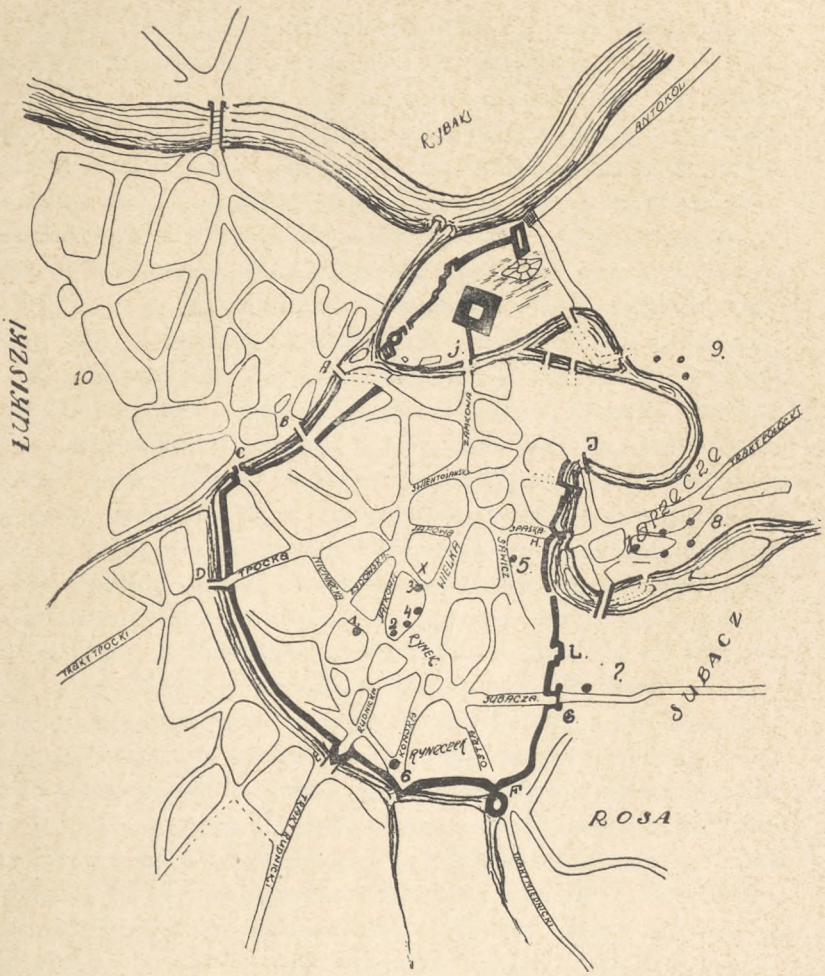

POSIADŁOŚCI Ł. MAMONICZA W WILNIE

(Plan Wilna w połowie w. XVII z pracy p. M. Łowmiańskiej „Wilno przed najazdem moskiemskim 1655 roku")

OBJAŚNiENIA DO MAPY.

1. Kamienica Sebastjanowska przy ul. Niemieckiej.
2. Dwie kamienice na Imbarach,
3. Kamienica Zarecka.
4. Pół kamienicy Łohwinowskiej w Rynku.
5. Kamienica na Sawicz ulicy z ogrodem, w tyle z sklepami.
6. Heldy (Kheldy).
7. Ogród na Subocz ulicy z zabudowaniem.
8. Pięć placów na Zarzeczu.
9. Powilno (sianożęci, lasy, rzeczki, młyny, zabudowania).
10. Łukiszki ze spichlerzem.

Nie wszystkie posiadłości są ściśle oznaczone.
Umieszczone są przybliżenie dla orjentacji.

Do tego to Łukasza Mamonicza i brata jego Kuźmy przyjechał Piotr Mścisławiec, ażeby założyć drukarnię.

W Wilnie odczuwano potrzebę drukowania książek, Jeżeli drukarnia Skoryny na początku w. XVI nie miała podstawy swego istnienia w zapotrzebowaniu na książkę, to teraz żywo odczuwano potrzebę słowa drukowanego. Było to w związku z podniesieniem się stanu umysłowego i materjalnego mieszczaństwa w W. Ks. Litewskiem, o czem już nadmieniliśmy wyżej.

Nie tylko Ł. Mamonicz robił starania w celu założenia drukarni w Wilnie. Sprawa ta obchodziła szersze grono mieszczaństwa. W posłowiu do „Четвероевангелія" r. 1575 są wspomniani oprócz Mamoniczów jeszcze Jan Siemionowicz Zarecki, skarbny W. Ks. Litewskiego i starosta upicki, oraz brat jego Zenobjusz, burmistrz miasta Wilna. Należy przypuścić, że i inni wybitniejsi mieszczanie naradzali się w tej sprawie; wymienieni w posłowiu zostali ci, z którymi w bliższą styczność wchodził Mścisławiec.

Mścisławiec wahał się przed rozpoczęciem sprawy, gdyż pisze sam w temże posłowiu, że „понудили есте насъ" „на сіе дѣло"[1]. Widać z tego, że Mścisławiec niechętnie zabrał się do sprawy. Można to wytłumaczyć dwojako. Możliwie, że Mamonicze, którzy chcieli zagarnąć całą stronę finansową, stawiali Mścisławcowi dość krzywdzące go warunki. To przypuszczenie jednak zdaje się być mniej prawdopodobne, gdyż w posłowiu mówi Mścisławiec, że jego „понудили", „выше нашея мѣры", wyraża się o sobie skromnie jako „недостойным", człowieku „грѣшномъ", „немощнемъ". Bał się on rozpocząć tak ważną sprawę [2], Mścisławiec był przecież jedynym człowiekiem w Wilnie, który się znał na drukowaniu. Musiał on sam wszystko zrobić i urządzić, podejmując się tak odpowiedzialnego i trudnego zadania. Był już w wieku podeszłym. Stąd zrozumiałe jest jego wahanie.

Będąc zawsze na drugim planie, w cieniu, teraz mógł się stać samodzielnym majstrem-twórcą. Mścisławiec został łaskawie

---

[1]) „Posłowie" P. Strojew, op. cit., Nr 19.

[2]) ibid., por. także I. Łappo, op. cit., str. 164-5.

przyjęty przez Mamoniczów i zamieszkał w ich domu. Zwraca się on w posłowiu do „Четвероевангелія" (1575 r.) do czytelnika, ażeby dziękował przedewszystkiem Bogu „виновнику всемъ благымъ и содѣтелю жизни нашея", następnie „ихъ милости пану Ioану и пану Зенобію" (Zareckim), „также и Козмѣ и Лукашу Мамоничамъ, съ благоволеніемъ насъ пріемлющихъ (и почином въ дому ихъ, сіе дѣло строихъ, и въ всемъ насъ упокоеваху)"... Z tych słów widzimy, że Mamonicze „budowali" tę sprawę, inaczej mówiąc, urządzali drukarnię.

Zamieszkał prawdopodobnie Mścisławiec w domu Łukasza Mamonicza w Rynku Wileńskim „противъ крамовъ темныхъ, одъ ратуша до замку идучы по лѣвой сторонѣ, лежачое" [1]) gdzie rozpoczęto prace przygotowawcze do drukowania książek. Mścisławiec zabrał najprawdopodobniej ze sobą część czcionek i narzędzi drukarskich (oraz książek) z Zabłudowa. Mógł on je teraz spokojnie przewieźć wozami Mamoniczowskiemi lub innemi za porozumieniem Mamoniczów. Opuszczał Zabłudów bez myśli o powrocie kiedykolwiek w te strony. Chodkiewicz był już stary i w rok po odejściu Mścisławca zlikwidował drukarnię [2]), a 9 listopada 1572 r. umarł. Oprócz tych czcionek były użyte czcionki drukarni Skoryny [3]), gdyż w drukach Mamoniczowskich spotykamy te same litery i zastawki, co i w drukach Skoryny [4]). Ale te czcionki zjawiają się dopiero później, jak pisze W. Łastowski [5]). Wszystkie czcionki trzeba było ciąć nanowo. Kształt liter zapożyczono z rękopisów, pisanych „ustawem" (uncjałą); były wykonane pięknie [6]). Pisze Łastowski [7]), że czcionki Skoryny ukazują się dopiero w drukach od r. 1579 i przytacza

---

[1]) Akty I.W.A.K., t. XX, str. 102.

[2]) I. Święcicki, op cit., str. 20.

[3]) F. Dobranskij, „Старая и новая Вильня", Wilno, 1904, str. 35—36 (wyd. 3-cie). Kraczkowskij, op. cit., str. CLI.

[4]) P. Władimirow, I c., str. 207.

[5]) W. Łastowski, op. cit., str. 420.

[6]) „Книга въ Россіи", I, str. 95, (W. Łastowski, op. cit., str. 419).

[7]) W. Łastowski, op. cit., str. 420.

trochę niżej druk pod tytułem: „Житіе Акаѳистъ" и „Служба свято му чудотворцу Николаю архіерею Мирликийскому". Żywot ten miał być wydrukowany u Łuki Mamonicza w Wilnie w r. 1579. Druk ten nie jest znany bibljografom, więc wiadomość o nim, podana przez Łastowskiego, który nie wskazuje, skąd ją zaczerpnął, nie jest narazie do przyjęcia. Łastowski tłumaczy ukazanie się czcionek w r. 1579 tem, że „prawdopodobnie nieczynna drukarnia Skoryny była kupiona przez Mamoniczów". Dziwnem się wydaje, że Mamonicze nabywają drukarnię Skoryny aż w r. 1579. Że ją w tym roku mogli nabyć, to byłoby nawet możliwe, gdyż w tym czasie, jak zobaczymy dalej, Mścisławiec nie pracuje już u Momoniczów, a nawet sądzi się z Kuźmą Mamoniczem o narzędzia drukarskie. Wątpliwem jednak się zdaje, aby Ł. Mamonicz, wiedząc, że w Wilnie są czcionki Skoryny (a wiedział o tem napewno), nie nabył lub zabrał je odrazu przy urządzeniu drukarni. Przecież całe mieszczaństwo było zainteresowane w założeniu drukarni. Żadne więc przeszkody nie stałyby na drodze do uzyskania tych czcionek. Nie można przypuścić, ażeby czcionki leżały gdzieś w Wilnie, a Mścisławiec trudnił się nad rzezaniem liter.

Najprawdopodobniej czcionki skorynowskie odrazu były przeniesione (lub może już przed tem tam leżały) do domu Mamonicza. Było ich jednak mało. Część czcionek, jak wiemy, przejęła drukarnia bractwa Wileńskiego [1]), część mogła się zagubić wskutek pożarów, jakie nawiedzały Wilno w w. XVI oraz innych przyczyn. To zmuszało Mścisławca rzezać nowe litery i tutaj mogło być tak, że nowe litery różniły się od Skorynowskich, gdyż były dopasowane do czcionek, przywiezionych z Zabłudowa. To też używano tylko liter skorynowskich, a mianowicie tytułowych [2]).

Można więc przypuścić z największem prawdopodobieństwem, że na drukarnię złożyły się czcionki Mścisławca, przy-

[1]) P. Władimirow, l. c., str. 207.
[2]) P. Władimirow, l. c. przyp. [2]) do str. 207.

wiezione z Zabłudowa, część czcionek Skorynowskich oraz nowe czcionki, zrobione przez Mścisławca.

Tem, że dużo czcionek trzeba było robić, tłumaczy się częściowo tak długie uruchamianie drukarni, trwające przeszło pięć lat, od przyjazdu Mścisławca do Wilna (w połowie r. 1569) do rozpoczęcia drukowania pierwszej książki, co nastąpiło 14 maja 1574 r.[1]). Cały ten czas był poświęcony na urządzanie drukarni, na rzezanie liter oraz inne prace. W owych czasach było to dziełem przeważnie jednego człowieka, gdyż nie sposób było czcionek skądkolwiek przywieźć, nie było jeszcze wówczas podziału pracy w drukarstwie.

Drukarz był nierozłącznie związany ze swym warsztatem pracy. Majster — drukarz początkowo sam był drzeworytnikiem i odlewaczem czcionek i korektorem i t. d. Tylko później następuje dyferencjacja w drukarstwie, którą widzimy dzisiaj. Mścisławiec musiał walczyć z wieloma trudnościami, nastręczającemi się przy urządzaniu drukarni. To i owo przywiózł, to i owo znalazło się po drukarni Skoryny. Należało jednak narzezać nowe litery, przygotować formę, odlać czcionki, zrobić prasę drukarską, sporządzić rozkład książki, przygotować farbę i t. d.[2]). Wszystko to trzeba było robić własnemi siłami.

Urządzono drukarnię w domu Mamoniczów w Rynku Wileńskim. „Z akt miejskich, pisze J. Kraszewski[3]), wiadomo, iż drukarnia Mamoniczów i dom ich były w Rynku Wileńskim przeciw Cerkwi Woskriesieńskiej, obok domu szpitalnego Kaletnikowa, przeciw Solennikom". Kamienica Mamoniczów w Rynku Wileńskim nazywała się Zarecką[4]), a to dlatego, że była przedtem w posiadaniu braci Zareckich. Nabył ją od nich Ł. Mamo-

---

[1]) Ob. spis druków, Nr 1. Data rozpoczęcia drukowania jest zamieszczona w posłowiu do „Четвероевангелія".

[2]) I. Święcicki, l. c., str. 49.

[3]) J. Kraszewski, op. cit., t. IV, str. 63.

[4]) „Въ рынку противъ сольныхъ складовъ лежачое и прозываемое Зарецкой", (Akty I.W.A.K., t. XX, Nr. 156 (str. 112).

nicz [1]). W kamienicy tej była „изба" (świetlica), znajdująca się na górze (piętrze) [2]), gdzie mieszkał Ł. Mamonicz z żoną i córkami z pierwszej żony Awdotji [3]), Marją, która później wyszła zamąż za Krzysztofa Wickiego, ziemianina „его королевской милости" powiatu Wileńskiego oraz Barbarą, później żoną Włodzimierza Żochowskiego [4]). Młode skarbianki nieraz chyba zbiegały po wąskich schodach na dół, żeby się przypatrzeć pracy nad urządzeniem drukarni, która była najprawdopodobniej umieszczona w dolnych częściach domu. Na dole mieściły się pokoje dla czeladzi. W jednym lub kilku pokojach umieszczono drukarnię.

Gdzie jest teraz dom, w którym ongiś była drukarnia Mamoniczowska? O kamienicy Zareckiej posiadamy kilka wiadomości, które pozwalają na ustalenie jej położenia. W aktach mamy wiadomość, że była ona „въ рынку против ряду Соленицкаго, з одной стороны от каменицы Ивана Калитымовича, а з другой от каменицы Василія Барановича".

Czy nie jest ten „Калитымовичъ" Kaletnikowym, wspomnianym przez J. Kraszewskiego?

M. Baliński podaje, że „dom Mamoniczów" był podobno na tem miejscu, gdzie teraz dom Śledzińskiego, Nr 203, obok zaś tegoż w narożnym domku była niegdyś cerkiewka [5]). Dom Śledzińskiego należał przed wojną do p. Zawadzkiej, był to Nr 49 na ul. Wielkiej. Teraz jest to Nr 29 na tejże ulicy i należy do p.p. Zawadzkich [6]).

Dom ten miał przejście na ul. Szklaną, które jest i teraz. Sklepik na ul. Szklanej pod Nr 5 należy teraz do domu Nr 29

---

[1]) L. Abramowicz, l. c., str. 25.

[2]) Akty I.W.A.K., t. XX, str. 202.

[3]) Akty I.W.A.K., t. VIII, str. 498.

[4]) Akty I.W.A.K., t. VIII, str. 500, t. IX, str. 339—340.

[5]) M. Baliński „Historja Miasta Wilna", t. II, Wilno, 1836, przypisek 66 do str. 121.

[6]) Fotografja tego domu załączona w pracy.

przy ul. Wielkiej. Cerkiew Woskresieńska znajdowała się na rogu ul. Szklanej i Wielkiej [1]). W takim razie wiadomość Kraszewskiego, którą podaliśmy powyżej, i Balińskiego nie są zgodne między sobą. Według Kraszewskiego, miała się znajdować drukarnia naprzeciw cerkwi Woskriesieńskiej czyli w domu narożnym przy ul. Szklanej i Wielkiej po lewej stronie, jeżeli staniemy twarzą ku wylotowi ul. Szklanej na ul. Wielką [2]). Według Balińskiego miała ona być po prawej stronie obok cerkwi Woskriesieńskiej. Zaufać możemy wiadomości J. Kraszewskiego, jako zaczerpniętej ze źródeł.

Baliński podaje wzmiankę niczem nie popartą, co widać zresztą nawet z jej formy („podobno") [3]).

Mścisławiec poza pracami około urządzenia drukarni w domu Mamoniczów był zajęty też sprawą młynu papierniczego, który urządzano w tym czasie w posiadłości Ł. Mamonicza Powilnie. Był to folwark niedaleko Wilna w powiecie wileńskim „надъ Вильнею рѣкою лежачий"; był to dwór około młynów prochowych i z innemi młynami, jak „паперным, з млыномъ мучным, з фолюшомъ, з галтаремъ, и з двума млынами проховными и зъ их всякими всима нарядами, зъ ставами, зъ сажавками, зъ блѣхами, домами до тыхъ млыновъ и блѣховъ"... i t. d. [4]). Chociaż w aktach mamy pierwszą wiadomość o papierni Mamoniczowskiej z r. 1598,

---

[1]) F. Dobrianskij, op. cit., str. 181, cerkiew ta przebudowana została w końcu XVIII w. na prywatny dom mieszkalny przez księdza Mokrzeckiego. Gdy się wejdzie w podwórze tego domu, to odrazu widać, że to było kiedyś wnętrze świątyni.

[2]) Por. L. Abramowicz, l. c., str. 25. J. Kraczkowski pisze, że obok domu Zareckiego znajdowała się w r. 1595 drukarnia Mamoniczów, (op. cit., str. CLI), jest w tym domu obecnie drukarnia.

[3]) W Aktach I.W.A.K., t. XX str. 259, mamy wzmiankę (z r. 1619), że cerkiew „Woskresenia Chrystowa" w rynku na Szklanej ulicy, przeciwko rzędu Solenickiego, będącey, a drugim koncem ku kamienicy Paleckich, bokiem do kamienicy Dobrohostowskiej, a drugim bokiem przy Szklanej ulicy". Dom więc, który uważa Baliński jako Mamoniczowski, należał w r. 1619 do Dobrochostowskiego.

[4]) Akty I.W.A.K., t. XX, Nr 126.

DOM, W KTÓRYM MIEŚCIŁA SIĘ DRUKARNIA MAMONICZOWSKA
(Stan obecny)

WNĘTRZE KAMIENICY, W KTÓREJ MIEŚCIŁA SIĘ
DRUKARNIA MAMONICZOWSKA
(Stan obecny)

BIBLIOTEKA NARODOWA
BN

jednak napewno była ona uruchomiona przed rozpoczęciem drukowania książek przez Mścisławca [1]). Potrzeba papieru na drukowanie tych książek nasunęła myśl Ł. Mamoniczowi wykorzystanie energji wodnej Wilenki (wówczas zwanej Wilną), co było łatwe naogół, gdyż były już tam inne młyny.

„Ze względu na potrzebę wielkiej ilości wody, jako motoru, poruszającego stępę, ugniatającą szmaty i włókna lniane na miazgę, młyny papierowe znajdowały się nad rzekami, zdala od miast [2])...

Tym warunkom odpowiadało właśnie Powilno, gdzie były sadzawki, rzeki i rzeczki [3]). Nazwa Powilno i pochodziła od tego, że miejscowość ta leżała wzdłuż rzeki Wilny [4]), która w w. XVI była obfitszą niż dzisiaj w wody i często wylewała [5]). Były na niej tamy [6]), które dawały energję wodną. Badania znaków wodnych druków Mamoniczowskich mogłyby bliżej oświetlić sprawę papierni Powilniańskiej. Te badania dotychczas jednak nie były przeprowadzane [7]).

Możliwie, że do swych druków Ł. Mamonicz używał papieru innego, który mógł przywozić jako lepszy. Wiemy, że przywożono do Wilna papier z Gdańska [8]), oraz z Lublina przez

---

[1]) Ob. H. Łowmiański „Papiernie Wileńskie XVI w.", „Ateneum Wileńskie", 1924, zesz. 7—8, str. 418. Tam też znajdzie czytelnik wiadomości o papierniach wileńskich przed r. 1575.

[2]) Ptaśnik „Papiernie w Polsce XVI w.", Kraków, 1920, str. 24.

[3]) Akty I.W.A.K., t. X!, str. 260—261.

[4]) Dzisiejsze Popławy (J. Kraczkowskij, op. cit., str. CVII).

[5]) Akty I.W.A.K., t. XV, str. 170.

[6]) Ibid.

[7]) U. N. Lichaczowa („Палеографическое значение бумажныхъ водяныхъ знаковъ", cz. II. str. 217), mamy tylko jeden znak wodny z „Litewskiego Statutu" 1588 r. (druku Mamoniczowskiego) Nr 30189: tarcza herbowa z trzema koronami (herb kapituły Krakowskiej), co świadczy o pochodzeniu papieru z papierni polskiej.

[8]) J. I. Kraszewski (op cit., t. IV, przypisek (1) do str. 105) podaje, że druga księga Akt kapituły od r. 1550—1560 była pisana na papierze z herbem Gdańska lub Elbląga, por. H. Łowmiański, „Papiernie Wileńskie w XVI w., przypisek 2) do str. 411.

Brześć [1]). Wiemy, że papiernictwo na Litwie w XVI w. było naogół mało rozwinięte.

Wyrazem tego jest fakt, że nie istniał tu cech papierniczy, gdy w Polsce już od końca w. XV cech taki istniał [2]). Nie mógł Ł. Mamonicz liczyć wyłącznie na papier przywożony. „W interesie księgarzy i drukarzy nakładców było posiadać papier własny, aby nie być zależnym od dobrej woli zagranicy"... [3]).

Drukarstwo automatycznie pociągało za sobą powstanie przemysłu papierniczego.

Do założenia papierni mogły skłonić Ł. Mamonicza też zapotrzebowanie papieru w urzędach W. Ks. Litewskiego oraz widoki sprzedaży papieru na Rusi Moskiewskiej, gdzie w w. XVI młynów papierniczych jeszcze nie było [4]). Jeszcze za Zygmunta I i II na Litwie pisano czasem na pergaminie [5]).

Po urządzeniu drukarni i sprowadzeniu potrzebnych rzeczy przystąpiono wreszcie, bo aż 14-ego maja 1574 r., do drukowania pierwszej książki [6]). Ukazała się ona w Wilnie 30 marca k. 1575 r. Było, jak już wspominaliśmy, „Четвероевангелие" wydrukowane przez Piotra Mścisławca „умышленіемъ и промышленіемъ его милости пана скарбнаго, старосты Упицкаго, Ивана Семеновича Зарецкаго, и брата его пана Зенова, бурмистра мѣста Виленскаго" [7]). Brali więc udział w rozpoczęciu dzieła, oprócz wspomnianych już Mamoniczów i Mścisławca, Jan i Zenobjusz Zareccy [8]). I. Łappo ze słów „умышленіемъ и промышленіемъ" wnioskuje, że „inicjatywa całej sprawy, organizacja i troska o nią należała do Za-

---

[1]) Ob. J. Kraczkowskij, op. cit., str. LXXV, H. Łowmiański, ibid.

[2]) J. Ptaśnik, op. cit., str. 24.

[3]) Ibtd., str. 6.

[4]) N. Lichacziow, „Бумага и бумажныя мельницы", str. 72 i inne.

[5]) Akty I.W.A.K., t. IX, Wilno, 1878, str. 154.

[6]) Posłowie, patrz I. Karatajew, 1883, str. 190, ob. spis druków, Nr 1.

[7]) Posłowie do „Четвероевангелія" podług P. Strojewa, po cit., Nr. 19.

[8]) O Zareckich patrz obszernie w pracy cytowanej I. Łappy, str. 165 — 169.

reckich, drukowanie właściwe do Mścisławca, zaś dom i opieka nad drukarzami znajdującymi się w domu—do Mamoniczów" [1]).

Te wnioski I. Łappy wymagają pewnych poprawek i nasuwają zastrzeżenia. I. Łappo ogranicza sprawę drukarni do pięciu osób. Wymienione w posłowiu nazwiska bynajmniej nie dowodzą, że tylko ci wymienieni ludzie brali udział w urządzeniu drukarni. Najprawdopodobniej sprawa drukarni obchodziła szerszy ogół mieszczaństwa. Inicjatywa sprawy należała do całego oświeconego mieszczaństwa wileńskiego. I. Łappo przecenia następnie rolę Zareckich. Rzecz jasna, że brali oni udział w organizowaniu drukarni. I. Łappo jednak przypisuje wyłącznie im inicjatywę i organizację sprawy, co wnioskuje, zdaje się, ze słów „умышленіемъ и промышленіемъ". Rola Zareckich w całej sprawie polega najprawdopodobniej na wsparciu i umocowaniu pewnem drukarni, na co wyraźnie wskazuje słowo „промышленіемъ", co znaczy „staraniem się", „ubieganiem się". Jako skarbny W. Ks. Litewskiego, mógł Jan Zarecki wyzyskać swoje wpływy przed królem. Jego najprawdopodobniej dziełem było uzyskanie przywileju królewskiego w r. 1576 [2]), organizacja zaś sprawy odrazu i całkowicie przeszła do Mamoniczów, co widać już choćby z tego, że mieści się drukarnia w ich domu. Przecież żoną Ł. Mamonicza była córka Zareckiego, Awdotja, i to w dużej mierze musiało jej ojca skłaniać do wsparcia poczynań zięcia. Twierdzenie I. Łappy o głównej roli Zareckiego, jak zobaczymy w rozdziale IV, potrzebne mu jest jako przesłanka do wniosku, że drukarnia Mamoniczowska miała charakter państwowej drukarni W. Ks. Litewskiego i dlatego była nieodłączną od urzędu skarbowego [3]). Ta przesłanka nie jest bynajmniej udowodniona na podstawie słów „умышленіемъ и промышленіемъ". Można przypuścić, że Ł. Mamonicz poprostu z grzeczności lub w celu zachęcenia Zareckiego do wsparcia sprawy kazał P. Mścisławcowi nieco wyolbrzymiać rolę Zareckiego.

[1]) I. Łappo, op. cit., str. 165.
[2]) L. Abramowicz, l. c., str. 26, I. Ohienko, l. c., str. 23.
[3]) I. Łappo, op. cit., str. 175 i in.

Odrazu Mamonicze — kupcy występują jako finansiści całej sprawy, kapitaliści, nakładcy, z czasem tworzą z drukarni przedsiębiorstwo komercyjne. Mamonicze mieli papiernię, czeladź, która pracowała w drukarni, mieli dom pod drukarnię oddany — oni więc przedewszystkiem musieli ciągnąć korzyści materjalne z drukarni.

Już na początku zarysowują się role dwóch braci w tej drukarni. Łukasz Mamonicz był przedewszystkiem finansistą, zaś Kuźma był organizatorem i zarządcą oraz kierownikiem drukarni [1]). Z nim więc, a nie z Łukaszem, jak zobaczymy niżej, sądzi się w r. 1576 Mscisławiec, z którym się liczono, gdyż rozumiano jego znaczenie jako fachowca. Interes komercyjny Mamoniczów prędzej czy później musiał jednak doprowadzić do zerwania z Mścisławcem, gdyż drukarnia była we wspólnem władaniu Mamoniczów — kapitalistów i Mścisława — drukarza, na co wskazują słowa w dokumencie z r. 1577: „есмо тыя книги ...сполнымъ накладом съ Кузьмою друковали“ [2]).

Z Mścisławcem pracował nad składaniem czcionek Kuźma Mamonicz, którego jeszcze przedtem chyba Mścisławiec wprawiał w drukarstwie. Na to wskazuje tak wyżej przytoczona wzmianka Mścisława o wspólnem drukowaniu z Kuźmą książek jak i słowa w posłowiu: „свершена бысть книга сія“ [3]), które mówią o pracownikach w liczbie nieokreślonej. „Четвероевангеліе“, które liczyło 808 stronic in folio [4]), miało ryciny 4-ech ewangelistów, na całą stronę każda, oraz upiększenia [5]), złożone i wydrukowane w ciągu $10^1/_2$ miesięcy, nie mogło wówczas być wynikiem pracy jednego człowieka. Musiały pomagać Mścisławcowi

---

[1]) L. Abramowicz słusznie to zaznacza, l. c., str. 25.

[2]) „Литовскія Епархіальныя Вѣдомости“, 1883, str. 367, (dokument dotyczący procesu Mścisławca i Mamonicza) por P. Władimirow, l. c., str. 205—206, przypisek 3.

[3]) Posłowie P. Strojew, op. cit., Nr 19.

[4]) Patrz spis druków, Nr 1.

[5]) J. Karatajew, op. cit, 1883 r., str. 189.

inne osoby, a głównym pomocnikiem jego był Kuźma Mamonicz. Czeladź pełniła pomniejsze funkcje.

W rok po wyjściu „Четвероевангелія" ukazała się w druku druga książka „Псалтырь Давида пророка и царя" [1]). W posłowiu do "Псалтыри" Mścisławiec pisze: „повинуюся вашему повеленію, но милостивыми будите богопочтенній, милостивый пане скарбный и пане Зенове Зарецкій, молюся, вашимъ заповѣдемъ покорившуся и пріемлющу послушанія напечатахъ сію книгу Псалтырь Давида пророка и царя съ избранными псалмы" [2]). Zostało wydrukowana „отъ сотворенія міра 7083, мѣсяца генваря 16, а отъ Рожества Христова 1576" [3]). K. Estreicher, A. Jocher, W. Sopikow, P. Strojew, M. Wiszniewski [4]) i inni podają, że „Псалтырь" wyszła w r. 1575, a w r. 1576 była przedrukowana. P. Strojew podaje, naprzykład, posłowie w którem jest napisane: „въ лѣто 7083, мѣсяца генваря 16, а отъ рожества господа нашего Іисуса Христа 1575" [5]). Powtarza to posłowie i A. Jocher i inni bibljografowie. Rok „отъ сотворенія міра„ (a mundo creato) 7083 jest rokiem 1575, jest to pewne, gdyż we „Четвероевангеліи" podana jest data rozpoczęcia druku 7082 r. czyli 1574„ Четвероевангеліе" zostało ukończone 30 marca 1575 r. Nie jest więc możliwem, ażeby 16 stycznia tegoż roku była wydrukowana „Псалтырь". Jest tu jakiś błąd. Wiadomość u J. Karatajewa, którą podaliśmy wyżej (daty 7083 — 1576) jest naszem zdaniem, prawidłową i wytłumaczalną. Jest tam błąd w podaniu daty a mundo creato. Mianowicie, Mścisławiec omyłkowo mógł napisać stary rok od stworzenia świata, gdyż był to 16 stycznia nowego roku, zaś datę 1576 mógł napisać prawidłowo, jako łatwiejszą. Możliwe, że wogóle była plątanina w datowaniu a mundo creto. Wiemy, że

---

[1]) Patrz spis druków Nr 2. Jest jeden egzemplarz (bez karty tytułowej i bez końca) w Publicznej Bibljotece Uniwersyteckiej w Wilnie (dział starodruków).

[2]) A. Jocher „Obraz bibljograficzno - historyczny literatury i nauk w Polsce", t. II, str. 138 (Noty).

[3]) J. Karatajew, op. cit., 1883 r., str. 191.

[4]) Patrz spis druków, Nr II.

[5]) P. Strojew, op. cit., Nr 20.

istniały pewne różnice i odchylenia w datacji według tego stylu u słowian wschodnich, którzy trzymali się datacji bizantyńskiej. To skłania nas do podania w wątpliwość istnienia „Псалтыри" z r. 1575 [1]). P. Władimirow na podstawie „каталога славяно-русскихъ книгъ церковной печати Моск. и Румянцев. Музеевъ" zaznacza różnice „Псалтыри" z r. 1575 i 1576 r. [2]).

Różnice te są bardzo wątpliwe i nieznaczne. Do powątpiewania skłania też i jednakowe brzmienie posłowia u Strojewa (w „Псалтыри" z r. 1676). Musiałby w wypadku przedruku „Псалтыти" [2]) Mścisławiec coś zmienić w posłowiu (oprócz daty) lub dodać, bo pisać, jak widać z posłowia, lubił. Z drugiej strony nie widzimy nagłej potrzeby przedruku „Псалтыри" w tak krótkim czasie. Cerkiew prawosławna i szkoły (coprawda nieliczne) oraz oświecone społeczeństwo potrzebowały innych książek. Dziwne więc byłoby i niezgodne z praktycznym zmysłem Mamoniczów przedrukowanie tej książki. Z posłowia do „Псалтыри", pisanego przez Mścisławca, widzimy, że Mścisławiec już miał w tym czasie jakieś niesnaski i zatargi z Mamoniczami. Bardzo obszernie i czule mówi on o swej niezaradności. Niechętnie przystąpił do drukowania „Псалтыри" Był jednak zdaje się skrępowany jakąś umową, gdyż mówi: „преслушанія плодъ смерть",..., „повинуюся вашему повеленію" [4]). Następnie słowa, wyrażające prośbę Mścisławca („но милостивыми будите богопочтенніи, милостивый пане скарбный и пане Зенове Зарѣцкій, молюся, вашимъ заповедемъ покорившуся и пріемлющу послушанія напечатахъ сію книгу" [5]) pozwalają przypuścić, że Mściśławiec już czuł się niedobrze u swych opiekunów, a może nawet był zmuszony do drukowania „Псалтыри" jakiemś zobowiązaniem lub mową, przed-

---

[1]) I. Łappo nie porusza tej kwestji. Mówi poprostu, że „drugim drukiem Mamoniczowskim" była „Псалтырь" z r. 1576, op. cit., str. 165.

[2]) P. Władimirow, op. cit., przypisek 1) do str. 210.

[3]) L. Abramowicz również uważa, że „Псалтырь" 1576 r. była przedrukiem z roku poprzedniego (l. c., str. 24).

[4]) P. Strojew, op. cit., Nr 20, posłowie do „Псалтыри".

[5]) A. Jocher, op. cit., t. II, str. 138 (Noty), por. tekst u P. Strojewa.

tem zawartą z Mamoniczami. W czem był krzywdzony Mścisławiec, trudno konkretnie powiedzieć. Domyślamy się, że Mamonicze coraz więcej ograniczali samodzielność i udział Mścisława w sprawach drukarni i zagarniali w swe ręce sprawy dochodu, przywłaszczając też sobie czcionki Mścisława. Następnie w posłowiu Mścisławiec dziękuje Łukaszowi i Kuźmie Mamoniczom, którzy „и отъ своихъ имъ стежаніи изобилно въ всем насъ довольствовати" [1]). I. Łappo podkreśla, że z tego posłowia widać już większy udział Mamoniczów w sprawie drukarni. Oni nietylko oddają dom pod drukarnię, ale i „во всемъ" ją i jej robotników „изобилно довольствуютъ" na swój koszt i coraz bardziej wkładają się w sprawę [2]). Posłowie do „Псалтыри" jeszcze bardziej potwierdza pogląd, że Zareccy nie brali większego udziału w drukarni. Rola ich w tem posłowiu jest nieznaczna. Mścisławiec więc poprostu zwraca się do nich, jako do uczciwych i wpływowych ludzi, ażeby nie dopuścili do jego ukrzywdzenia. Postępując regresywnie, możemy twierdzić, że i przy wydaniu „Четвероевангелія" i wogóle w sprawie całej drukarni rola ich była taka sama. W przeciwnym wypadku rola Zareckich jeszcze dobitniej byłaby podkreślona w posłowiu. Należy też zwrócić uwagę na to, że Mścisławiec wymienia zawsze i Zenobjusza, brata skarbnego. Gdyby drukarnia była nieodłącznie związana z urzędem skarbnego, mógłby Mścisławiec poprzestać tylko na wymienieniu nazwiska Iwana Zareckiego, jako skarbnego. Widać, że łączyły Zareckich i Mamoniczów przedewszystkiem węzły pokrewieństwa. Zbierali się oni, jak spokrewnieni ludzie, omawiali sprawy drukarni etc., jak to zawsze bywa w jakichkolwiek poczynaniach.

W r. 1576 Mścisławiec składał i odbijał jeszcze „Апостолъ", który był przedrukiem moskiewskiego „Апостола" r. 1564 [3]).

---

[1]) J. Karatajew, op. cit., str. 165.
[2]) I. Łappo, op. cit., str. 165.
[3]) P. Władimirow, op. cit., str. 205, por. L. Abramowicz, l. c., str. 26.

W tym czasie jednak zaszły wypadki, które spowodowały wycofanie się Mścisławca z całej sprawy lub raczej odsunięcie go od spraw drukarni. W r. 1576 Mamonicze uzyskali przywilej królewski na wyłączne prawo drukowania i sprzedaży książek [1]). Ten przywilej nie jest znany nam w oryginale [2]). Znamy go w skróceniu, gdyż był zamieszczony w tymże „Апостолѣ" w skróceniu. O nim możemy też mówić na podstawie przywileju Stefana Batorego, nadanego Mamoniczom w r. 1586, w którym potwierdzone są prawa, dane przedtem. Przywilej ten w skróceniu w „Апостолѣ" (z 1576 r.) brzmi następująco: „За привильемъ его к(оролевской) м(и)л(ос)ти. Которымъ то есть варова́но. Абы ка́ждый, якогожъ кольве(къ) стану ч(е)л(ове)къ. Не важилъся тыхъ книгъ, въ паньствахъ его королевское м(и)л(ос)ти друковать. а(ль)бо гдѣ инъдей друкованых(ъ), допа(н)ствъ его к(оролевской) м(и)л(ос)ти будь явне а(ль)бо потаемне, привозить и продава(ть). Подъ виною въ привиле́ю менова́ною, до скарбу его к(оролевской) м(илости) и подъ оутраченьемъ всѣхъ книгъ" [3]).

Przywilej ten, uzyskany prawdopodobnie za wstawieniem się Iwana Zareckiego, postawił sprawę drukarni na zupełnie innych podstawach. Widać tu rozmach Mamoniczów, którzy nie chcieli się zadowolić małą drukarenką, lecz dążyli do szerokiego rozbudowania przedsiębiorstwa. Już przedtem wiedzieli oni, że z Mścisławcem żyć w zgodzie długo nie będą. Ażeby nie mieć konkurencji, zdobyli sobie przywilej, który umożliwiał im prowadzenie w W. Ks. Litewskiem własnej drukarni. Po uzyskaniu przywileju Mamonicze stanęli na własnych nogach i mogli zer-

---

[1]) I. Owsienko, l. c., str. 23, L. Abramowicz, l. c., str. 26.

[2]) I. Łappo pisze, że przejrzał starannie wszystkie akty (dotyczące panowania Stefana Batorego) litewskiego oddziału Metryki Litewskiej, które się znajdowały w Archiwum Moskiewskiem Ministerstwa Sprawied. i jednak przywileju tego nie znalazł. Przypuszcza I. Łappo, że przywilej ten może być w księgach Metryki Litewskiej, które nie weszły do Arch. Minist. Sprawied. albo wpisanych w księgi aktów urzędów prowincjonalnych lub też w oryginale (op. cit., str. 175).

[3]) J. Karatajew, op. cit., 1883 r., Nr 89, 1877 r., str. 174, por. I. Święcicki, op. cit., cz. III, ryc. 40.

wać umowę z Mścisławcem. Nie był on już potrzebny, gdyż Kuźma Mamonicz opanował sztukę drukarską. Z drugiej strony był on im nawet uciążliwy, gdyż drukarnia, jak już wspomnieliśmy, była we wspólnem władaniu Mścisławca i Mamoniczów.

Mamonicze zaczynają prawdopodobnie odsuwać Mścisławca od spraw drukarni, przywłaszczając jego czcionki i narzędzia drukarskie. Mogli oni usprawiedliwiać się tem, że były one zrobione ich kosztem. Wobec tego Mścisławiec w r. 1576 miał „rozprawę" [1]) (proces) z Kuźmą Mamoniczem o podział drukarni. Proces zakończył się ugodą [2]) przed „зацными людьми", powołanymi dobrowolnie ze strony P. Mścisławca i K. Mamonicza. Według tej umowy, K. Mamonicz miał pozostawić sobie książki wydrukowane (ewangelje, psałterze, „czasowniki"), Mścisławiec zaś otrzymać „вшелякое начине, друкарни належачое, штокольвекъ на тотъ часъ при той друкарни было, и за чимъ дей есмо тыя книги сполным накладомъ зъ Кузьмою друковали"[3]). Oprócz tego, podług tej ugody Kuźma Mamonicz miał wypłacić Mścisławcowi 30 kop. groszy „личбы литовской" [4]) „Naczynie" (narzędzie, sprzęt) było złożone i zapieczętowane w domu Kuźmy Mamonicza [5]). Drukarnia więc przestała pracować. Pieniądze zobowiązał się Kuźma Mamonicz oddać Mścisławcowi 25 marca 1577 r. Ani naczynia,

---

[1]) Nie wiem, dlaczego I. Łappo (op. cit., str. 176), Wł. Piczeta („Друк на Беларусі...", str. 248, za Abramowiczem?), L. Abramowicz (op. cit., str. 25), odnoszą ten proces do r. 1577. W dokumencie z r. 1577 (w „Литовскихъ Епарх. Вѣдомостяхъ" 1883) jest wyraźnie wskazana data: „тысеча пятьсотъ семъдесятъ шестомъ"...

[2]) Литовскія Епархіальныя Вѣдомости, 1883, str. 366.

[3]) Ibid., str. 367.

[4]) Co równało się 1800 zł. lit. i 2.250 zł. pol., (I. Święcicki, op. cit., str. 51); grosz litewski z r. 1546 miał przeciętnie 2,45 gr. wagi 0,96 gr. czystego kruszcu; grosz lit. z lat 1555, 56, 57 i 59 miał 2,53 gr. wagi oraz 0,868 gr. czystego kruszcu (Dr. M. Gumowski „Mennica Wileńska w XVI i XVII wieku", Warszawa, 1921, str. 70, 106).

[5]) Właściwie w domu Łukasza Mamonicza (kamienica Zarecka), gdzie mieściła się drukarnia. Mścisławiec nazywa go domem Kuźmy, gdyż był on tam prawdopodobnie razem z Mścisławcem.

ani pieniędzy K. Mamonicz jednak nie oddał, wobec czego Mścisławiec 22 kwietnia 1577 r. powołał go „передъ пановъ бурмистровъ на ратушъ у Вильни" [1]). Dnia 2-go maja woźny Mikołaj Stanisławowicz Czambor „зъ уряду приданый" przez Mścisławca, zaskarżył K. Mamonicza prosząc „panów sędziów ratuszowych" o zadośćuczynienie sprawiedliwości. Wynik drugiego procesu nie jest nam znany [2]). Proces najwidoczniej wykazuje, że umowa między Mścisławcem a Mamoniczem była zawarta i że Mścisławiec był już Mamoniczom przeszkodą. Możliwie, że właściwie podczas tego procesowania się była zniszczona karta tytułowa „Апостола" z r. 1576 za zgodą Mścisławca lub przez samych tylko Mamoniczów. To, że dotychczas nie jest ona odnaleziona [3]), i to, że wszystkie znane bibljografom egzemplarze „Апостола" z r. 1576 tej karty nie posiadają, potwierdza nasze przypuszczenie co do jej losu. Zdaje się, że nie będzie ona odnaleziona wogóle nigdy. Że „Апостолъ" pochodził z drukarni Mamoniczów, to nie ulega żadnej wątpliwości. Między tym „Апостоломъ" a wydanym w r. 1591 [4]) istnieje podobieństwo [5]). Wł. Piczeta na tej podstawie wnioskuje, że było to już wydanie braci Mamoniczów bez udziału Mścisławca. Brak karty tytułowej we wszystkich znanych egzemplarzach „Апостола" z r. 1577 daje nam mocne podstawy do przypuszczenia, że drukował je Mścisławiec. Po zniszczeniu karty tytułowej Mamonicze puścili druk jako swój.

Po r. 1577 ginie wszelki ślad i o Piotrze Mścisławcu. Na pewien czas po odejściu Mścisławca następuje prerwa w pracy drukarni Mamoniczów. T. Tysiaczenko uważa, że przerwa ta była wywołana prawdopodobnie śmiercią Mścisławca [6]).

---

[1]) „Литовскія Епархіальныя Вѣдомости", 1883, str. 367.

[2]) L. Abramowicz, l. c., str. 26 (I. Łappo nic nie mówi o tym procesie).

[3]) J. Karatajew, op. cit., 1883, Nr 89 (str. 193).

[4]) Patrz spis druków Nr 11.

[5]) Wł. Piczeta „Друк на Беларусі", wyd. cyt., str. 248.

[6]) T. Tysiaczenko, „Триста п'ятдесят літ тому і тепер" (1574 — 1924), „Бібліологичні Вести", Nr 1—3, Kijów, 1924, przyp. 2 na str. 26.

Wiadomości o tem, kiedy Mścisławiec umarł, nigdzie nie napotkaliśmy. Przerwa w pracy drukarskiej Mamoniczów pozwala przypuścić, że Mścisławiec naczynie drukarskie jednak zabrał i gdzieś wywędrował [1]).

Że mógł Mścisławiec po odejściu od Mamoniczów jeszcze gdzieś drukować, to można przypuszczać. W tym jednak czasie najprawdopodobniej umarł. Jeżeli przyjmiemy, że będąc uczniem Skoryny w pierwszej połowie w. XVI (około 1525 — 30), mógł mieć lat 18, to w r. 1577 był starcem 65—69-letnim. Ton posłowia do „Четвероевангелія" i „Псалтыри", w których Mścisławiec mówi o sobie jako o grzeszniku, człowieku słabym i t. p., odpowiada temu przypuszczeniu.

Tak więc w ciągu 2-ch pierwszych lat swej czynności drukarnia Mamoniczowska odrazu zaznaczyła się żywą działalnością wydawniczą. Bibljografom są znane tylko trzy wspomniane druki z tych lat [2]).

Wydrukowanie w ciągu 2 lat 4 książek w owych czasach znaczyło wiele, jeżeli weźmiemy pod uwagę ogólną ilość stron około 2324 [3]) oraz wykonanie sprzętu drukarskiego własnemi siłami wydawców.

Można przypuścić, że wydano jeszcze kilka książek w tym czasie, chociaż to jest wątpliwe ze względu na niedoskonałość techniczną drukarń ówczesnych oraz, w danym wypadku, ze względu na waśnie między Mścisławcem a Mamoniczami. Mogły być najwyżej wydane jeszcze 1—2 książki. Przypuszczenie to można oprzeć na wiadomości ze wspomnianego dokumentu, dotyczącego procesu Mścisławca z K. Mamoniczem, w którym to dokumencie oprócz ewangelji i psałterza wspomniane są jeszcze

---

[1]) I. Święcicki interpretuje tekst dokumentu w „Литов. Епарх. Вѣдомостяхъ" tak, jakoby sąd przyznał drukarnię Mamoniczom, (op. cit.. str. 51).

[2]) Jeżeli nie brać pod uwagę „Псалтыри" z r. 1575 (?)

[3]) Patrz spis druków Nr Nr 1, 2, 3.

„Czasowniki" [1]). „Czasowniki", inaczej „Czasosłowy", używane były do nabożeństwa. Mały „Czasownik" wydrukował Mścisławiec z Fiodorowem w Moskwie w r. 1565 [2]). Mógł Mścisławiec ten „Часословъ" („Czasownik") przedrukować w drukarni Mamoniczów. Wiadomość z dokumentu o „czasownikach" można zrozumieć i w ten zposób, że Mścisławiec mógł zabrać „Czasowniki", uciekając z Moskwy. Nie mógł jednak zabrać dużo. Podzielił się nimi chyba z Fiodorowem. Miał więc ich niewiele. Mścisławiec nie brałby chyba w rachubę tych kilku, drogich mu, jako pamiątka, książek z Moskwy. Było więc ich zatem chyba więcej, jeżeli Mścisławiec wspomina o nich razem z „Четвероевангеліемъ" i „Псалтырью". To więc przemawia za tem, że „Часословъ" mógł być wydrukowany. „Псалтырь", wydana w r. 1576, była t. zw. „постная", t. zn. nie zawierała właśnie „Часослова". „Псалтырь" taka mogła tylko częściowo zadowalać potrzeby oświeconej ludności prawosławnej, a głównie cerkwi prawosławnej. Była więc potrzeba wydania „Часослова". To, że „Часословъ" („Czasownik") nie był później długo drukowany przez Mamoniczów, też częściowo wspiera przypuszczenie, że mógł taki „Часословъ" być wydrukowany. Nigdzie w bibljografjach jednak o „Czasownikach" Mamoniczowskich z tych lat się nie wspomina.

Tekst pierwszych druków Mamoniczowskich jest wykonany dość pięknie. W książkach są upiększenia, winjetki. W „Четвероевангелии" są cztery drzeworyty apostołów: Mateusza z aniołem, Marka z orłem, Łukasza z barankiem, Jana ze lwem; każdy na całą stronę [3]). W „Псалтыри" druk jest taki sam, co i w „Чет-

---

[1]) Por. L. Abramowicz, l. c., str. 26.

[2]) Jeden egzemplarz tego „Czasownika" jest w Wilnie w Muzeum Białoruskiem im. J. Łuckiewicza, „Бібліологични Вісти", Kijów, 1924 (1—3), str. 26, artykuł T. Tysiaczenki; I. Karatajew, op. cit., 1883, str. 155.

[3]) I. Karatajew, op. cit., 1883, str. 189.

вероевангелiи". Użyty jest cynober [1]). W „Апостолѣ" druk jest gorszy, niż w drukach poprzednich [2]).

Treść książek wydrukowanych, jak widzimy, jest wyłącznie religijna, co odrazu poniekąd oznacza charakter drukarni Mamoniczowskiej. Na pierwszym planie były tutaj potrzeby zaopatrzenia cerkwi w niezbędne, poprawne książki, według których odbywało się nabożeństwo. Książki, dotąd pisane, były drogie i często niedokładne oraz trudne do czytania. Nietylko jednak potrzeby cerkwi zaspakajały te książki. Były one zarazem podręcznikami do nauki czytania i pisania, oraz religji. Nauczanie w owych czasach miało również charakter wybitnie religijny. Szkół, coprawda, było niewiele, jednak tu i owdzie już istniały [3]). Uczono w szkole głównie z „Псалтыри". Była ta książka, poza nabożeństwem i nauką, używana jeszcze jako lektura, a także jako książka zbawienna w pewnych wypadkach życiowych. Z „Псалтири" nawet wróżono [4]).

Bardzo charakterystyczne pod tym względem są uwagi Leona Mamonicza, syna Kuźmy, który w posłowiu do „Псалтыри" z r. 1593 poświęconej swemu stryjowi, Łukaszowi, pisze, że drukuje tę książkę „на честь и хвалу Господу Богу и людемъ христiанъскимъ ку читанью и разуменiю а младенцемъ доброхотящимъ учится, братiи моей въ христiанъствѣ, ку полезному ихъ въ науцѣ слова божественнаго наставленiю[5]). Czytała więc „Псалтырь" młodzież jako książeczkę pouczającą. Wosk, którym zakapane są stare druki Mamoniczowskie, mimowoli wywołuje obraz ludzi, którzy mieli w swem ręku te książki, których głos rozbrzmiewał nieraz wieczorami w domach zacisznych ulic Wilna XVI wieku....

---

[1]) Cynober „киноварь" (proszek czerwony) siarczek rtęci = HgS, używany jako farba drukarska (w malarstwie rozrabiany w oleju makowym).

[2]) Opis druków patrz u I. Karatajewa, op. cit., str. 189—193.

[3]) O szkołach prawosławnych w w. XVI w W. Ks. Litewskiem ob. pracę cytowaną K. Charłampowicza.

[4]) „Употребленiе книги Псалтырь въ древнемъ быту русскаго народа" („Православный Собесѣдникъ", Kazań, 1857, str. 815, 839).

[5]) Cytat z pracy cyt. I. Łappy (str. 179—180), który zamieszcza całe posłowie do „Псалтыри" z r. 1593.

Zróbmy odrazu pewne wnioski na podstawie bliższego przyjrzenia się okolicznościom i warunkom, w jakich powstała drukarnia Mamoniczów:

1)) Powstanie drukarni Mamoniczów było nie przypadkowe, jak np. drukarni Fr. Skoryny, lecz było wyrazem potrzeb kulturalnych oświeconego mieszczaństwa, które w drugiej połowie w. XVI budzi się do żywego ruchu umysłowego i politycznego.

2) Drukarnia była samowystarczalną.

3) Powstała na zasadach przedsiębiorstwa handlowego.

4) Ujawniła odrazu żywą działalność wydawniczą.

ROZDZIAŁ II.

Drukarnia Mamoniczowska od r. 1577 do 1607.

Po odejściu Mścisławca następuje przerwa w działalności wydawniczej Mamoniczów, która trwa, zdaje się, aż do r. 1583 kiedy ukazuje się „Служебникъ" [1]). Wnioskujemy o tem na podstawie braku pewnych wiadomości bibljograficznych. Przyczyną tej przerwy był najprawdopodobniej brak czcionek, które, zdaje się, jednak Mścisławiec zabrał [2]). Mamy, coprawda, wiadomości o drukach, które podobno wyszły w okresie czasu między 1577 a 1583. r. Jedną wiadomość podaje W. Łastowski, o czem już wspominaliśmy w rozdziale I-szym. Jest to „Житіе Акаѳистъ"... Въ друкарни Луки Мамонича, В вилне". 1579, in 4°. W tekście, jak podaje tenże Łastowski, jest kilka drzeworytowych zastawek w stylu skorynowskim. Na odwrocie karty tytułowej jest drzeworyt, przedstawiający błogosławiącego Św. Mikołaja na tle miasta [3]). Wiadomość ta nie jest pewna. Nigdzie w przeglądanych bibljografjach tego druku nie znalazłem. Niektóre wątpliwości i zastrzeżenia co do tego druku podaliśmy w rozdziale poprzednim. Dodamy jeszcze kilka. Ciekawe jest oznaczenie drukarni: „Въ друкарни Луки Мамонича, В вилне". Takiego oznaczenia firmy nie spotykamy na żadnym druku Mamoniczowskim. W drukarni napewno musiałby brać udział Kuźma Mamonicz, toteż musiałby

---

[1]) Patrz spis druków, Nr 4.
[2]) Por. L. Abramowicz, l. c., str. 24.
[3]) W. Łastowski, op. cit., str. 420.

i on być wspomniany. Jest to najprawdopodobniej błąd W. Łastowskiego. Z tych więc względów nie możemy przyjąć tej wiadomości jako pewnej. Drugą wiadomość podaje tenże Łastowski o „Псалтыри“ z r. 1581, który miał być przedrukiem „Псалтыри" Skorynowskiej, ze zmienioną pisownią (zamiast о—ъ, oraz jusy)[1]). W. Łastowski tę wiadomość czerpie prawdopodobnie z Sopikowa lub Lindego. Linde jednak nie mówi, że wyszła ona z drukarni Mamoniczowskiej. „Nie wiadomo, z jakiej wyszła drukarni, u Mamoniczów czy gdzieindziej", pisze Linde [2]). Sopikow również nie wymienia drukarni [3]).

Następną wiadomość o trzecim druku podaje J. I. Kraszewski. Miał być nim „Октоихъ“ [4]), który w 1582 roku wydrukował Wasil Haraburda [5]). Wł. Piczeta uważa, że druk ten pochodził z drukarni Mamoniczowskiej [6]). J. Karatajew podaje tylko wzmiankę o Haraburdzie Wasylu Michajłowiczu, zaznaczając, że druk ten należy odnieść do południowych drukarń [7]). „Zagadkową zgoła jest firma Wasila Haraburdy", pisze L. Abramowicz [8]). Że Wasil Haraburda odgrywał jakąś rolę w owych czasach, o tem świadczy list księcia Andrzeja Kurbskiego († 1583), emigranta z Moskwy, do Kuźmy Mamonicza. W liście tym radzi on Kuźmie w celu skuteczniejszego zwalczania Jezuitów zapoznać się

---

[1]) W. Łastowski, op. cit., str. 424.

[2]) J. I. Kraszewski, op. cit., t. IV, str. 120.

[3]) L. Abramowicz, l. c., str. 26.

[4]) W cerkwi prawosławnej przy zwykłem nabożeństwie są śpiewane pieśni (utwory Jana z Damaszku) w 8-miu tonacjach („głasy" czyli „napiewy") tak, że na każdą niedzielę wyznacza się inny „głas". Wszystkich „głasów" jest 8, przeto i książka, w której one są umieszczone, nazywa się „Oktoich" czyli „wośmigłaśnik". Śpiewanie podług „Oktoicha" zaczyna się od drugiej niedzieli po Wielkiej nocy, kończy się na piątej niedzieli Wielkiego postu.

[5]) J. Kraszewski, op. cit., t. IV. str. 121, I. Karatajew, op. cit., 1883.

[6]) Wł. Piczeta, op. cit., str. 248.

[7]) I. Karatajew, op. cit., 1883, str. 221.

[8]) L. Abramowicz, l. c., str. 26.

z książką, napisaną przez Grzegorza i Nilę, metropolitów Solonickich. W książce tej, jak pisze Kurbski, „не терешнія дудки и пищульки, но все силлогизмы, папою и всеми кардиналами и найлучшим их ѳеологом Ѳомою (Аквинским) на апостольскую ѳеологію восточныхъ церквей отрыгнутые, опровергнуты"[1]). Dalej radził Kurbski wynająć dobrego pisarza, wziąć tę książkę u Haraburdy, któremu ją, przesłał ks. K. Ostrogski, względnie u niego, Kurbskiego i, odpisawszy ją, czytać uważnie [1]). Czy nie był więc to przypadkiem rękopis, przepisany przez „dobrego pisarza"? Miała bowiem ta książka przedewszystkiem znaczenie aktualne, jako oręż w walce z Jezuitami [3]).

Te wiadomości o drukach, które podobno wyszły z drukarni Mamoniczów, są bardzo niepewne. Jeżeli W. Haraburdzie dał rękopis K. Ostrogski, to najprawdopodobniej mógł być ten Haraburda w Ostrogu i mógł tam tę książkę wydrukować. Widzimy w takim razie łączność Mamoniczów z południem W. Ks. Litewskiego, która i później jest bardzo żywą.

Stwierdzając, że drukarnia była w latach 1577—1583 nieczynna, można także utrzymywać, że mogła być czynną, a to ze względu na powyższe wiadomości. Wiadomości te, coprawda niepewne, podkopują w każdym razie kategoryczność twierdzenia o nieczynności drukarni Mamoniczowskiej w tych latach. Bliższe badania i poszukiwania o Wasilu Haraburdzie mogłyby może wyjaśnić jego rolę [4]). Możliwe, że był on zaproszony przez Ma-

---

[1]) S. Sołowjew, l. c., t. VII, str. 212.

[2]) Makarij arch., op. cit., t. IX, str. 424, por. S. Sołowjew, op. cit. t. VII, str. 212, A. Papkow „Братства", 1900 Św.-Troicka Siergijewska Ławra, str. 7.

[3]) Makarij arch., op. cit., t. IX, str. 422 i in.

[4]) Mamy wiadomość o Michale Haraburdzie, który był w roku 1572 oraz 1575 wysłany od Panów Rad W. Ks. Litewskiego, jako poseł, do Moskwy („Historica Russiae Monumenta", Petersburg, 1841, t. I, str. 237), „Акты, относ. къ исторіи Зап. Россіи", t. III, str. 174. W „Aktach I. W. A. K." (t. V, Wilno, 1871, str. 11—12) mamy wiadomości o Wasilu Haraburdzie i jego braciach Piotrze i Apanasie. Z dokumentu (w „Aktach") z r. 1582 dowiadujemy się, że Wasil Haraburda był „służebnikiem" Ostafie-

moniczów celem wznowienia drukarni. To zaś jeszcze więcej potwierdza nasze mniemanie, że Mamonicze po odejściu Mścisławca zostali bez należytej ilości czcionek, ażeby móc drukować. To widać również z tego, że Mamonicze w tym czasie nawiązują bliższą łączność ze Lwowem, gdzie towarzysz Mścisławca, Iwan Fiodorow, pracował czynnie jako drukarz. Mamonicze, energiczni kupcy, prawdopodobnie często bywali we Lwowie i przeto mogli być dobrze poinformowani o sprawach drukarskich Lwowa. Wiedzieli oni też o działalności Iw. Fiodorowa, który od r. 1577 pracuje w drukarni Ostrogskiej u ks. Ostrogskiego [1]). Drukarnię Ostrogską założył Iw. Fiodorow, wziąwszy do pomocy Hrynia Iwanowicza, rodem z Zabłudowa, gdzie on

---

go Wołowicza, kanclerza W. Ks. Lit. i starosty brzeskiego i kobryńskiego oraz, że u Haraburdy Apanasa pożyczył Iwan Zarecki 200 kop groszy litewskich. Te wiadomości pozwalają nam przypuszczać, że Wasil Haraburda był w bliższych stosunkach z Mamoniczami. Z dokumentu wynikałoby, że Haraburda był sługą Wołowicza (albo duchownym czy urzędnikiem—„służebnik"). Z korespondencji Kurbskiego wiemy, że drukarzowi Haraburdzie książę K. Ostrogski przesłał „Sbornik". To wszystko pozwala przypuszczać, że Haraburda mógł pracować u Mamoniczów (jako sługa Wołowicza), bądź też co jest bardziej prawdopodobne, że Mamonicze, nie chcąc lub nie mogąc drukować w tym czasie pod swoją firmą (w tym właśnie czasie niszczono książki prawosławne w Wilnie), wydali tę książkę bez oznaczenia drukarni, a tylko drukarza. W takim razie miałby być Wasil Haraburda raczej duchownym, niż sługą. Do tego mniemania skłania też fakt, że 1) Haraburda otrzymuje tekst „Sbornika" od księcia Ostrogskiego; 2) że inni Haraburdowie, jak naprzykład Michał, pełnią ważne funkcje w W. Ks. Lit. Możliwe, że Michał był ojcem Wasila Haraburdy, gdyż jest on „Wasilijem Michajłowym". Czy nie jest ten Wasil Haraburda tym zagadkowym „Wasilijem" (popem), który razem z „Hierasimem" (również popem) był skazany na banicję za wspieranie Stefana Zizani'ego w r. 1596 w akcji opanowania cerkwi św. Trójcy w Wilnie (patrz o tem obszernie u I. Sacharowa „Обозрѣніе славяно-русской библіографіи", t. I, ks. II-ga. St. Petersburg, 1849, Nr 99. Ten pop Wasil drukował w Ostrogu w r. 1588 oraz w r. 1598. Pochodzili Haraburdowie najprawdopodobniej z Haraburdziszek, majątku Iwana Zareckiego (Археографическій Сборникъ, t. X, str. 179, wiadomość o Haraburdziszkach).

[1]) J. Ohienko, op. cit., str. 45.

razem z nim pracował od r. 1566 do 1572, będąc jeszcze chłopcem [1]). Około r. 1577 Hryń przybył do Fiodorowa do Ostroga i wstąpił do drukarni jako adolescens [2]). Hrynia, który był zdolnym, oddał Iw. Fiodorow, jeszcze za swego pobytu we Lwowie, na naukę do malarza Wawrzyńca Filipowicza i przez dwa lata płacił za jego naukę [3]). W Ostrogu Fiodorow zawarł z Hryniem umowę wobec świadków, wedle której Hryń za to, że „będąc w opiece pana Iwana drukarza nauczył się za kosztem, nakładem i pilnem staraniem jego: malarstwa, stolarstwa, forsznajderstwa, i na stali liter i inszych rzeczy rzezania, tysz i drukarstwa" [4]) nie mógł bez woli i porady Iw. Fiodorowa komukolwiek robić liter ku druku, ani drukarni sprawować [5]). W r. 1581 razem z Hryniem kończy Fiodorow Biblję Ostrogską, poczem powracają oni do Lwowa. Stamtąd w r. 1582 zbiegł Hryń Iwanowicz. Zaskoczony tem Fiodorow powiadomił o tym wypadku władze miasta Lwowa [6]). Hryń, związany umową z Fiodorowem, czuł się pokrzywdzonym. Niesmaczno, pisze Ohienko, było Hryniowi, a Fiodorow zmuszał go do pracy—on robił mu druk do nowej własnej drukarni [7]). Uciekł Hryń do Wilna. Wówczas stosunki kulturalne (i polityczne) Wilna z Ostrogiem, gdzie był sławny ks. Ostrogski, oraz ze Lwowem były ożywione i częste [8]) i Hryń mógł wiedzieć o potrzebie fachowca-odlewacza w drukarni Mamoniczów po odejściu Mścisławca. Przed Hryniem otwierały się widoki samodzielnej pracy. Skłaniała go do ucieczki też możność większego zarobku, gdyż we Lwowie, po powrocie

---

[1]) Ibid, str. 117.

[2]) Ibid, str. 117.

[3]) St. Ptaszycki „Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie, z końca XVI w.". („Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Ak. Um.", t. IX, Kraków, 1886, str. 11).

[4]) Ptaszycki, op. cit., str. 11.

[5]) Ibid.

[6]) Ibid, por. J. Ohienko, op. cit., str. 119.

[7]) J. Ohienko, op. cit., str. 119.

[8]) Ibid, str. 119.

z Ostroga, bytowanie jego było liche. Fiodorow w tym czasie nic nie drukował [1]). Można przypuścić, że bezpośrednim powodem ucieczki Hrynia była namowa Mamoniczów. Musieli oni bywać we Lwowie, który był ożywionym ośrodkiem handlowym. Po przybyciu do Wilna Hryń stanął do pracy i „u pana Kuźmy Mamonicza burmistrza wileńskiego pismo dwoje ruskie ku druku urobił" [2]). Ta wiadomość wyraźnie wskazuje, że w drukarni Mamoniczów odczuwano brak czcionek. Wiadomość ta zaprzecza też w dużej mierze możliwości drukowania książek przed r. 1583 przez Mamoniczów.

Pismo „dwoje ruskie" to były litery cyrylickie dwuch gatunków: jeden był taki, jakiego używano przedtem w drukarni Mamoniczowskiej, drugi był nowy, była to kursywa cerkiewnosłowiańska [3]).

W Wilnie Hryń nie bawił długo. Już w r. 1583 wraca do Lwowa, gdzie 26 lutego Fiodorow z nim się godzi [4]). Przyczyny, jakie zmusiły Hrynia do powrotu do Lwowa, nie są nam bliżej znane. Możliwe jest i to, że mogli z nim Mamonicze postąpić w sposób podobny jak i z Mścisławcem. Pomógł on im, więc nie był potrzebny, gdyż zawadzałby im w ich interesach finansowych. Był wreszcie Hryń giserem-odlewaczem; gdy skończył swą pracę, nie był potrzebny jako drukarz, gdyż drukować umiał sam Kuźma Mamonicz.

W r. 1583 ukazał się w drukarni Mamoniczowskiej, jak to wzmiankowaliśmy, „Служебникъ" (za rozkazaniem) „благочестиваго государя великаго короля, его милости Стефана. За привиліем волею и ласкою его королевской милости, и благословеніем преосвященнаго архіепископа Онисифора" [5]).

---

[1]) St. Ptaszycki, op. cit., str. 11.

[2]) St. Ptaszycki, op. cit., dodatek 14 (str. 31), por. J. Ohienko, l. c., str. 119, L. Abramowicz, l. c., str. 26.

[3]) L. Abramowicz, l. c., str. 26.

[4]) Akta grodzkie i ziemske, t. X, Lwów, 1884. str. 145.

[5]) J. Karatajew, l. c., 1883, str. 222. Onisifor (Diewoczka lub Diewocza)—archijerej—metropolita kijowski od r. 1579, złożony z katedry metrop. litewskiego przez patrjarchę konstantynopolskiego Jeremjasza w r. 1588 za dwużeństwo. Mianowany został na jego miejsce Michał Rahoza.

Następny druk ukazuje się w r. 1585 [1]). Jest to „Сборникъ", w którym umieszczone były: utwór Genadja Scholariusa, patryarchy konstantynopolskiego, napisany w formie djalogu, wyjątek z księgi Jana z Damaszku, zawierający spór chrześcijanina z mahometaninem oraz utwór pióra Jana Złotoustego. „Sbornik" ten był poświęcony kasztelanowi wileńskiemu, kanclerzowi W. Ks. Litewskiego, Ostafiemu Wołłowiczowi. Były takie dedykacje wówczas w zwyczaju.

Jeżeli rzeczywiście nie wyszła między rokiem 1583 a 1585 żadna książka z drukarni Mamoniczów (bo mogła nie dochować się) [2]), to można to wytłumaczyć nienależytem jeszcze usprawnieniem drukarni, a głównie brakiem czcionek zpowodu krótkiego pobytu Hrynia. Mogły, rzecz jasna, złożyć się na to i inne przyczyny, związane bądź z obowiązkami służbowemi Ł. Mamonicza, ich handlem lub trudnościami finansowemi. Może i Kuźma Mamonicz, jako główny drukarz, był zajęty w owym czasie, czego możemy się domyślać z pewnych wiadomości. W tym właśnie czasie (27 maja 1584 r.) burmistrzom wileńskim oddał król w opiekę majątek klasztorny Św. Trójcy w Wilnie, który po niekontrolowanej gospodarce ihumena Sylwestra musieli oni rewidować [3]). Kuźma Mamonicz brał też czynny udział w zwalczaniu propagandy jezuickiej, o czem świadczą wymownie listy do niego ks. Andrzeja Kurbskiego. „Сборникъ", wydrukowany w r. 1585 w drukarni Mamoniczów, był tłumaczeniem tegoż Kurbskiego. W tym czasie zaczyna się mobilizowanie sił prawosławia, w czem niemałą rolę odegrał Kurbski. Były to czasy gorących antagonizmów religijnych, zaostrzonych dążnościami unijnemi. Nie mniej zaostrzały stosunki religijne próby wprowadzenia ka-

---

[1]) Patrz spis druków, Nr 5.

[2]) W r. 1581 biskup Jerzy Radziwiłł, po powrocie z Rzymu, rozkazał zabrać przemocą ze wszystkich księgarskich składów w Wilnie książki inowiercze i spalić; to samo czynił Mikołaj Sierotka, brat Jerzego, wojewoda wileński, który skupował książki inowiercze. (Makarij, op. cit., t. IX, str. 426).

[3]) Makarij, op. cit., t. IX, str. 436—437.

lendarza gregorjańskiego w cerkwi prawosławnej [1]). Przerwy jednoroczne lub dwuroczne w wydaniach Mamoniczowskich spotykamy zresztą i nadal. Możliwie, że ta dorywczość wydawnicza była wogóle cechą drukarń ówczesnych, powodowana niedoskonałością techniczną. Jeżeli zważymy, że druki z tego okresu działalności drukarskiej Mamoniczów zawierają pokaźną ilość stronic („Служебникъ"—ok. 800 str.), to stanie się jasnem, że składanie i odbicie tego druku wymagało dużo czasu. Głównym zaś pracownikiem w drukarni był, jak można sądzić, Kuźma Mamonicz. Znacznie później pomagał mu syn jego, Leon.

Od roku 1585 drukarnia Mamoniczowska pracuje naogół równo, bez większych przerw.

W r. 1586 ukazały się aż trzy druki, między innemi pierwsza gramatyka słowiańska. Wydana ona została „зъ щодробливое его милости ласки" ks. Konst. Ostrogskiego „для наученья и выразумѣнья божественнаго писанья" [2]). Była to gramatyka grecka, ułożona przez Św. Jana z Damaszku. Przytłumaczył ją na język słowiański bułgarski egzarcha Jan w w. X [3]). Gramatyka ta, jak sądzi K. Charłampowicz [4]), ze względu na swą krótkość miała prawdopodobnie na celu zapoznanie z teorją języka słowiańskiego, nie zaś cele szkolne [5]). Że jednak mogła ona być przeznaczona jako podręcznik szkolny, wskazują wyżej przytoczone słowa „для наученья... божественнаго писанья" oraz inne słowa w temże posłowiu, w których się mówi, że gramatyka ta wydrukowana jest „за прозьбою жителей столицы великаго князства Ли-

---

[1]) Makarij, op. cit., t. IX, str. 427—435. W sądach Polski i Litwy datacja gregorjańska była w użytku już w r. 1583, a w niektórych miejscowościach nawet wcześniej.

[2]) K. Charłampowicz, op. cit., str. 445 (posłowie do gramatyki).

[3]) Ibid., str. 445.

[4]) Ibid., str. 445.

[5]) Cele wybitnie szkolne miała druga gramatyka słowiańska Ławrencjusza Zizani'ego, wydana dopiero w r. 1596 przez bractwo św. Ducha w Wilnie. Trzecią gramatyką była gramatyka Meletija Smotryckiego z r. 1619, również przez bractwo św. Ducha wydana.

товскаго града вильни" [1]). Odczuwano w Wilnie w szkołach prawdopodobnie brak podręcznika. Ludność oświecona Wilna zwróciła się przeto z prośbą do ks. Ostrogskiego, by dał rękopis tej gramatyki, która była u niego, a następnie tę gramatykę w r. 1586 wydała [2]).

Widzimy jeszcze raz, że szersze warstwy mieszczaństwa wileńskiego zajmują się sprawą drukarni i oświaty.

Około tego czasu zachodzi fakt, który miał doniosłe znaczenie dla drukarni Mamoniczowskiej. Mianowicie, po śmierci Iwana Siemionowicza Zareckiego, która nastąpiła w r. 1585 [3]), urząd skarbnego W. Ks. Litewskiego objął Łukasz Mamonicz. Mógł on teraz, rzecz jasna, wydatnie pchnąć naprzód swoje przedsiębiorstwo.

W tymże roku 1586 wyszła „Псалтырь" („слѣдованная" t. zn. obszerniejsza), która tylko nieznacznie się różni od wydania Zabłudowskiego [4]).

Trzecim drukiem z r. 1586 był „Trybunał wydany obywatelom W. Ks. Litewskiego na sejmie w Warszawie" w r. 1581 [5]).

Treść druków, jak widzimy, nieco się urozmaica, mamy już i druki świeckie.

Podkreślić tutaj należy rolę ks. Andrzeja Kurbskiego. On się przyczynił do wydania „Сборника" z r. 1585. Kurbski wraz z ciotecznym bratem ks. Michałem Oboleńskim oraz jeszcze jakimś „bakałarzem" przetłumaczył kilka książek łacińskich na język cerkiewno-słowiański [6]). One to razem z innemi rozprawami, złożyły się na „Sbornik". Kurbski utrzymywał żywą łączność z Mamoniczami i w niemałym stopniu, jak się zdaje, wpłynął na

---

[1]) K. Charłampowicz, l. c., str. 445.

[2]) Ibid., str. 449.

[3]) Akty I.W.A.K., t. XXVI, Nr 291.

[4]) E. Karskij Западно-русскіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ", Warszawa, 1896, str. 42 (por. P. Władimirow, op. cit., str. 208, 209, 211).

[5]) Patrz spis druków. Nr 6.

[6]) K. Charłampowicz, op. cit., str. 218.

charakter działalności wydawniczej Mamoniczów. Ks. Andrzej Kurbski uciekł w r. 1563 z całym dworem z Jurjewa na Litwę, w obawie ściągnięcia niełaski cara moskiewskiego [1]). W owych czasach, kiedy wzmógł się teror Iwana Groźnego, fala emigracji płynęła szeroko z Moskwy do W. Ks. Litewskiego. Kurbski prędko się zasymilował z litewsko-ruskimi panami [2]). Na Litwie zaczął A. Kurbski pisać, początkowo w celu usprawiedliwienia przed carem powodu swej ucieczki. Oprócz tego prowadził on obszerną korespondencję z duchownemi i świeckiemi osobami. Korespondował on również z K. Mamoniczem.

Od r. 1569 zjawiają się w Wilnie Jezuici, którzy energicznie rozwijają propagandę katolicyzmu. Wkrótce zaczynają oni szerzyć unję religijną. W r. 1577 ukazało się dzieło P. Skargi „O jedności kościoła Bożego". To nie mogło nie zwrócić na siebie uwagi prawosławnego duchowieństwa, głównie władz wyższych Cerkwi prawosławnej. Duchowieństwo jednak prawosławne było mało przygotowane teoretycznie, by się przeciwstawić wsiąkaniu nowych idei w społeczeństwo W. Ks. Litewskiego. Toteż władze wyższe Cerkwi zaczęły myśleć o uczynieniu tego oporu. Wśród społeczeństwa prawosławnego, w W. Ks. Litewskiem, głównie wśród mieszczan, tworzy się odłam, który czynnie występuje w obronie cerkwi. Unja religijna nie jest dalszym etapem unji politycznej lubelskiej, jeżeli rozważymy jej genezę. Inna rzecz, że unja ta urabiała podatny grunt dla Kościoła rzymsko-katolickiego na prawosławnych obszarach Litwy. Była jednak ona wytworem typowym dla W. Ks. Litewskiego, jako położonego na pograniczu dwuch kultur—prawosławno-bizantyńskiej i rzymsko-katolickiej.

Te objawy w życiu duchowem W. Ks. Litewskiego zastra-

---

[1]) O życiu ks. A. Kurbskiego w W. Ks. Lit. ob. w pracy Iwaniszewa „Жизнь князя Андрея Михайловича Курбскаго въ Литвѣ и на Волыни", Kijów, 1849.

[2]) Wł. Piczeta, „Беларускае адраджэньне XVI ст.", wyd. cyt., str. 148.

szyły władze wyższe Cerkwi prawosławnej i z tego powodu nie co później przybył do W. Ks. Litewskiego patrjarcha konstantynopolitański Jeremjasz (w przejeździe do Moskwy).

Ks. A. Kurbski w listach do Kuźmy Mamonicza występuje przeciwko Jezuitom, przeciwko ich „trującym sylogizmom", którzy nazywają „насъ схизматиками, тогда какъ сами они совершенные схизматики,напившіеся отъ мутныхъ источниковъ, истекающихъ отъ новомудренныхъ папъ"[1]). Zaznacza dalej Kurbski. że o tem obszerniej kiedyś porozmawia z Kuźmą (Mamoniczem) i innymi, a również, jeżeli się zdarzy, i z samymi Jezuitami [2]). Kurbski musiał wywierać duży wpływ na Mamoniczów, jak i na całe społeczeństwo, co musiało też nadawać pewien kierunek działalności wydawniczej Mamoniczów. Drukarnia ich stawała się orężem w walce religijnej prawosławnego mieszczaństwa w W. Ks. Litewskiem. W XVI w. Kurbski uważa, że książka jest nieprzezwyciężonym orężem w walce z Jezuitami i heretykami [3]).

W r. 1586 Mamonicze zdobyli przywilej od króla Stefana Batorego, wystawiony w Grodnie dnia 13-go marca [4]). Przywilej ten potwierdza prawa Mamoniczów na wyłączne drukowanie i sprzedaż książek. W przywileju tym powołuje się Stefan Batory na uczynione już przedtem przyzwolenie takiego drukowania, a więc na przywilej z r. 1576. Mówi on, że „officinam imprimendorum librorum... instituimus... et incolis famatis Cosmae et Lucae Iwanowicz Mamoniczom cum facultate eosdem libros excudendi et per dominia nostra divendendi ad gratiam et beneplacitum nostrum demandavimus".

Ustanowił więc król drukarnię i wyznaczył do niej mieszkańców miasta Wilna Kuźmę i Łukasza Mamoniczów. W końcu przywileju mówi, że książki, przywożone lub drukowane przez

[1]) S. Sołowjew, l. c., t. VII, str. 211.

[2]) Ibid., str. 211.

[3]) Ibid., str. 213.

[4]) Jest on w Metryce Litewskiej; I. Łappo w pracy cyt. zamieszcza go w całości, jako dodatek. Pisany jest w języku łacińskim. Przedrukowany w pracy niniejszej, jako dodatek.

kogokolwiek i sprzedawane, ulegną konfiskacie a ten, kto to uczyni, poniesie karę „quingentorum aureorum irremissibiliter persolvendam et fisco nostro applicandam irrogent et exigant pro gratia nostra": kara 500 złotych ma więc być wpłacona do „naszego skarbu", skarbu króla.

Chodziło tu najprawdopodobniej o monopol drukowania ksiąg cyrylickich, co było w interesie tak prawosławnych jak Mamoniczów. Można przypuszczać, że przywilej ten zdobyli Mamonicze w związku z opracowaniem ostatecznem Statutu Litewskiego, który zamierzali drukować. Możliwie, że sam król postanowił wydrukować Statut Litewski w drukarni Mamoniczów i w związku z tem nadał przywilej, w formie rozkazu wyznaczający Kuźmę i Łukasza Mamoniczów na drukarzy [1]).

Statut Litewski, jak wiadomo, miał trzy redakcje. Pierwsza redakcja pochodzi z r. 1529. Do tego roku nie było w W. Ks. Litewskiem praw pisanych. Sądy kierowały się prawem zwyczajowem. Na sejmie w Wilnie w r. 1522 Zygmunt I zaproponował ułożenie jednolitego zbioru praw dla całego W. Ks. Litewskiego z powodu częstych skarg, wnoszonych do króla na wyroki sędziów. Statut był napisany w języku urzędowym W. Ks. Litewskiego, białoruskim. Druga redakcja Statutu Litewskiego była z r. 1566, ostatnia zaś, trzecia, z r. 1588 [2]). W ostatniej redakcji brał wybitny udział kanclerz W. Ks. Litewskiego Lew Sapieha [3]).

Wydrukowanie Statutu wymagało rozbudowy drukarni, a przedewszystkiem zwiększenia ilości czcionek. W tym celu na początku r. 1588 udał się Kuźma Mamonicz do Lwowa i 24 lu-

---

[1]) Ob. I. Łappo, op. cit., str. 175, o tem będzie mowa niżej, w rozdziale IV-tym.

[2]) O. Szczerbickij (przedmowa do „Описи документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ", t. X, Wilno, 1912, str. XV).

[3]) Patrz o tem obszernie w rozprawie M. Szkielonka „У трохсотыя ўгодкі сьмерці вялікага канцлера Льва Сапегі", Wilno, 1933.

.ѕлъ а҃.1

Оси ѡбыватели великого князства литовского, тыми ѡдными правомъ писанымъ, и ѡтнасъ даными сѹдоны быти маю.

Напродъ мы г҃дръ ѡбецуемъ и шлюбуемъ, подъ тоюжъ присегою, которую учинили есмо всимъ ѡбывателемъ всихъ земль паньства нашого Великого Князства Литовского, и жъ всихъ князатъ пановъ радъ духовныхъ и светскихъ, пановъ хоругвныхъ шляхту, мѣста и всихъ подданыхъ нашихъ, и всихъ становъ в томъ паньстве нашомъ великомъ князстве литовскомъ, и иныхъ всихъ земль, здавна сѹтому паньству прислухаючихъ, почонъшы ѡтъ вышшого стану а донижшого, тыми ѡдными правы и артыкулы, в томъ же статутѣ ниже писаными, и ѡтнасъ даными судити и справовати маемъ. Такъже чудоземцы заграничники великого князства литовского, приежъдчые и ясимъ колвекъ ѡбычаемъ прибылые люди, тымже правомъ маю быть сѹдоны, и на тыхъ врядѣхъ гдѣ хто выступитъ.

Артыкулъ б҃ 2

Мы г҃дръ шлюбуемъ никого не карати на заочное поведанье, хотябы дотыкалося маестату нашого г҃дрского ѡбражения

а. абоздр

STRONICA „STATUTU LITEWSKIEGO“ 1588 R.

BIBLIOTEKA NARODOWA BN

tego nabył drukarnię ruską u lwowskich drukarzy Sieńka Korunki i Saczka Sieńkowicza [1]), których drukarnia była w posiadaniu ks. K. Ostrogskiego.

W roku 1588 ukazał się „Статутъ Великаго Князства Литовского". Uważano przedtem, że było kilkanaście wydań drukowanych Statutu Litewskiego (w języku białoruskim) pochodzących z drukarni Mamoniczów. To mniemanie odbiło się też i w bibljografjach. Naprz. Kraszewski podaje, że w roku 1586 był wydrukowany Statut Litewski [2]). Później mniemano, że były trzy wydania Statutu [3]).

Niektórzy badacze przypuszczają, że Statut Litewski był kilka razy drukowany, jednak, z powodu niemożności otrzymania pozwolenia na ponowne drukowanie tego Statutu, drukowano go i później tylko de verbo ad verbum podobnie do wydania pierwszego z r. 1588. Taki pogląd miałby potwierdzenie w tem, że Statut z r. 1588 dzięki wpływom L. Sapiehy był ułożony w duchu drugiej redakcji, wydanej przed Unją Lubelską. W Statucie 1588 r. Lew Sapieha nie umieścił „pactów" Unji Lubelskiej, które ograniczały prawa W. Ks. Litewskiego [4]). To, rzecz jasna, wzbudzało podejrzenia Korony, która nalegała na króla i ten mógł nie pozwolić na przedrukowanie Statutu. Opozycja W. Ks. Litewskiego mogła się chwycić sposobów nielegalnych, znajdując w osobie Ł. Mamonicza swego współwyznawcę.

I. Łappo w swej pracy o drukarni Mamoniczowskiej zmienia pogląd na sprawę kilku wydań Statutu Litewskiego, którego się trzymał jeszcze w r. 1914. Uważa on mianowicie, że dru-

---

[1]) I. Ohienko, op. cit., str. 20, 54. Oprócz nabycia drukarni, jak podaje I. Ohienko, K. Mamonicz kupił 20 gotowych biblij (Ostrogskich) oraz niedokończonych (brakowało w nich po 10 arkuszy). Mamonicze, jak twierdzi I. Ohienko, dodrukowali je, i tak powstała t. zw. Biblja Wileńska. O Biblji Wileńskiej nie znalazłem jednak żadnych wiadomości w bibljografjach.

[2]) J. Kraszewski, op. cit., t. IV, str. 127.

[3]) I. Łappo „Литовскій Статутъ въ Московскомъ переводѣ—редакціи XVII столѣтія" (Ż.M.N.P., 1914, II, str. 221), D(iedin) „О Литовскомъ Статутѣ" (Ż.M.N.P., 1838, II, str. 375).

[4]) M. Szkielonok, op. cit., str. 12.

karnia Mamoniczów miała kilka warsztatów drukarskich, co umożliwiało drogą równoległego składania liter wydrukowanie niezmiernie dużej ilości egzemplarzy [1]). Te równolegle składane, rażąco podobne wydania miały jednak pewne różnice, które właśnie naprowadziły badaczy Statutu na myśl o istnieniu kilku jego edycyj. Jakkolwiek przypuszczenie I. Łappy jest bardzo prawdopodobne, nie jest ono pewne. Ma ono słabe strony w tem, że: 1) mogłoby zabraknąć liter, jeżeliby nawet odbijano arkuszami; 2) w innych drukach nie spotykamy tych różnic, co w Statucie; 3) poco było składać Statut równolegle, jeżeli z jednego złożonego arkusza można odbić dowolną ilość egzemplarzy.

W każdym bądź razie I. Łappo sprawy tej ostatecznie nie rozstrzyga.

W r. 1589 wydają Mamonicze „Грамоту" Zygmunta III dla patrjarchy Jeremjasza na przejazd przez W. Ks. Litewskie oraz dla duchowieństwa [2]). Podróż patrjarchy Jeremjasza była spowodowana, jak wspomnieliśmy, wzmożoną akcją nad przeprowadzeniem unji religijnej oraz niełądem w Cerkwi prawosławnej. W Wilnie był Jeremjasz dwa razy, raz — 3-go czerwca 1588 r., drugi raz—latem r. 1589 [3]). Przeprowadził on tu reformę w bractwie św. Trójcy (utworzone w r. 1584) [4]). Bractwa prawosławne nabierają teraz charakteru organizacyj wojujących, przekształcają się ze związków mieszczan, mających na celu sprawy religijne i filantropijne, w związki obrony. Wykazują one w tym czasie też dążność do skupienia oświaty w swem ręku. Ta dążność wynikała z obawy przemycania nieprawosławnych kierunków w szkołach. Utrzymanie szkół wymagało środków materjalnych. Musiały więc Bractwa te środki zdobywać.

Charaktererystyczną pod tym względem jest instrukcja na

---

[1]) I. Łappo, „Виленская типографія Мамон.", wyd. syt., str. 178.

[2]) W. Łastowski, op. cit., str. 444.

[3]) A. Papkow, op. cit., str. 21.

[4]) O reformie tej patrz szczegółowo Makarij, op. cit., t. IX, str. 416—419.

BIBLIOTEKA NARODOWA BN

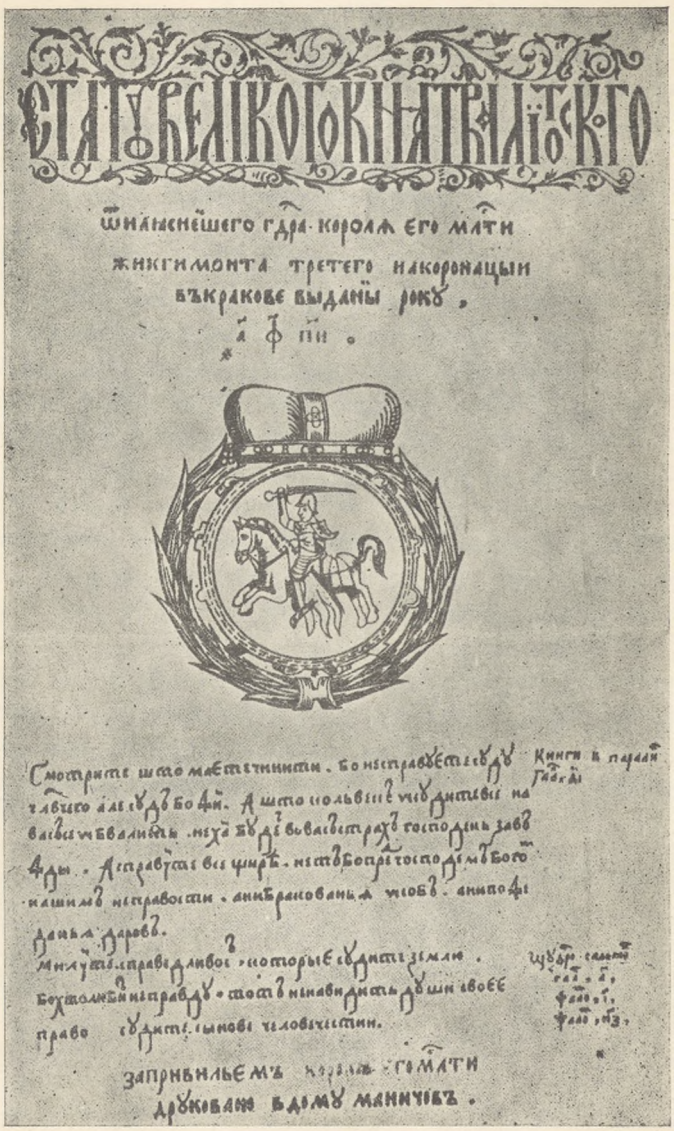

DWIE RÓŻNE KARTY TYTU

СТАТУТЪ ВЕЛИКОГО КНЯТВА ЛИТОВСКОГО

Ѿ нласнешого гдра короля Его мл҃сти
Жикимонъта третего на коронацыи
въ Кракове выданы; року
а҃ ф҃ пи҃.

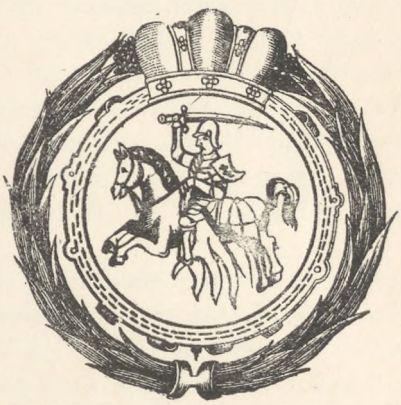

Друковано вельможнымъ и вилленскимъ,

въ друкарни дому Мамоничовъ.

Зласки и прывилья короля его мл҃сти

ŁOWE „STATUTU LITEWSKIEGO“ z r. 1588

BIBLIOTEKA NARODOWA
BN

Sobór Brzeski 24 czerwca 1594 r. „Instrukcja ta jest ciekawą i pod tym względem, że zawiera w sobie cały szereg środków, wypracowanych przez bractwo wileńskie, celem podniesienia prawosławnej oświaty wśród narodu ruskiego z prośbą przyciągnięcia do czynnego udziału w tem duchowieństwa prawosławnego" [1]). Między innemi, były w tej instrukcji punkty, dotyczące drukarń. Posłowie mieli domagać się, ażeby drukarnie były tylko w Wilnie i Lwowie, gdzie również było silne bractwo, ażeby nie były przyjmowane do użytku książki cerkiewne z innych drukarń, podejrzane i szkodliwe dla Cerkwi, następnie ażeby wyższe duchowieństwo oddawało $^1/_{10}$ część dochodów na cele oświatowo-kulturalne, szkoły, drukarnie i t. d. Pod tą instrukcją był podpisany obok wybitnych dygnitarzy W. Ks. Litewskiego i Łukasz Mamonicz. Z tego możemy wnioskować, że Mamonicz należał do odłamu mieszczan i szlachty, który występował w obronie prawosławja. Widać stąd również, że był on, jak jego brat Kuźma, bratczykiem (św. Trojeckiego bractwa). Punkty instrukcji, dotyczące drukarń, były w interesie Mamonicza. Monopolizowały one drukarstwo cyrylickie w ręku bractw, jego zaś drukarnia miała dla bractw tych pracować. Chodziło tu, obok korzyści materjalnych, głównie o interesy cerkwi prawosławnej.

Sobór Brzeski milczeniem pominął te punkty, które domagały się od duchowieństwa płacenia części dochodów (dziesięciny) na rzecz oświaty. Drukarnie były oddane pod kontrolę metropolity i arcybiskupów, a również i wychodzące z nich książki [2]).

Drukarnia Mamoniczów coraz więcej pracuje pod znakiem walki religijnej i aktywizacji bractw. W tym właśnie czasie pracuje drukarnia Mamoniczów w ścisłym związku z akcją bractwa Troickiego w Wilnie. W tym też czasie mógł i Ł. Mamonicz brać aktywniejszy udział w pracach bractwa [3]).

---

[1]) K. Charłampowicz, op. cit., str. 283.

[2]) K. Charłampowicz, op. cit., str. 284.

[3]) Teodor Skumin Tyszkiewicz w liście do Bractwa Lwowskiego z r. 1591 donosi, że do Bractwa Wileńskiego wstąpiło wiele senatorów

Około r. 1591 zaopatruje się drukarnia w czcionki polskie (gotyckie), gdyż w tym roku ukazał się z niej pierwszy druk, wydany temi literami. Był to „Uniwersał Poborowy" [1]). Do r. 1607 wyszedł jeszcze jeden druk polski, a mianowicie w r. 1593 „Cathemerinon" [2]).

Około r. 1593 Kuźma Mamonicz wprowadza w sprawy drukarni swego syna Leona, co widać z dedykacji do „Псалтыри", wydanej w r. 1593 [3]), pisanej przez Leona Mamonicza. Drukarnia w tym okresie pracuje z małemi przerwami naogół równo, aż do r. 1606 [4]), w którym umiera Łukasz Mamonicz. Dnia 19 października 1606 roku [5]) umarł ten człowiek, który był filarem drukarni, który wkładał w drukarnię wszystko, co miał, rozumiejąc interesy i zadanie tej klasy społecznej, do której należał.

Po śmierci Ł. Mamonicza zaczyna się powolny upadek drukarni.

Gdzie pochowano sławnego skarbnego W. Ks. Litewskiego, nie wiemy. W pogrzebie jego brała udział wybitny jego żona, która „на погребъ своихъ властныхъ грошей не мало наложила"[6]).

---

i z „koła rycerskiego" (szlachty) oraz Archijepiskop (arcybiskup) Połocki. (Zubrycki „Лѣтопись Львовскаго Ставропигіальнаго Братства", str. 27). W „Rejestrze braci"... bractwa Św. Trójcy w Wilnie nie mamy nazwiska Łukasza Mamonicza, ani innych Mamoniczów. Mamy tam „Евдокею Ивановну", żonę Ł. Mamonicza(?); po 24 nazwisku jest luka na 4 nazwiska. Kto wie, czy nie był tam wpisany Ł. Mamonicz? („Реестръ уписованія братій"... „Чтенія Москов. Истор. Общества", 1859, III, oddz. III, 29—40 lipiec—wrzesień. Na początku istnienia miało bractwo Troickie około 370 członków (O. Szczierbickij, op. cit., str. 29.

[1]) Pátrz spis druków, Nr 12.

[2]) Spis druków, Nr 14, por. L. Abramowicz, l. c., str. 30.

[3]) „Псалтырь" ta, jak stwierdza E. Karskij, była przedrukiem „Псатыри" z r. 1586.

[4]) Patrz spis druków.

[5]) Akty l.W.A.K., tom VIII, str. 500.

[6]) Ibidem. W aktach mamy bardzo ciekawy „Rejestr wydatków na pogrzeb Skarbnego W. Ks. Litewskiego Łukasza Mamonicza", (Akty I.W.A.K., t. VIII, str. 493—495), pogrzeb był wspaniały, jak to widać z rejestru; wydany był obiad, na którym były najrozmaitsze potrawy. „Swiece były wzięte

Tych pieniędzy nie chciały pokryć córki i zięciowie Mamonicza „з добр небожчиковых", wobec czego Wojnianka Barbara, będąc już żoną Giedrojcia, wkroczyła na drogę sądową [1]).

Wkrótce córki zmarłego Ł. Mamonicza i ich mężowie zaskarżają „бывшую пани Лукашовую Ивановича Мамонича" i jej drugiego małżonka Marjana Władisławowicza Giedrojcia („подсудковича Виленскаго, ротмистра его королевской милости"), że w r. 1606 wniosła do ksiąg miejskich fałszywy testament, który dał jej „якобы небожчикъ малжонокъ ее першій". Za to wygrażała się Barbara Giedrojciowa i Giedrojć, że się postarają „o ich zdrowie, więc niech sobie drugi testament gotują" [2]).

Te gorszące procesy oraz rozproszenie posiadłości Ł. Mamonicza miały w następstwie ujemny wpływ na drukarnię, którą objął po śmierci Łukasza Leon.

---

z bractwa" (str. 494), brało więc w pogrzebie Ł. Mamonicza udział bractwo. Bratczyka chowano następująco: „Bratczyki" (bracia) nieśli sami trumnę, inni z zapalonemi brackiemi zielonemi świecami szli parami na przodzie procesji" (Papkow, op. cit., str. 19). „Urządzenia brackiej procesji przy pogrzebie bractwo nie odmawiało i tym ludziom, którzy za życia, chociaż i nie należeli do bractwa, ale których krewni zwracali się do bractwa o wzięcie udziału w pogrzebie", (Ibid.).

[1]) Akty I.W.A.K., tom VIII, str. 500.

[2]) Ibidem, str. 497—498.

ROZDZIAŁ III.

Leon Mamonicz, typograf królewski.

Leon Mamonicz, syn Kuźmy [1]), jeszcze za życia ojca i stryja był wprowadzony do spraw drukarni. O nim mamy bardzo mało wiadomości. To, co możemy o Leonie Mamoniczu powiedzieć, czerpiemy przedewszystkinm z dedykacyj różnym osobom wydań Mamoniczowskich, które to dedykacje wychodziły z pod jego pióra, przedmów, oraz niektórych wzmianek w aktach. Był to człowiek oświecony. Kształcił się prawdopodobnie w szkole brackiej przy cerkwi św. Trójcy w Wilnie, a później, możliwie, że uczęszczał do jakiejś szkoły wyższej, może w Wilnie, może gdzieindziej. To są jednak przypuszczenia, oparte coprawda na pewnych przesłankach. Przecież ojciec Leona, jak i jego stryj, należeli do bractwa Wileńskiego Trojeckiego. Przy bractwie tem już w ostatniej ćwierci w XVI była szkoła. Musiał więc Kuźma posyłać do niej swego syna. Z 2-go listopada 1597 r. mamy wiadomość o „doktorze Mamoniczu", którego ks. K. Ostrogski w liście do Krzysztofa Radziwiłła, wojewody wileńskiego prosi o wzięcie pod opiekę „zaczemby mając podporę i patrona z W. X. M. mógł i oica swego ratowacz i sam miecz się dobrze" [2]), Najpra-

---

[1]) l. Łappo pisze, że był on synem Łukasza (przyp. 4 do str. 175, „Виленск. типогр. Мамоничей", wyd. cyt.); w tejże pracy (str. 180) w cytowanem „poświęceniu" (dedykacji) do Psałterza z r. 1593 sam Leon Mamonicz pisze o sobie, jako synu Kuźmy.

[2]) Z rękopisu Imp. Publ. Bibljoteki. Zbiór autogr. Nr 240, k. 134, (P. Żukowicz „Сеймовая борьба западно-русскаго дворянства съ церковной уніей" (do 1609 r.) Petersburg, 1901, przyp. 683 (do str. 312).

wdopodobniej jest to Leon Mamonicz, który, jak widać z jego dedykacyj, był gorącym patrjotą i szczerze się przejmował sprawami religijnemi [1]). Mógł on być przezwany przez ks. K. Ostrogskiego doktorem za swoją uczoność. „Докторъ" więc razem z innymi Mamoniczami [2]) uległ w tych czasach jakimś prześladowaniom, prawdopodobnie w związku z budowaniem nowej cerkwi św. Ducha [3]). Na podstawie aktów można przypuścić, że żoną Leona Mamonicza w czasach późniejszych była Katarzyna, córka Barbary Kuszelewiczowej [4]). Można też przypuszczać, że miał dzieci. Mamy bowiem wiadomość o Michale—Eustachym Mamoniczu, kanoniku piltyńskim, dziekanie nowogródzkim, plebanie nieswieskim i czułkowskim z r. 1659 [5]). Czy to był syn Leona Mamonicza, niewiadomo. Bliższe badania genealogiczne, których nie przeprowadzałem, mogłyby wyjaśnić tę sprawę [6]).

Leon Mamonicz był chyba głównym korektorem [7]) ksiąg druku Mamoniczowskiego. Pracował on oprócz tego przy składaniu liter, zastępując ojca, lub pomagając mu. Pierwszy druk, do którego on napisał dedykację, to wspomniana już „Псалтырь" r. 1593, poświęcona Łukaszowi Mamoniczowi. Pisze tę dedyka-

---

[1]) Mniemanie to opieramy na dedykacji do Psałterza z r. 1593, „Треоди Постной" z r. 1609 i innych. (Karatejew, op cit., 1883, str. 303).

[2]) Bohdan Mamonicz był bratczykiem. (Papkow, op. cit., 38).

[3]) P. Żukowicz, op, cit., przyp. 683 (do str. 312) o sporach przy budowie cerkwi Św. Ducha, tamże, str. 304—314).

[4]) Akty I.W.A.K.. t. IX, str. 447, por. rozdział V. str. 94.

[5]) Rodzina, herbarz szlachty polskiej (oprac. przez hr. Sew. Uruskiego), t. X, str. 192).

[6]) Leon Mamonicz, jak zobaczymy, stał się później gorliwym unitą, więc możliwe, że syn jego mógł przejść na rz.-katolicyzm. Chronologicznie wiadomość ta też potwierdza przypuszczenie, że Michał-Eustachy mógł być synem L. Mamonicza, jak również jedno z imion.

[7]) Termin „korektor" nabrał znaczenia, jakie mu dziś nadajemy, dopiero w wieku XVIII, początkowo zaś oznaczał on bardziej uczonego człowieka, który „sprawiał" teksty. (W Moskwie był nawet specjalny urząd „справщика"—korektora), Biezsonow „Типографская библіотека въ Москвѣ", Moskwa, 1859, str. 51—53.

cję („poświęcenie") Leon Mamonicz w języku cerkiewno-słowiańskim, co potwierdza przypuszczenie, że uczył się w szkole bracklej. Język ten opanowany jest przez młodego Mamonicza doskonale. Poświęcenie jest napisane literacko. Sam on zaznacza, że książkę tę wydrukował, „ничтоже не прекладаючи и не отмѣняючи языка словенскаго" [1]). W innych „poświęceniach" [2]) i przedmowach używa Ł. Mamonicz ówczesnego języka białoruskiego. W „Модлитвахъ повседневыхъ" z r. 1602 Leon Mamonicz w „предсловію" (przedmowie) do „правосла(в)наго читателя" mówi, że daje mu w ręce modlitwy, „которые я оуводну громаду якобы зобравши и немалося потрудивши теперъ зъ друку выдаю, а вашой с(вя)тительской м(и)л(ос)ти, яко пану и пастору своему зуниженьемъ въшелякимъ покорне оферую" [3]). Pod przedmową podpisuje się Leon Mamonicz, jako „пово(л)ны и на(и)ме(н)шій служ(б)ене(ц) Леонъ Козмичъ Мамоничъ.

Z tych słów można wnioskować, że L. Mamonicz był członkiem bractwa wileńskiego Św. Trójcy [4]). Słowo „служебенец" na suwa myśl, że był to jakiś stopień w hierarchji bractwa.

---

[1]) „Poświęcenie" to jest zamieszczone w pracy I. Łappy („Виленская типографія Мамоничей", wyd cyt., str. 179—1800). I. Łappo oddaje tekst następująco: nie oznacza znaków nad słowami, skróty otwiera, „оу"-„у", omega-„о", „зѣло" i „земля" są oddane leterą „з", jus mały-„я", „и" przed samogłoską-„і", „і"-„и" według ortografji rosyjskiej, „ъ"-w końcu słowa, jeżeli jest opuszczony, dodaje się, „u"-„ŭ", jus duży-„у", litera „ucu"-„uc". (op. cit., przyp, 1) do str. 164). Co do tego sposobu oddawania tekstu można poczynić pewne zarzuty, a mianowicie: 1-o „ъ"-wcale nie jest potrzebny tam, gdzie go nie było w tekście; 2-o tekst jest zupełnie zrozumiały i bez różnych przeróbek, oprócz otwierania abrewjatur oraz zmiany jusów.

[2]) Patrz o nich obszerniej u I. Łappy, op. cit , str. 179—180.

[3]) I. Karatajew, op. cit., 1883, str. 297—298. Książkę tę ofiarowuje L. Mamonicz Archijepiskopowi, którego nazywa „зацный пане и великій Аръхіеп(иско)пе".

[4]) Mamy wzmiankę w „Реестрѣ братства купецкаго прозываемаго кожемяцкимъ", że w r. 1613 Lewon Mamonicz był w radzie bractwa(?), „Археографическій сборник", t. X, str. 234) „Року 1613, за справованемъ Левона Мамонича, Антона Ивановича Кулаги, Зенова Семеновича, сытили меду преснаго мѣдницъ 742".

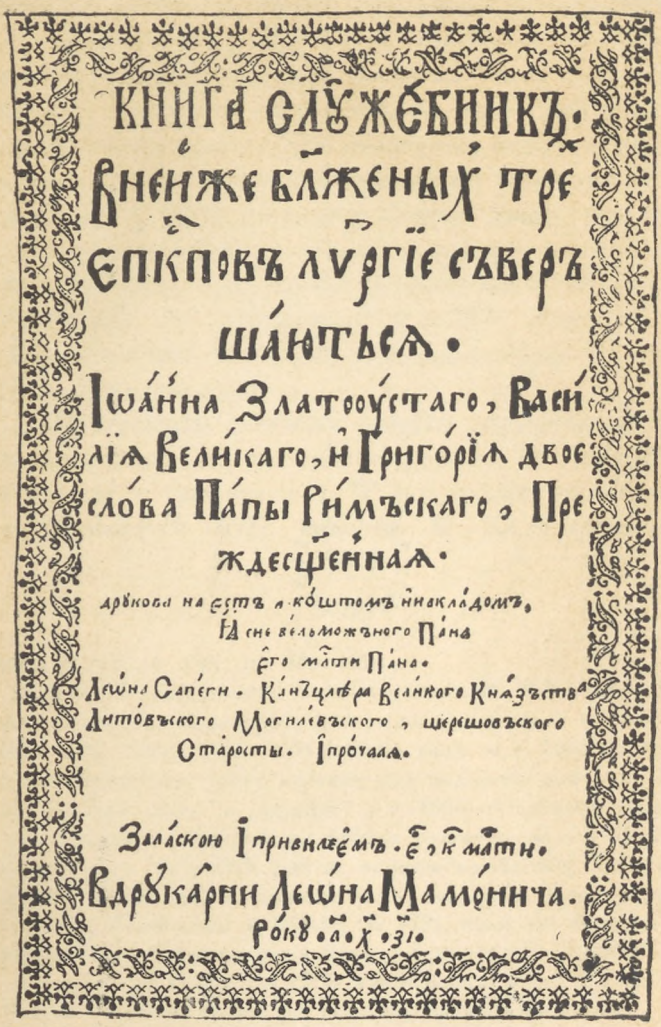

SŁUŻEBNIK DRUKU LEONA MAMONICZA

BIBLIOTEKA NARODOWA
BN

Około tego czasu był już L. Mamonicz w dojrzałym wieku, gdyż występuje jako osoba samodzielna. Nazywają go „panem", pożycza on pieniądze, aż sto kop groszy litewskich [1]).

Po śmierci stryja w r. 1606 i ojca (około tegoż czasu) [2]) Leon zostaje jedynym właścicielem drukarni. Teraz zmienia się i firma drukarni. Przedtem, od r. 1583, na wszystkich drukach Mamoniczowskich było następujące oznaczenie firmy: „З друкарни дому Мамоничов" albo temu podobne, gdzie występowali zawsze „Mamonicze" [3]). Leon Mamonicz drukuje książki pod firmą „В Вильни. У Леона Мамонича тыпографа е(го) к(оролевской) м(илости)" Tytuł drukarzy „королевской милости" mieli już Łukasz i Kuźma Mamonicze. W „Часословцу" z r. 1601 mamy już ten tytuł, jest tam oznaczona firma „Въ дому тыпографовъ его к(оролевской) м(илости) Мамоничовъ" [4]).

W r. 1607 wychodzi pierwsza książka „Служебникъ" pod firmą Leona Mamonicza, co pozwala przypuścić, że ojciec jego, Kuźma, już nie żył w tym czasie [5]). W tym czasie wspiera drukarnię Lew Sapieha († 1633), kanclerz W. Ks. Litewskiego.

---

[1]) Akty I.W.A.K., t. VIII, str. 488—489.

[2]) W „Księdze Wiekopomności Osób Magistratu M. Wilna (od r. 1516 do 1771) Kuźma Iwanowicz wspomniany jest po raz pierwszy w r. 1568, następnie w 1577, 1583, 1589, 1595, 1601 (ostatni raz); w r. 1608 mamy już nazwisko Lewona Mamonicza, który wpisany jest następnie pod 1614, 1620 i 1626 r." Oprócz nich mamy w „księdze" z r. 1606—Alexandra Mamonicza, a z r. 1633—Krzysztofa Mamonicza, Łukasz Janowicz—w r. 1535, 1538, Łukasz Iwanowicz—w r. 1544, 1555. Jest to najprawdopodobniej Mamonicz. Coby przemawiało zatem, że Mamonicze przez magistrat doszli do szlachectwa. (Archiwum Państwowe w Wilnie, Nr 5324, dział akt dawnych).

[3]) Wspomniane wyżej oznaczenie firmy „З друкарни Луки Мамонич", która miała być na druku z r. 1579, wymienionym przez W. Łastowskiego, jest bardzo wątpliwa. O tem już mieliśmy sposobność mówić.

[4]) I. Karatajew, op. cit., 1883, str. 293.

[5]) Por. L. Abramowicz, l. c., str. 30.

W „Трео(ди)цвѣтной“ [1]), która jest poświęcona L. Sapieże [2]), mówi L. Mamonicz w posłowiu o nim, że „естъ упреимымъ милостникомъ церкви нашое, и народу Руского, што многими знаками досыть ясне указалъ. Отъ початку бо вѣмъ соединенья церкви нашое з рымскою завшеся старалъ о помноженье и о красу ее“ [3]).

Słowa tej dedykacji niedwuznacznie wskazują, że już w tym czasie był L. Mamonicz unitą [4]). Jak wiadomo, bractwo Trojeckie było zmuszone do porzucenia opieki nad cerkwią Św. Trójcy i klasztorem już w r. 1605 [5]).

Leon Mamonicz brał czynny udział w sporach Bazyljanów z bractwem Św. Ducha (dawniejsze Trojeckie bractwo) [6]). Jak podaje L. Abramowicz, około r. 1614 otrzymał L. Mamonicz tytuł „Typografa króla J. M.”, chociaż, jak wspomnieliśmy, tytuł ten spotykamy i w poprzednich drukach Mamoniczowskich.

W związku z unickiemi przekonaniami drukuje L. Mamonicz przeważnie literami polsko-łacińskiemi. Czcionki polskie (gotyckie) miała drukarnia Mamoniczów już w w. XVI, druko-

---

[1]) „Треодь“ albo „Тріодь“ (z greckiego Τριῴδιον)—książka do nabożeństwa, według której odbywa się służba w cerkwi, poczynając od tygodnia „Мытаря и Фарисея“ do tygodnia Wszystkich Świętych (tydzień „Мытаря и Фарисея“ wypada w 70-tym dniu po Wielkiejnocy, tydzień Wszyst. Świętych bywa w 57-ym dniu po Wielkiejnocy). „Treodią“ nazwana ta księga dla tego, że kanony w niej składają się przeważnie z trzech pieśni. „Treod' “, zawierająca kanony wielkanocne, nazywa się „kwiecistą“ (цвѣтная).

[2]) Jest tam herb (na odwrocie karty tytułowej), a pod nim wiersz w osiem wierszy (I. Karatajew, 1883, str. 313). Wiersz ten napisał Leon Mamonicz. U I. Karatajewa wiersza tego niema.

[3]) L. Sapieha, jak wiadomo, w r. 1588 pod wpływem P. Skargi przyjął rzym.-katolicyzm. Cytat wzięty z pracy cyt. I. Karatajewa, 1883, str. 313.

[4]) Możliwe, że L. Mamonicz, ubiegając o urząd burmistrza po śmierci ojca, zmienił wiarę, gdyż w tym czasie z magistratu byli usunięci prawosławni, do których przedtem należała połowa urzędów w administracji miasta i sądach. L. Mamonicz był rajcą (patrz w pracy niżej).

[5]) A. Papkow, op. cit., str. 76.

[6]) Akty I.W.A.K., t. VIII, str. 97-101, por. „Археографическій Сборникъ“, Wilno, 1874, str. 233, patrz w pracy rodz. V, str. 61-62.

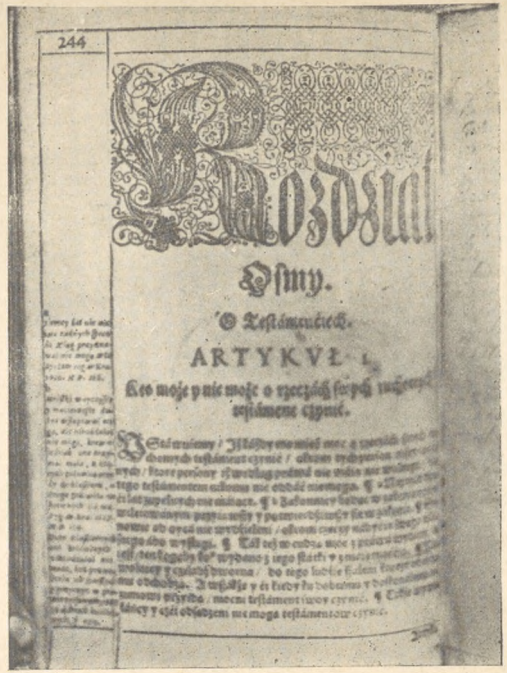

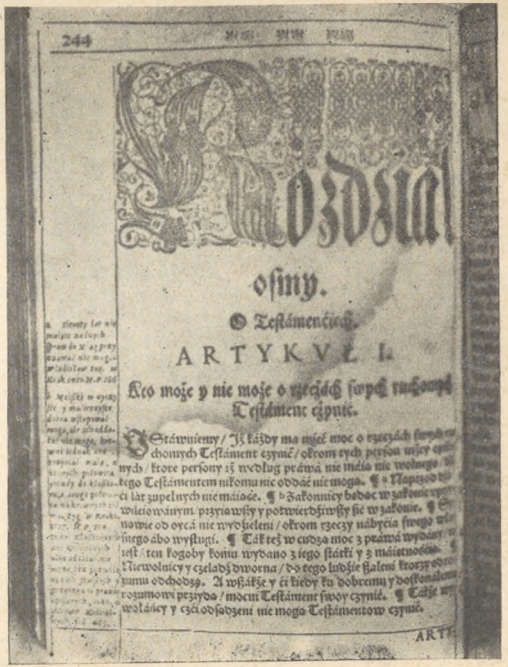

RÓŻNICE DRUKU W „STATUCIE LITEWSKIM“ R. 1619 (str. 244)

BIBLIOTEKA NARODOWA
BN

wała wówczas temi czcionkami, coprawda mało. Mamy z w. XVI, jak to widać ze spisu druków, tylko dwa polskie druki.

W r. 1614 wydaje Leon Mamonicz „Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego" po polsku, przedrukowany później w r. 1619. Nakłady Statutu Litewskiego z r. 1614 i 1619 wykazują różnice, widać, że zmieniono środki w drukowaniu [1]).

Z r. 1619 istnieją dwie odmienne edycje Statutu [2]). Możliwie, że Leon Mamonicz również drukował Statut, równolegle składając litery, podobne, jak drukowano i Statut (według mniemania I. Łappy) z r. 1588. Pracuje drukarnia L. Mamonicza naogół równo. Ciekawem jest, jak sądzono o tem przed 30 laty. „Sądząc po zachowanych wydaniach, pisze Miłowidow [3]), pracuje ona (drukarnia) nadzwyczaj nierówno. Od r. 1609 do 1617 widocznie nie wydała ona żadnego druku".

Przerwa w drukowaniu od r. 1609 do 1612 była spowodowana prawdopodobnie pożarem, który spustoszył prawie całe miasto w r. 1610 [4]).

W r. 1621 i 1622 nie wyszedł z drukarni L. Mamonicza żaden druk cyrylicki, natomiast kilka polskich, jak „Examen Obrony, to iest odpis na skrypt—Obrona Veryfikacji nazwy"... J. Rutskiego oraz trzy panegiryki w r. 1622 [5]). W tym że roku drukarnia Mamoniczowska przestaje istnieć, jako samodzielna instytucja.

O przyczynach jej upadku oraz jej losie traktuje rozdział V-ty.

---

[1]) J. Kraszewski („Wilno"... IV, str, 159), Estreicher podają, że był też wydany statut w r. 1616. Trzy egzemplarze Statutu Litewskiego z r. 1619 są w Bibljotece T-wa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Czytelnik łatwo może zauważyć różnice w załączonych fotografiach z tej samej stronicy Statutu.

[2]) L. Abramowicz, l. c., str. 30, patrz przyp. 1).

[3]) Miłowidow „Судьба русской книги въ Сѣверо-Зап. краѣ" („Христіанское чтеніе", 1903, Nr 9, 10, str. 489).

[4]) A. Kirkor („Живописная Россія"), t. III, cz. I, Petersburg-Moskwa, 1882, str. 150) podaje, że spłonęło wówczas 4700 budynków oraz 10 świątyń.

[5]) L. Abramowicz, l. c., str. 30.

ROZDZIAŁ IV.

Rola drukarni Mamoniczowskiej w życiu kulturalnem W. Ks. Litewskiego i innych krajów słowiańskich.

„W dziejach oświaty W. Ks. Litewskiego i Rusi Zachodniej drukarni Mamoniczowskiej przysługuje wybitne miejsce. Służbę swoją oświatową pełniła ona i dla słowian południowych a szczególnie dla Rusi Moskiewskiej". Tak charakteryzuje I. Łappo rolę kulturalną drukarni Mamoniczowskiej [1]).

Na czem polega jej rola kulturalna?

Rzecz jasna, że sama drukarnia już przez swój charakter była w owych czasach czynnikiem kulturalnym. Ze zjawieniem się drukarni musiało zupełnie inaczej wyglądać życie duchowe ludzi ówczesnych, przybierało ono na bogactwie. Oświecony człowiek ówczesny uważał siebie za człowieka nowych czasów, bo oto przedtem nie było książek drukowanych. Pojawienie się drukarstwa pociągało za sobą doniosłe skutki i w życiu społecznem. „Stalowemi czcionkami wypowiedziana myśl prowadziła do pełnego unarodowienia, a także demokratyzacji i postępowości, ba, nawet do rewolucyjności życia" [2]). Dziś się wydaje drukarstwo czemś powszechnem, zwykłem, książka drukowana jest zrośnięta z całem życiem człowieka oświeconego. Jakiż to przewrót w pojęciach ludzi musiał się odbyć z chwilą pojawienia się książki drukowanej. Jak każde dzieło ludzkie, wy-

---

[1]) I. Łappo „Виленская типографія Мамоничей", wyd. cit.. str. 180.
[2]) I. Święcicki, op. cit., str. 7.

rastając z form małych, ulega rozwojowi, tak i drukarstwo dzisiejsze wyrosło z pierwszych małych poczynań naszych poprzedników. Nietylko wygląd inny miało drukarstwo początkowe, gdyż nie było tej specjalizacji pracy i udoskonaleń technicznych, co dziś, ale i duch jego i charakter był zupełnie inny. Pierwsi drukarze byli siewcami kultury, nie byli to zwyczajni rzemieślnicy lub robotnicy, ale twórcy. Iwan Fiodorow, którego obdarzył hetman Grz. Chodkiewicz „wsią niemałą", nie chciał pozostać rolnikiem, chciał on być siewcą innym, siać „думовыя семена" [1]). Pierwsi drukarze, to pionierzy kultury współczesnej, którzy, narażeni często na niepowodzenia życiowe, głód i często niechęć pewnych grup społeczeństwa, wytrwale zakładali podstawy pod jej gmach. Jak większość „pierwszych" wynalazców, byli oni najczęściej po śmierci odkrywani i oceniani. Drukarstwo jednak wyrastało z potrzeb ówczesnego życia. Rozpoczynająca się reformacja miała w książce drukowanej broń potężną. Toteż z pomocą wynalazcom idzie kapitał, i gdy sprawa zostaje przejęta przez kapitalistów, staje ona na mocnych nogach. Dzieje drukarni Mamoniczowskiej są charakterystyczną ilustracją tego spotkania się ideału z kapitałem. Dzięki Mamoniczom sprawa drukarstwa w Wilnie staje na mocnych podstawach i przez to ma doniosły wpływ na późniejszy rozwój drukarstwa Wileńskiego, w szczególności cyrylickiego.

Drukarnie w drugiej połowie w. XVI, na rozległym wschodzie Słowiańszczyzny, były potężnemi ogniskami kulturalnemi, dzięki swej małej liczbie. Ruch drukarski przedzierał się z Zachodu dalej na południowy wschód. Krzewicielami tego ruchu byli w znacznej części Mamonicze. Oni to najprawdopodobniej przyczynili się do wznowienia drukarni w Moskwie po niepowodzeniu działalności wydawniczej Mścisławca i Fiodorowa.

Stosunki Mamoniczów z Moskwą były bardzo żywe [2]). Po

---

[1]) Posłowie do „Апостола" z r. 1575 (wydrukowanego przez Iwana Fiodorowa we Lwowie), u I. Karatajewa, op. cit., 1883, str. 183.

[2]) I. Łappo „Виленская типогр. Мамоничей", wyd. cyt., str. 181.

zrzuceniu jarzma tatarskiego Ruś Moskiewska (w znacznej mierze dzięki dogodnemu położeniu geograficznemu) zaczyna ujawniać ekspansję polityczno-terytorjalną i styka się z silnem kulturalnie i politycznie W. Ks. Litewskiem. Walka i ścieranie się interesów ekspansywnych nie przeszkadzały bynajmniej przesiąkaniu wpływów kulturalnych do Moskwy i Litwy oraz stosunkom handlowym. Pas ziem pogranicznych miał tu doniosłe znaczenie obronne i handlowe. Ród Mamoniczów może właśnie dzięki pochodzeniu z tego pasa, wybił się tak znacznie w życiu politycznem i społecznem W. Ks. Litewskiego. Litwa była schroniskiem dla emigrantów z Moskwy. Wystarczy przytoczyć znane nam nazwiska ks. A. Kurbskiego, Fiodorowa, Mścisławca. Fala emigracyjna płynęła stale do W. Ks. Litewskiego. Stojąc wyżej pod względem handlowo-przemysłowym, znajdowało ono rynki zbytu w Moskwie. Na rynkach tych ujawniali też żywą działalność i Mamonicze. Ł. Mamonicz miał w dzierżawie myta na granicy litewsko-moskiewskiej [1]). Ponosząc czasem straty materjalne, Łukasz Mamonicz ciągnąć musiał z tego zatrudnienia też i ogromne korzyści. Towary jego swobodnie szły do Moskwy. Wśród tych towarów niewątpliwie był papier, i trzeba przypuszczać, zajmował jedno z wydatnych miejsc. Papier w Moskwie w w. XVI był drogi [2]). Od lat trzydziestu w w. XVI w Moskwie ukazuje się już w dość dużej ilości papier przywożony z Polski [3]). Ł. Mamonicz, posiadając własną papiernię, mógł z powodzeniem konkurować z papierem, przywożonym do Moskwy z innych miejscowości. W tym czasie w Moskwie jeszcze nie było młynów papierniczych [4]).

Filon Kmita Siemionowicz Czernobylski, († 1587), miano-

---

[1]) Akty I. W. A. K., t. VIII, str. 423—430. Ł. Mamonicz wogóle kierował sprawą celną w W. Ks. Lit., miał on sprawców i t. p. (ob. Akty I. W. A. K., t. VI).

[2]) N. Lichaczew, S. Petersburg, 1899, t. I, str. LXXIV.

[3]) Ibidem, t. I, str. LXVI.

[4]) N. Lichaczew.

wany ok. r. 1566 czy 1567 przez króla starostą orszańskim, wspomina w listach swoich do panów Rad W. Ks. Lit. o Aleksieju „służebniku" (słudze) Łukasza Mamonicza, który bywał wysyłany przez Mamonicza do Moskwy. W liście z dn. 13.III.1574 r. Kmita donosi, że: „tych czasów, marca trietiahonadcat' dnia, w subotu prijechał do Orszi, z Oleksandrowy Słobody, służebnik mieszczanina Wilenskoho Łukasza Mamonicza na imia Aleksiej, kotoromu dnia wczerasznieho w piatnicu dwie niedzieli minuło, jak z Oleksandrowy Słobody wyjechał, a jak z Moskwy wyjechał, wczerasznieho dnia w piatnicu marca wtoroho odinacytyj dień minał" [1]).

Był więc w Aleksandrowskiej Słobodzie Aleksiej w końcu lutego 1574 r. W drugim liście (z dn. 17.III.1574 r.) wspomina Kmita znowu Aleksieja. Aleksiej ten, jak widać z listów, był sprytnym „służebnikiem" Mamonicza. Przy okazji on też szpiegował, donosząc o tem, co się działo w Moskwie, Kmicie. Kmita, jako orszański starosta, pełnił bardzo odpowiedzialną funkcję. Nie tylko przyjmował posłów moskiewskich i litewskich, ale i zbierał wiadomości o wypadkach w Moskwie, które miały znaczenie jakieś dla W. Ks. Litewskiego [2]).

---

[1]) Źródła do dziejów polskich wydane przez Michała Grabowskiego i Alexandra Przezdzieckiego", Wilno, 1844, t. II, str. 257. (Listy Filona Kmity do panów Rad Wielkiego Księstwa litewskiego, list VII), tekst transliterowany po polsku. Por. I. Łappo „Виленская типогр. Мамоничей", wyd. cyt., str. 181, U. Łastowskiego (op. cit., str. 417—419) są przytoczone urywki z rękopisu F. Kmity p. t. „Отпісы Філона Сымоновіча Кміты Чарнабыльскага", w nich jednak ani Aleksiej, ani Mamonicze nie są wspomniani; I. Łappo, powołując się na Łastowskiego, mówi, że „stosunki Mamoniczów z Moskwą zachowały się nawet „въ былевыхъ сказаніяхъ" (I. Łappo, op. cit., str. 191); „Вѣстовыя отписы Филона Кмиты" mamy w „Актахъ, относящихся къ исторіи Западной Россіи", t. III, str. 164 i in. Kmita „Czernobylski" jest przezwany tak z powodu posiadania zamku „Czernobyla" na Kijowszczyźnie jeszcze przed mianowaniem go starostą orszańskim.

[2]) I. Łappo „Великое княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской уніи до смерти Ст. Баторія" (1569—1585), Petersburg, 1901, str. 677, W. Łastowski, op. cit., str. 418.

Aleksiej był w Aleksandrowskiej Słobodzie właśnie w tym czasie, kiedy tam odnawiało się drukarstwo. Można przypuścić z największem prawdopodobieńswem, że Mamonicze pomagali lub brali udział w odnawianiu drukarstwa moskiewskiego. Mając własną drukarnię, nie mogli nie zająć się sprawą odnawiania drukarni w Słobodzie. Może w tym właśnie celu wysyłany był Aleksiej. „Псалтырь", która wyszła w „новомъ градѣ Слободѣ" była rozpoczęta 20 czerwca r. 1576, a ukończona 31 stycznia 1577 r. przez Andronika Tymofiejewicza Niewierzę [1]). Porównując druk „Псалтыри" z r. 1568 i „Тріоди постной" z r. 1589 (wydanych w Moskwie), oraz „Псалтыри" z r. 1592 (druku Mamoniczowskiego), widzimy w nich druk jednakowy [2]).

Mamonicze prowadzili też handel książkami w Moskwie. Mogli oni najzupełniej zadowalać potrzeby Rusi Moskiewskiej pod tym względem, gdyż drukował je początkowo Mścisławiec, który nadał kierunek całej pracy wydawniczej Mamoniczów pod względem korektury książek. Mścisławiec z Fiodorowym rozpoczynali drukowanie w Moskwie pod znakiem postanowień Stogławego Soboru z r. 1551, który zwrócił baczną uwagę na poprawienie książek. Moskiewscy drukarze przynieśli ten kierunek i do W. Ks. Litewskiego. Dbali oni o poprawienie książek duchownych „растленныхъ отъ прѣписующихъ ненаоученныхъ соущихъ и неискустныхъ вразумѣ" [3]). Ten kierunek jest również podkreślony w przedmowie do „Евангелія учительнаго", wydrukowanego przez Mścisławca i Fiodorowa w Zabłudowie (w r. 1569), gdzie się mówi o drukarzach, że są „mądrzy" w pisaniu ksiąg [4]). Mścisławiec dał Mamoniczom wzory tych ksiąg poprawnych co zapewniało im właśnie zbyt w Moskwie. Tego kierunku trzymali

---

[1]) I. Karatajew, op. cit., 1883 r., str. 195—195, por. I. Łappo „Виленская типографія Мамоничей", wyd. cyt., przyp. 4) do str. 181.

[2]) Ibidem.

[3]) Posłowie do „Апостола" 1564 r. (P. Władimirow. op. cit., str. 204—205).

[4]) Przedmowa do „Евангелія учительнаго", 1569 r. I. Karatajew, op. cit., 1883, str. 164—165).

się Mamonicze i po odejściu Mścisławca, na co wskazuje „wyjście" („выходъ") do „Служебника" z r. 1583, gdzie się mówi: „ко очищенію і ко исправленію ненаученых и неискусных в разумѣ книгописец к почести же і славѣ всѣх съдетеля владыки бога і отца, господа Ісуса Христа дабы во церквах божіих служащіи іерѣи по искусныхъ и исправленых книгах служили і отправовали службодѣйство таинъ христовых; мольбы и приношенія и молитвы за го сударя и за христоплеменный народ"...[1]).

Mamonicze, hołdując przyniesionemu przez Mścisławca kierunkowi drukowania cerkiewno-słowiańskich ksiąg „древнихъ, со исправленныхъ Изводовъ"[2]), mogli zadowalać potrzeby cerkwi w Moskwie.

Książki „литовской печати" znajdowały się w Drukarskim Dworze Carskim w Moskwie[3]). Poza tem były one szeroko rozpowszechnione po całej Moskwie.

W „книгохранилищѣ" (bibljotece) soboru Uspieńskiego w Moskwie na początku w. XVII i później znajdowały się książki „литовской печати". W „Opisie" tego soboru z początku w. XVII znajdujemy naprz. wiadomości o następujących drukach: „Евангеліе, литовская печать, большая въ десть, въ доскахъ, въ кожѣ"[4]); Псалтырь печатная, печать литовская, въ доскахъ, въ кожѣ[5]). Z roku 1627 mamy: „Евангеліе, литовская печать, въ десть, безъ Евангелистовъ, въ кожѣ", „Апостолъ, литовская печать, въ десть"

---

[1]) I. Karatajew, op. cit., 1883, str. 222, por. P. Władimirow, op. cit. przyp. 1 (do str. 205) u Władimirowa tekst nieco zmieniony: „по искусных исправленных книгах читали" (podkr. moje). Rzecz ciekawa, że w wyjściu „Служебника" i w posłowiu do „Апостола" 1564 r. są te same wyrazy: „ненаученых и неискусных в разумѣ".

[2]) P. Władimirow, op. cit., str. 207.

[3]) P, Bieznosow "Типографская библіотека въ Москвѣ", Moskwa 1859, str. 24, por. I. Łappo „Виленская типографія Мамоничей", wyd. cyt., str. 181.

[4]) „Опись Московскаго Успенскаго собора, отъ начала XVII вѣка по 1701 годъ включительно" („Русская Историческая Библіотека" Petersburg, 1876, (Nr 5), str. 340.

[5]) Ibidem., str. 343.

„Псалтырь, печать литовская, въ десть [1]). Z r. 1638: „Часовникъ, печать литовская, въ четверть, въ хартьѣ" i inne [2]). Rzecz jasna, że były wśród tych książek „литовской печати" i książki Mamoniczowskie i to, należy przypuścić, w dość pokaźnej liczbie, gdyż Mamonicze mogli swobodnie je do Moskwy przewozić. Książki te, jak zaznaczono w „Opisie", były w skórze, w deskach, w pergaminie. To wskazuje, że musieli też Mamonicze zorganizować sprawę oprawiania książek. Możliwie, że oprawiali te książki introligatorzy wileńscy, którzy w Wilnie w w. XVI byli napewno [3]).

W Moskwie też znajdował się zapewne drukowany u Mamoniczów w r. 1588 Statut Litewski, skoro z niego było dokonane nawet moskiewskie tłumaczenie—redakcja w XVII w. [4]).

Widzimy więc, że Mamonicze pośrednio mogli wpłynąć na prawodawstwo moskiewskie. W drukach swoich Mamonicze umieszczali „святцы", to znaczy wykaz świętych, których czciły różne narody słowiańskie. Mamy więc i Warłaama Chutyńskiego i Sawę, pierwszego arcybiskupa Serbskiego i i t. d. [5]).

Rola kulturalna drukarni Mamoniczów nie ograniczała się do wschodu, obejmowała ona też i południe Słowian. Książki Mamoniczowskie były tam szeroko rozpowszechnione, co wskazuje, że dzielni Mamonicze uprawiali handel i tam.

Na zachowanych egzemplarzach druków Mamoniczowskich znajdujemy przypisy i notaty różnych osób. W Płowdiwskiej Bi-

---

[1]) Ibidem, str. 475.

[2]) Ibidem, str. 476, 900—904, por. I. Łappo „Виленская типографія Мамоничей", wyd. cyt., str. 181.

[3]) O cechu introligatorskim w Wilnie w tym czasie nie mamy żadnych wiadomości (J. Rodkiewiczówna „Cech introligatorski w Wilnie") zarys historyczny („Bibljoteczka Wileńska", Nr 1, Wilno, 1929, str. 5—7) J. Rodkiewiczówna odnosi powstanie cechu introligatorskiego na koniec w. XVI. Jeżeli tak było, to Mamonicze musieli tu też odegrać niemałą rolę, gdyż introligatorstwo musiało ich żywo obchodzić.

[4]) I. Łappo „Литовскій Статутъ въ Московскомъ переводѣ—редакціи XVI столетія" (Ż. M. N. P., 1914, II, str. 209).

[5]) Wykaz tych „świętych" znajdzie czytelnik w pracy cyt. I. Łappy o drukarni Mamoniczów, str. 182.

bljotece Narodowej jest „Четвероевангелiе" z r. 1575, na którem „даскалъ Недѣлко" uczynił w r. 1687 notatkę, wiążącą ten egzemplarz z imieniem Płowdiwskiego pana (владыки) Kektarjusza [1]). W tejże bibljotece przechowuje się i „Псалтырь" z r. 1576, na którem poczyniony jest szereg napisów, świadczących o szerokiem rozpowszechnieniu tej książki wśród Słowian bałkańskich[2]).

Przedsiębiorczy, silni Mamonicze wydają pod koniec w. XVI książki nietylko dla W. Ks. Lit. i południowo-zachodnich jego ziem, które po unji Lubelskiej przyłączono do Korony, ale i dla Mołdawo-Wołochów. W ich pracy widać przedsiębiorczość, doświadczenie i rozumienie sprawy drukarskiej [3]). Bliższe badania nad dopiskami do druków Mamoniczowskich oraz miejscem ich odnalezienia mogłyby posłużyć do sporządzenia mapki, ilustrującej mniej więcej zasiąg wpływów kulturalnych drukarni Mamoniczowskiej. Naprz. w Jabłoczyńskim klasztorze były dwa egzemplarze „Четвероевангелiя" 1575 r., w kijowieckim—jeden, w ostrowskiej cerkwi—jeden [4]).

Jeżeli drukarnia Mamoniczowska odegrywała wybitną rolę w życiu kulturalnem narodów, graniczących z W. Ks. Litewskiem, to rola ta w samem W. Ks. Lit. była bez porównania większa. Mamonicze zadawalali, jak wspomnieliśmy wyżej, potrzeby oświeconego społeczeństwa ówczesnego w W. Ks. Litewskiem. Książki ich były używane w cerkwiach przy odprawianiu nabożeństwa, w szkołach i w domu jako podręczniki do nauki czytania i religji, oraz jako lektura umoralniająca.

Nie wiadomo, w jakiej ilości egzemplarzy były wydane druki Mamoniczowskie. Można jednak przypuścić, że nie dużo książek drukowano. Czytali wówczas książkę tylko ludzie oświeceni,

---

[1]) I. Łappo, praca cyt., o drukarni Mamoniczów, str. 180.

[2]) Ibid., str. 181, „Словянски рукописи и старопечатни книги на Народната Библиотеке в Пловид" Б. Цопев (Sofija, 1920).

[3]) P. Władimirow, op. cit., przyp. 3) do str. 205.

[4]) A. Sidorow „Историческій очеркъ русской печати въ привислинскомъ краѣ", Warszawa, 1896, str. 7. Wymienione klasztory i cerkiew znajdowały się koło Siedlec.

a tych było mało. Cena książki drukowanej była dość wysoka. „Książka, pisze I. Łappo [1]), mogła w drugiej połowie w. XVI znaleźć się wśród rzeczy tylko bezwzględnie zamożnego człowieka, pana, a nie zwykłego szlachcica. Rzecz jasna, że wśród mieszczaństwa książka była więcej rozpowszechniona.

Nie znajdujemy w aktach ceny książek Mamoniczowskich z w. XVI. Mamy natomiast wiadomość o cenie niektórych druków Mamoniczowskich z połowy w. XVII. Mianowicie, w r. 1649 były spisane książki, znajdujące się w bibljotece Lebiedzicza, burmistrza wileńskiego. Wśród tych książek były i książki Mamoniczowskie [2]). Książki Lebiedzicza były oszacowane następująco: Biblja Ostrogska—10 zł. p. Psałterz 2 zł.. Polska biblja—12 zł. „Jewangelije uczitielnoje" 4 zł., „Modlitwy codzienne" — gr. 15 „Modlitewnik" druku Mamoniczowskiego—6 groszy [3]). W w. XVI książki w żadnym wypadku nie mogły być tańsze, odwrotnie, musiały być znacznie droższe [4]).

Widzimy więc, że książki Mamoniczowskie były stosunkowo bardzo tanie. Z tego można wnioskować, że Mamonicze chcieli ogarnąć szerszy krąg odbiorców. Dając swe druki w ręce mniej zamożnych ludzi, krzewili oni oświatę, spełniając wysokie zadanie kulturalno-oświatowe. Rzecz jasna, że ta rola kulturalno-oświatowa u nich samych mogła być na drugim planie.

Do obniżenia cen pchał ich przedewszystkiem interes materjalny. Chociaż, Ł. Mamonicz, jako zamożny człowiek, mógł z własnej kieszeni dokładać na ten cel.

Dała drukarnia Mamoniczowska Cerkwi prawosławnej dobre, poprawne książki, które w tym czasie były jej właśnie bar-

---

[1]) I. Łappo „Великое Княжество Литовское"..., str. 505—506.

[2]) Akty I.W.A.K., t. IX, str. 479—485, por. M. Łowmiańska, op. cit., str. 96, por. I. Łappo „Великое княжество Литовское"..., str, 505.

[3]) Złoty polski, jak podaje I. Łappo („Вел. кн. Лит.", str. 505) równał się 24 groszom litewskim, 15 złotych—6 kopom groszy litewskich) kopa więc groszy lit.—2,5 zł.), przy oszacowaniu brany też był chyba pod uwagę i stan książki.

[4]) I. Łappo „Великое княжество Литовское"..., str. 505.

dzo potrzebne. Cerkiew prawosławna przeżywała w w. XVI w W. Ks. Lit. upadek [1]). Wyższe duchowieństwo — metropolici i biskupi—w swej przeważnej większości byli niewykształceni i nie troszczyli się o sprawy cerkwi [2]). W związku z tem, coraz więcej, pewne grupy społeczeństwa świeckiego ingerują do spraw cerkwi. Główną rolę w tej ingerencji odegrywali mieszczanie W. Ks. Lit. którzy dążyli do szerokiego udziału w sprawach cerkiewnych, opierając się na prawie magdeburskiem, umożliwiającem im bardziej samodzielne gospodarowanie sprawami miejskiemi [3]). Mieszczanie w miastach byli w stosunku do cerkwi i duchowieństwa patronami. To opiekowanie się cerkwiami i czynny udział w sprawach religijnych przybrały z czasem określone formy organizacyjne w postaci t. zw. bractw, które powstają w pierwszej połowie w. XV [4]). W Wilnie mamy już w r. 1439 kuśnierskie bractwo. W końcu w. XV jest już w Wilnie bractwo „панское или мѣстское", w r. 1542—kupieckie, kożemiackie (garbarskie), roskie przy cerkwi Błagowieszczenija (Zwiastowania), szewckie. Członkami bractw są też burmistrze, radcy i ławnicy miasta. Bractwa, walcząc (przed unją) przeciw niegodnym duchownym oraz występując w obronie swego udziału w sprawach cerkwi (co nie podobało się wyższemu duchowieństwu), miały potężną broń w książce [5]).

Gdy zaczynają rozbrzmiewać pierwsze hasła unji religijnej [6]) bractwa zajmują pozycję obronną. W tym czasie następuje ich reorganizacja, do czego przyczynił się w niemałym stopniu patrjarcha Jeremjasz podczas swego pobytu w W. Ks. Lit. [7]).

---

[1]) P. Władimirow, op. cit., str. 1—14, A. Papkow, op. cit. str. 2—3.

[2]) P. Władimirow, op. cit., str. 2.

[3]) Władimirow, op. cit., str. 7.

[4]) Bractwa powstały ze skromnych bractw t. zw. „медовыхъ" które miały cele głównie filantropijne.

[5]) P. Władimirow, str. 14.

[6]) W r. 1577 wyszło dzieło P. Skargi „O jedności kościoła Bożego".

[7]) W r. 1588 bractwo Św. Trojeckie Wileńskie wydrukowało swój statut (Уставъ).

Mamonicze brali żywy udział w bractwach. Byli oni członkami bractwa Św. Trójcy, Kuźma, jako burmistrz; że Bohdan i Leon należeli do bractwa, o tem wspomnieliśmy już poprzednio. Że Łukasz Mamonicz należał również do bractwa, mamy na to dowód w wyżej wymienionej instrukcji na sobór brzeski 1594 r., która była wydana posłom za pieczęciami i podpisami „пановъ—сенаторовъ и рыцерства великаго князства Литовскаго до того братства церковного уписаных“ [1]) (podkreślenie moje). Ulegali Mamonicze nawet prześladowaniom podczas sporów religijnych w Wilnie. Drukarnia Mamoniczów była potężnem narzędziem walki tej grupy mieszczaństwa, które należało do bractw, oraz części szlachty litewskiej [2]).

W związku z tą rolą, jaką musiała odegrać drukarnia Mamoniczowska w tych burzliwych czasach, wątpliwą wydaje się słuszność przypuszczenia I. Łappy, jakoby drukarnia Mamoni-

---

[1]) Papkow, op. cit., str. 40.

[2]) O walce szlachty litewskiej przeciw unji religijnej ob. pracę P. Żukowicza „Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей” (do r. 1609), Petersburg, 1901. Ciekawe jest posłowie do „Апостола” z r. 1591, świadczące o ścisłym związku Mamoniczów z bractwami prawosławnemi. Przytaczam je w całości (podług M. Wiszniewskiego „Hist. liter. polskiej“, t. VIII, str. 474); „spodobił jesy nas niedostojnych lice w lice oczyma ohledaty muża predobna, sławna i swiata, swiatiejszoho wsielenskaho patryarcha konstantinopolskago, nowaho Rima, kir Jeremja w obłasti Korolewstwa Polskaho, Wielikoho Kniazstwa Litowskaho hradie Wilni (za panowanja bożieju miłostiju Zykgymonta tretiaho korola polskaho) i po woli tohoż tworca Chrysta, Boha naszoho, w sowierszenju na stiepień światitielstwa, Mitropolita jeho Miłosti Michaiła Rahozy. Swiatiejszyi Patryarch i jeho miłost' otiec Mitropolit z otcy episkopami, i so wsiem klirysom duchownaho prycztu, presławnym wojewodoju Nowogorodzkiem Panom Teodorom Skuminom i z inszymi kniaźmi i Panmi, prawosławnymi chrystijanmi i żytielmi hrada taho, m i e l i n a m o w u i o b m y s z l e n i j e d r u k o w a n j a k n i h d o c e r k w i e j B o ż y c h.

Proto za błahosłowienjem jeho miłosti otca patryarcha i otca mitropolita, Skarbnyj Karola ieho m. Wielikoho Kniastwa Litowskaho, pan Łukasz Iwanowicz Mamonicz i z bratieju swojeju Mamoniczmi” (podkr. moje, M. Wiszniewski tekst transliteruje).

czowska miała znaczenie drukarni państwowej W. Ks. Litewskiego [1]). Swoje przypuszczenie I. Łappo opiera na następujących przesłankach: 1) do r. 1606 na czele drukarni stał skarbny W. Ks. Litewskiego; 2) na słowach z przywileju St. Batorego z r. 1586: „officinam imprimendorum librorum ruthenicorum et slavonicorum in urbe nostra Vilnensi annis elapsis instituimus, curam vero et munus officinae illius viris idoneis, civibus et incolis Vilnensibus, Cosmae et Lucae Iwanowicz Mamoniczom cum facultate eosdem libros excudendi et per dominia nostra divendendi ad gratiam et beneplacitum nostrum demandavimus" (podkreślenie moje [2])

Co do przesłanki pierwszej, wykazaliśmy, że Iwan Zarecki bynajmniej nie stał na czele drukarni [3]). Drukarnia powstawała na podstawach czysto komercyjnych. Co zaś do drugiej przesłanki, to możliwie, że St. Batory użył słów „instituimus et demandavimus" w związku z mającem nastąpić drukowaniem Statutu Litewskiego. Nie mając oryginału przywileju z r. 1576, nie możemy napewno rozstrzygnąć tej kwestji.

Zdaje się jednak, że Mamonicze usilnie zabiegali przed królem o uzyskanie przywilejów, i to im szło niełatwo. Gdyby król chciał państwowej drukarni w W. Ks. Litewskiem, to darzyłby Mamoniczów względami. Mamy jednak pewne wiadomości, że często musieli oni różnemi sposobami zdobywać te względy. Naprz. w r. 1588 za to, że Krzysztof Radziwiłł, wojewoda wileński, występował przed królem w interesach Łukasza Mamonicza, ten obiecał wojewodzie dostarczać rocznie 3 beczki dobrego wina i jedną beczkę małmazji [4]).

Rozpatrując rolę drukarni Mamoniczowskiej w płaszczyźnie stosunków religijno-społecznych w W. Ks. Lit. w w. XVI zna-

---

[1]) Dodatek do pracy; I. Łappo „Виленская типографія Мамон." wyd. cyt., str. 175.

[2]) Patrz dodatek do pracy, I. Łappo, str. 175.

[3]) Patrz rozdział I.

[4]) I. Łappo „Великое княжество Литовское"..., str. 616.

czenie jej, jako drukarni państwowej wydaje się bardzo wątpliwem. Była ona raczej orężem walki pewnej grupy społeczeństwa. Znaczenie drukarni jako państwowej nie wynika też i w znacznej mierze z treści jej wydań. Nie można jednak zaprzeczyć stanowczo temu, że miała drukarnia Mamoniczów, zwłaszcza w w. XVI, znaczenie dla W. Ks. Litewskiego w tym sensie, że obsługiwała po części potrzeby państwa. Znaczenie drukarni, jako państwowej, nie wynika wszakże z przesłanek, któremi operuje I. Łappo.

W. Piczeta, oznaczając miejsce i znaczenie drukarni Mamoniczowskiej, słusznie swą charakterystykę opiera o stosunki religijno-społeczne.

„Mamonicze, pisze Piczeta, reprezentowali konserwatywny miejski kierunek humanistyczny. Drukarnia ich wydawała książki w cerkiewno-słowiańskim języku. Fundatorzy drukarni ustosunkowali się zupełnie odmownie do ruchu narodowego i do używania języka ludowego w księgach duchownych. Mamonicze nie myśleli o oświacie swego narodu. Jako handlarze, Mamonicze szli na spotkanie szlachecko-mieszczańskim prądom, bo tylko przedstawiciele ostatnich byli nabywcami ksiąg i druków. Ale jednocześnie narodowo-kulturalna tradycja była o tyle mocna, że nawet w wydaniach Mamoniczowskich, znajdowała swoje, co prawda słabe, odbicie. Księgi Mamoniczów musiały być źródłem oświaty i kultury ortodoksalno-prawosławnego charakteru, musiały się stać ideologicznym orężem w walce z katolicko-polską szlachecką reakcją z Jezuitami na czele" [1]). Ten konserwatyzm ujawniał się też i w ścisłem trzymaniu się ery bizantyńskiej przez Mamoniczów na drukach. H. Łowmiański zestawia daty podanych przez I. Karatajewa (w „Описаніи"..., 1883) druków Mamo-

---

[1]) Wł. Piczeta „Беларускае адраджэньне XVI сталетия", wyd. cyt., str. 146—147.

niczowskich z w. XVI [1]). W w. XVII na drukach cyrylickich również jest używana datacja „отъ сотворенія міра"[2]).

Wydała drukarnia Mamoniczowska zgórą 53 druki [3]). Gdy doliczymy do tej liczby jeszcze druki wątpliwe, to wszystkich druków byłoby około 75. W przeciągu XVI w., jak podaje Nadieżdin, wyszło z drukarni Mamoniczowskiej do 22 różnych wydań [4]). Według naszego spisu wydano do r. 1600 włącznie 18 druków (z wątpliwemi 27) [5]). Sprawa niektórych druków nie jest jeszcze należycie wyjaśniona. Bliższe badania napewno zwiększą ilość wydań Mamoniczowskich. Zachowywaliśmy jednak jaknajdalej idącą ostrożność. Z początkiem w. XVII rola drukarni Mamoniczowskiej maleje. Przyczyny tego wyjaśniamy w rozdziale następnym.

---

[1]) H. Łowmiański „Recenzja pracy Ad. Stankiewicza..." przyp. 2) do str. 165. (I. Karatajew, 190-191, 193, 222, 233, 247, 257, 256, 260, 293), wyjątek stanowią wydawnictwa świeckie (Karat., 125—6, 136.

[2]) J. Karatajew, op. cit., 1883, Nr Nr 162, 167, 168.

[3]) Patrz spis druków.

[4]) Nadieżdin „Сѣверо-Западный край имперіи въ прежнемъ и настоящемъ видѣ" („Журналъ Минист. Внутреннихъ Дѣлъ", 1843, Nr 2—3, str. 430.

[5]) L. Abramowicz, (op. cit., str. 29) podaje, że od r. 1575 wyszło z drukarni ksiąg cyrylickich 36, por. M. Łowmiańska, op. cit., str. 93. Liczba druków cerkiewno-słowiańskich cyryl. według Miłowidowa od r. 1525 do 1800 wynosi 154 (+ 26 wątpliwych) (J. Czarnecki „Wilno w dziejach książki polskiej", Wilno, 1928). Liczba ta bezwątpienia jest niedokładna. Niesposób też jeszcze wogóle snuć wniosków na podstawie cyfr i obliczeń, zaczerpniętych z bibljografij, co do wczesnych druków cyrylickich, gdyż dużo druków jest tam nieustalonych.

ROZDZIAŁ V.

Przyczyny upadku i los drukarni Mamoniczów.

Nie wiadomo, wskutek jakich bezpośrednich przyczyn zwinęła swą działalność wydawniczą sławna drukarnia domu Mamoniczów, która, jak widzieliśmy, odegrała niemałą rolę w życiu kulturalnem nietylko Wilna i W. Ks. Litewskiego, ale i innych krajów słowiańskich. Po r. 1626 nie znaleźliśmy jakiejkolwiek wiadomości o Leonie Mamoniczu [1]). Mamy pewną wiadomość w aktach o Katarzynie Mamoniczowej, córce Barbary Kuszelewiczowej [2]), która, jak się zdaje, była żoną Leona Mamonicza. Sam on w tym akcie jednak nie jest wspomniany.

Przypuścić należy, że przyczyn upadku drukarni było kilka. Przedewszystkiem musiało wpłynąć ujemnie na jej funkcjonowanie pomnożenie się od końca w. XVI drukarń tak w samem Wilnie, jak i w innych miejscowościach W. Ks. Litewskiego i innych krajów ościennych. W przeciągu od 1580 do 1650, jak podaje

---

[1]) W r. 1626 poraz ostatni jest wspomniany Leon Mamonicz w „Księdze wiekopomności osób Magistratu M. Wilna" (Archiwum Państwowe w Wilnie, Nr 5324, Dział akt dawnych).

[2]) Akty I. W. A. K., t. IX, str. 447. „Barbara Kuszelewiczowa, matka Katarzyna Mamoniczowa, Anastazja Dzianelewiczowa Kuszelewiczówny, córki, połowę kamienicy swojej, w mieście Wilnie w rybnym końcu położonej klasztorowi xięży bazylianów za sumę sześćset czterdzieści kop groszy litowskich, prawem wieczystem, w roku tysiąc sześćset trzydziestym piątym, dnia 13 oktobra wyprzedali". Rzecz ciekawa, że sprzedano dom Bazyljanom, z tego można snuć pewne domysły, że w tym czasie już L. Mamonicz nie żył.

Lelewel, „więcej piętnaście ich powstało, ażeby do ludu ruskiego przemawiały" [1]).

Od roku 1596 zaczyna pracować w Wilnie drukarnia bracka przy klasztorze św. Ducha, której jeszcze w r. 1588 patryarcha Jeremjasz podczas swego pobytu w Wilnie nadał tytuł stauropigjalnej [2]). Jest ona poważną konkurentką drukarni Mamoniczowskiej. Wydaje, oprócz druków o treści polemicznej, dużo ksiąg na potrzeby cerkwi przeznaczonych. A te wydania były właśnie, jak widzieliśmy, w znacznym stopniu „kamieniem węgielnym" istnienia drukarni Mamoniczowskiej. Monopol na drukarnię i sprzedaż tych książek był wytrącony powoli z rąk Mamoniczów.

Mieliśmy sposobność zauważyć, jak usilnie dążyli Mamonicze do tej monopolizacji. Na ich wydaniach był od drugiej połowy siedemdziesiątych lat w. XVI drukowany w skróceniu przywilej królewski, zapewniający tylko Mamoniczom drukowanie i sprzedaż książek, „ruskich i słowiańskich". Tym, którzyby „явне або потаемне" drukowali, przywozili lub sprzedawali książki, groziła ciężka kara pieniężna i konfiskata książek [3]).

Gdy ruch religijno-oświatowy wśród mieszczaństwa przybrał nowe formy organizacyjne bractw, Ł. Mamonicz dąży do zmonopolizowania drukarstwa całego W. Ks. Litewskiego w ręku tych bractw [4]), Poważną konkurentką, zwłaszcza od XVII w., drukarni Mamoniczowskiej jest drukarnia Radziwiłłowska (od r. 1586), przejęta później przez Jezuitów i drukująca pod firmą

---

[1]) J. Lelewel „Bibliograficznych ksiąg dwoje", t. I, Wilno, 1823. str. 206.

[2]) M. Wiszniewski „Historja iiteratury polskiej", t. VIII, Kraków, 1851, str. 74. Stauropigjalna, t. zn. wyjęta z pod jurysdykcji władz duchownych miejscowych, a uzależniona bezpośrednio od patryarchy.

[3]) Przywilej w skróceniu, ob. I. Swięcicki, op. cit., III cz. XVII, tabl 40., I. Łappo, dodatek do pracy cyt. o drukarni Mamoniczów, przedrukowany w pracy niniejszej.

[4]) Patrz w pracy wyżej.

„Societas Jesu" [1]). „Jej właściciele, pisze I. Łappo, „potrafili zdobyć wsparcie i szlachty i dygnitarzy W. Ks. Litewskiego. Druki łacińskie drukowano teraz w niej" [2]).

Konkurencja była nietylko w Wilnie. Przedzierała się ona zewsząd, gdyż sztuka drukarska szeroką falą przeniknęła w tym czasie do Słowiańszczyzny wschodniej. Dawniej druki Mamoniczowskie szły w różne strony, oczekiwane przez smakoszy literackich, jako nowość, cenione z powodu kunsztownego wykonania. Teraz potrzeby cerkiewne, kulturalne były zaspakajane w znacznej mierze przez drukarnie miejscowe. Drukarnie te przenikały i na rynek księgarski Wilna.

Gdy jeszcze żył Ł. Mamonicz, ten obrotny kupiec, drukarnia miała mocne podstawy finansowe. Miał on poparcie czynników rządowych, jako skarbny W. Ks. Litewskiego. Piastowanie tego urzędu pozwoliło mu uzyskać potwierdzenie przywileju z r. 1576, uczynione przez Stefana Batorego w r. 1586. Mógł on prowadzić ożywiony handel dzięki rutynie kupieckiej, przedsiębiorczości, rozmachowi w prowadzeniu interesów, wreszcie obszernym znajomościom. Mógł on w razie pewnych niepowodzeń wydawniczych pokryć wydatki z własnej kieszeni, chociaż... już pod koniec w. XVI jego sprawy majątkowe znacznie się pogorszyły. Po jego zaś śmierci, dzięki rozproszeniu posiadłości, drukarnia traci coraz bardziej swą podstawę istnienia.

Za życia Ł. Mamonicza drukarnia była orężem w walce mieszczaństwa prawosławnego w obronie prawosławja, wyrosła ona z interesów religijno-oświatowych i politycznych tego mieszczaństwa, miała ona zapewne poparcie bractw prawosławnych.

Jakże wygląda rola drukarni po śmierci Ł. Mamonicza?

Leon, syn Kuźmy Mamonicza, jeżeli posiadał pewne posiadłości, to w każdym razie miał ich mało i nie był panem ziemskim. To można twierdzić z pewnością. Ojciec jego, burmistrz m. Wilna, był przecież typowym mieszczaninem bez

---

[1]) L. Abramowicz, 1. c., str. 33, 60.

[2]) I. Łappo „Виленская тирографія Мамоничей," wyd, cyt., str.160.

ziemi. Był to człowiek innego pokroju, niż Łukasz Mamonicz. Ten łączył w sobie rysy ziemianina i kupca [1]). Kuźma był człowiekiem przedsiębiorczym i energicznym, nie miał jednak, jak widać, tych posiadłości, co Łukasz. Wynikało to może z pewnych prawnych korzyści, które z urzędu skarbnego i starosty płynęły, dzięki czemu tylko Łukasz był „posiadaczem". Toteż Kuźma Mamonicz widział przyszłość swego syna w kierownictwie drukarnią, do czego wprawiał go już od młodych lat. Uczoność — oto majątek Leona. Był on oświeconym człowiekiem owych czasów. Nie miał jednak zdolności organizatorskich i pomysłowości, które wynikały z życia i zawodu kupca. Po śmierci stryja w r. 1606 i ojca, która nastąpiła, zdaje się, około tegoż czasu, Leon Mamonicz znalazł się w nader trudnem położeniu: nie miał on tego wpływu, co stryj, i był mniej roztropny i przedsiębiorczy, nie miał większych posiadłości. Gdy żyli swoi, było lepiej. Teraz zaś i stosunki społeczne i religijne, i ekonomiczne były, zdawało się, bardziej zagmatwane, niż za życia ojca i stryja. Mianowicie, L. Mamonicz należąc do bractwa św. Trojeckiego, trafił w ogień walk religijnych w związku z opanowaniem cerkwi Św. Trójcy przez unitów.

Drukuje on cyrylickiemi i łacińsko-polskiemi czcionkami. To jest po części w związku z jego unickiemi przekonaniami, a poczęści chyba z trudnościami pieniężnemi. Rynek zbytu coraz bardziej stawał się ciasny, i to zadawało cios za ciosem interesom obrotowym drukarni.

Leon Mamonicz w r. 1622, jak można przypuszczać, nie

---

[1]) W trakcie drukowania tej pracy dowiedziałem się o odnalezieniu przez prof. A. Florowskiego (Praha Czeska) dokumentów, stwierdzających istnienie ożywionych stosunków handlowych i finansowych Mamoniczów z Prahą Czeską. Dokumenty te będą zamieszczone w II t. pracy Prof. Dr. Florowskiego p. t. „Чехи и восточныя Славяне".

O stosunkach handlowych z cesarzem Rudolfem II patrz Fr. Dvorsky „Pžispévky k déjinam slovanským", (Slovanský Sbornik, red. Ed. Jelinek, rok IV, 1885, str. 214).

był jeszcze stary. Mógł drukować. Nie widział jednak racji dla samoistnego istnienia drukarni.

Już w pierwszej połowie XVII w. zaczyna się zmniejszać zapotrzebowanie na druki cyrylickie (prawosławne) w W. Ks. Litewskiem. Z jednej strony unja została w znacznej mierze wprowadzona w życie, co pociągało za sobą stopniowe polszczenie się jej wyznawców, z drugiej strony następuje powolny upadek cerkwi prawosławnej w W. Ks. Litewskiem. Za polityczną unją 1569 r. nastąpiła unja religijna w r. 1596. Na całej linji zwyciężyła teraz ona, niosąc ze sobą polonizację.

Mieszczaństwo, odsuwane na dalszy plan przez spolszczoną warstwę szlachecką, nie może kontynuować walki w obronie prawosławja. Centrum życia religijnego przesuwa się na południowy wschód—do Kijowa. On to w pierwszej ćwierci w. XVII przejmuje drukarstwo cyrylickie.

Nie mamy narazie żadnych dokumentalnych wiadomości co do losu drukarni Mamoniczowskiej.

J. I. Kraszewski podaje, że „są ślady", iż drukarnia przeszła „do bractwa Św. Ducha, przy cerkwi Stauropigjalnej tego imienia, z której zaraz w r. 1623 pierwszy druk, Nowy Testament, wyszedł" [1]). M. Baliński podaje, że drukarnia „dostała się podobno XX. Bazyljanom" [2]). Te sprzeczne wiadomości stały się praźródłem późniejszych sprzecznych twierdzeń wielu historyków i badaczy drukarstwa wileńskiego [3]).

Rozważmy te sprzeczności [4]). Rzecz ciekawa, że ani Kraszewski, ani Baliński nie twierdzą napewno: „są ślady", pisze Kraszewski, „podobno"—Baliński. Nie mieli więc oni pewnych

---

[1]) J. Kraszewski, „Wilno", IV, str. 63.

[2]) M. Baliński, „Historja miasta Wilna", t. II, str. 122.

[3]) Naprz.: Miłowidow powtarza wiadomość Balińskiego („Судьба русской книги въ Сѣверо-Запад. краѣ"), I. Ohienko (op. cit., str. 20) powtarza wiadomość J. Kraszewskiego (mówi on, że drukarnię Mamoniczowską *nabyło* bractwo Św. Ducha).

[4]) Por. L. Abramowicz (op. cit., str. 30, 32), Wł. Piczeta „Друк на Беларусі ў XVI і XVII ст.", str. 251 (wyd. cyt.) I. Łappo „Виленская типогр. Мамон." (wyd. cyt.) wcale tej sprawy nie porusza.

wzmianek co do losu drukarni Mamoniczowskiej. Kraszewski nie mówi jakie to „ślady" przemawiają za przejęciem drukarni Mamoniczów przez bractwo Św. Ducha. Czy nie uważa za „ślady" Nowy Testament, który wyszedł „zaraz w r. 1623" z drukarni brackiej. Wiemy jednak, że nie był to pierwszy druk, z tej drukarni pochodzący. Drukarnia bracka istniała już, jak zaznaczyliśmy, od r. 1586, a czynna była od r. 1596. Toteż fakt, że w r. 1623 ukazał się w tej drukarni Nowy Testament nie jest w związku logicznym z faktem likwidacji drukarni Mamoniczowskiej.

Natomiast za mniemaniem Balińskiego przemawia dużo więcej względów zarówno natury źródłowej, jak logicznej i psychologicznej.

Bractwo Św. Ducha było prawosławne. Bazyljanie zaś byli unitami. Między nimi trwały stale naprężone stosunki. Rząd, celem osłabienia pozycji mieszczaństwa prawosławnego, dn. 8.III. 1609 wprowadził w zarządzanie i władanie klasztorem Św. Trójcy, przedtem archimandrytę prawosławnego, Józefa Weljamina Rutskiego, krzewiciela reguły Św. Bazylego [1]).

Mamonicz odrazu stanął po stronie Bazyljanów, gdyż już w r. 1610 czyni on starania przed królem celem wydania zakazu sprzedaży i kupna wydawnictw drukarni Św. Ducha. W maju 1610r. taki zakaz król wydał. W lipcu nastąpił rozkaz, ażeby do konano rewizji w drukarni Św. Ducha, zabrano i spalono książki, drukarzy, korektorów i autorów osadzono w więzieniu, a czcionki odebrano [2]). W lipcu 1610 r. jak podają M. Paszkiewicz i F. Smirnow [3]), czcionki te były zabrane. Smirnow na-

---

[1]) Akty I.W.A.K., t. VIII, str. 80 i in., por. Wł. Piczeta „Друк на Беларусі"... str. 257 — 258 (wyd. cyt.); por. o Bazyljanach w W. Ks. Litewskiem i w Polsce pracę Pietrowa p. t. „Очеркъ исторіи базиліанскаго ордена въ бывшей Польшѣ" („Труды Кіевской Духовной Академіи", 1870, maj—sierpień).

[2]) M.P-cz (Paszkiewicz) „Виленское Свято-Троицкое впослѣдствіи Свято-Духовское братство", Wilno, 1891, str. 58.

[3]) M. P-cz, op. cit., str. 58—59, F. Smirnow, „Виленскій Свято-Духовъ Монастырь", Wilno, 1888, str. 25, Powołują się oni na „Археографическій Сборникъ" (t. X, str. 233), z dokumentu jednak, tam zamieszczonego, bynajmniej nie wynika to, co oni podają.

stępnie zaznacza, że czcionki zabrane były głównie dzięki staraniom Lwa Mamonicza, który przystąpił do unji.

W aktach mamy wiadomość, że Leon Mamonicz, jako członek bractwa Św. Trójcy (unickiego) [1]) dn. 18 lipca 1614 r. wespół z Piotrem Kopciewiczem i Ignacym Dubowiczem w imieniu swojem i w imieniu „становъ велярозныхъ и мѣщанъ мѣста Виленскаго, народа русского закону греческаго, братьи уписаное до помененого братства Виленского, светое Троицы" zaskarżył bractwo Św. Ducha. Zarzucono ostatniemu, że pod płaszczykiem przywilejów z lat 1589 i 1592 oraz wiary greckiej „старожитное" uczyniło dużo szkody bractwu Św. Trójcy, że wydaje heretyckie dzieła z drukarni, należącej właściwie do bractwa Św. Trójcy. Drukarnia ta należy prawnie do bractwa Św. Trójcy na mocy przywilejów królewskich. „Świętoduchowcy" przywłaszczyli ją „ку великой кривдѣ" bractwa Św. Trójcy.

Zadosyćczyniąc tej skardze „bratczyków" Św. Trójcy na czele z Leonem Mamoniczem, Piotrem Kopciewiczem i Ignacym Dubowiczem, Zygmunt III powołał wszystkich popów i „starszych" bractwa Św. Ducha oraz 23 mieszczan [2]) przed sąd [3]). To zaskarżenie wywołało protest ze strony prawosławnych zaskarżonych micszczan wileńskich, który był wniesiony przez nich w imieniu własnem i innych ludzi „набоженства греческаго" do urzędu grodzkiego dn. 26 września 1614 r. w języku polskim. W złożonym proteście—oświadczeniu wnoszą oni protest na „pana Piotra Kopciewicza y pana Lewona Mamonicza—rayców na pana Ignata Dubowicza—mieszczanina wileńskiego [4]).

Widzimy z tego wyraźnie, że Leon Mamonicz brał czynny udział w sporach bractwa Św. Trójcy (już zunityzowanego)

---

[1]) Akty I.W.A.K., t. VIII, str. 98—99.

[2]) Nazwiska są wymienione w akcie.

[3]) Powołanie przed sąd królewski woźny powiatu Wileńskiego Mikołaj Iwanowicz Mikłaszewicz przybił 8.VIII.1614 r. do „воротъ великихъ монастыря и церкви" w obecności dwóch szlachciców.

[4]) Akty I.W.A.K., t. VIII, str. 100—101.

z bractwem Św. Ducha. Te dwa bractwa nadawały ton walce całego mieszczaństwa wileńskiego.

Około r. 1614 zostaje Leon Mamonicz zaszczycony tytułem typografa królewskiego [1]). Między udziałem Leona Mamonicza w walkach przeciw bractwu Św. Ducha a uzyskaniem tego tytułu można dopatrzeć stę pewnego związku. W tym czasie drukarnia L. Mamonicza staje się właściwie oficyną Bazyljanów, chociaż druki są wydawane pod firmą L. Mamonicza. W roku 1608 drukuje L. Mamonicz „Harmonię albo Concordancję Wiary", utwór Pocieja [2]). W r. 1612 wydają unici wileńscy w drukarni L. Mamonicza „Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemanej cerkwi Wschodniey zmyślonego Theophila Orthologa", jako odpowiedź na „Θρῆνος" (Lament) Melecjusza Smotryckiego, który wydało bractwo Św. Ducha [3]). Służebniki i Trebniki druku L. Mamonicza „potwierdzane były do użycia unitom, jak to widać z Synodu w r. 1647" [4]).

Te więc względy przemawiają za tem, że Leon Mamonicz przekazał lub sprzedał swą drukarnię Bazyljanom, działając według zasady: „swój do swego". Drukarnia Mamoniczowska jak nie można lepiej nadawać się mogła Bazyljanom, gdyż zawierała czcionki łacińskie i cyrylickie.

Dalekiem potwierdzeniem wiadomości M. Balińskiego jest „Записка" litewskiego wojennego gubernatora L. Bennigsena [5]) z roku 1804, przedłożona ministrowi oświaty, o znajdujących się w litewskich miastach gubernjalnych, Wilnie i Grodnie, drukarniach, ze wskazaniem, kiedy i przez kogo są one urządzone, kto jest ich przełożonym [6]).

---

[1]) L. Abramowicz, l. c., str. 32.

[2]) Patrz spis druków, Nr 25.

[3]) M, P-cz, op. cit., str. 58, patrz spis druków, Nr 29.

[4]) M. Wiszniewski, op. cit., t. VIII, str. 32.

[5]) Szefa wojsk rosyjskich podczas kampanji w r, 1806—7.

[6]) „Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи", t. II, (Учебныя заведенія въ Зап. губерніяхъ), Petersburg, 1896, str. 76—77.

Podaje w tej „Zapisce" Bennigsen, że „duchowna" drukarnia XX Bazyljanów przy cerkwi Św. Trójcy jest urządzona przez wileńskiego mieszczanina (обывателя) Leona Mamonicza „по данной отъ короля Зигмунта III привилегіи 1603 г., а отъ него ксендзамъ Базиліаномъ уступленная и ныне на ихъ иждивеніи содержимая [1]).

Zadaniem gubernatora, jak widzimy z tytułu „Zapiski", między innemi było poinformowanie ministra oświaty i o pochodzeniu drukarń. Bennigsen, jako wojenny gubernator, mógł otrzymać informacje ze źródeł wiarogodnych. Na podstawie tych rozważań możemy uważać wiadomość o przejęciu drukarni Mamoniczowskiej przez Bazyljanów za pewną.

Po przejściu do XX Bazyljanów ok. r. 1622 mieściła się drukarnia prawdopodobnie „w suterenach klasztoru przy zbiegu dwóch linji południowej i zachodniej"[2]).

Sprawę kresu istnienia drukarni Mamoniczowskiej gmatwała

---

[1]) W „Археографическомъ Сборникѣ", t. X, str. 216, mamy wzmiankę o aktykowanym przywileju królewskim na drukarnię Mamoniczowską roku 1603.

[2]) „Inwentarz klasztoru Wileńskiego x.x. Bazyljanów ze wszystkiemi Jego przynależnościami... sporządzony wskutek Ukazu z Prześwietnego Litewskiego Konsystorza" dn. 5 czerwca 1837 r. Mamy w tym „Inwentarzu" dokładny opis drukarni w r. 1837: „zajmuje (t. zn. drukarnia) w linji zachodniej salę pod Refektarzem, przeznaczoną do prac drukarskich, za nią w samym rogu trzy niewielkie z sobą połączone stancye, na skład xiążek drukowanych, nieoprawnych (: incrudo) tudzież papieru, tektury i t. d. Za temi w linii południowej, dwie stancye z sobą takoż połączone, z których pierwsza służy na rezydencyę Prefekta Drukarni, druga na skład xiążek drukowanych oprawnych. Cały ten lokal *zawsze był zamieszczony w Punktarzach* (nie zupełnie czytelnie, przyp. mój), *podawanych klasztoru, przy opisaniu dolnych mieszkań jego czyli suterrenów*" (podkreśl. moje), str. 359. Muzeum Białoruskie im. J. Łuckiewicza w Wilnie, rękopis N 19.

W r. 1514 ks. K. Ostrogski wzniósł murowany monaster i cerkiew Św. Trójcy, ok. r. 1670 za Lwa Kreuzy były one odnowione, w r. 1748 pożar prawie zupełnie zniszczył cerkiew i monaster, lecz wkrótce zostały odbudowane („Przechadzki po Wilnie i jego okolicach" Jana ze Śliwina (Adama Kirkora), Wilno, 1859, str. 63).

dotychczas wiadomość o druku, który miał wyjść aż w r. 1630 pod firmą drukarni domu Mamoniczów.

Bibljografom znany jest ten druk przeważnie z Karatajewa [1]. Karatajew zaś o nim dowiedział się z rozprawy Bodiańskiego [2], który widział ten druk w Bibljotece Gimnazjalnej Marji Magdaleny we Wrocławiu. To, że Bodianskij miał inne cele badań w tej bibljotece (co widać z jego słów w tej rozprawie) i natrafił przypadkowo na ten druk, mogło nasuwać podejrzenia co do niedokładności jego informacji. To też zupełnie słusznie np. L. Abramowicz niedowierza wzmiance Karatajewa o „Молитвословѣ" z r. 1630 [3]. Ze względu na ważność tego druku dla sprawy wyjaśnienia losu drukarni Mamoniczowskiej porozumiałem się z Uniwersytetem Wrocławskim i otrzymałem kopję karty tytułowej tego druku [4].

Na karcie tytułowej, której wizerunek w pracy niniejszej podajemy, napisane jest: В друка(р)ни (в) дому Мамонічо(В) Року ҂а҃х҃а҃ Gdy się dobrze przyjrzeć ostatniej literze, to się zauważy, że jest to а więc 1, a nie л —30. wyszły więc w r. 1601, a nie w 1630. Bodianskij pomylił się, odczytując Л zamiast А które to litery są bardzo podobne.

---

[1]) I. Karatajew, op. cit., 1883, Nr 354.

[2]) Bodianskij „О древнѣйшемъ свидѣтельствѣ, что церковнокнижный языкъ есть славяно-булгарскій" (Ż. M. N. P., Petersburg, 1843, II oddz. części 38, str. 132).

[3]) L. Abramowicz, l. c., str. 30.

[4]) Znajduje się obecnie w Miejskiej Bibljotece Wrocławskiej (Stadtbibliotek—Breslau).

Uważam przeto za ustalony r. 1622, jako ostatni rok istnienia drukarni domu Mamoniczów. Po tym roku nie mamy już żadnego druku Mamoniczowskiego [1]).

Jesteśmy u kresu.

---

[1]) J. Czarnecki (T. Turkowski) podaje, że drnkarnia Mamoniczów „wr. 1628 przeszła w ręce bazyljanów i dotrwała do ich kasaty w połowie w. XIX" („Rzut oka na historję książki wileńskiej", Kraków, 1932, str. 17). Data ta, podawana i przez innych, nie jest uzasadniona, a była utworzona chyba na podstawie wzmianki o „Молитвословѣ" z r. 1630. Tenże T. Turkowski (w „Druki Litwy i Rusi w świetle Wileńskiej wystawy książki", 1933 r.) podaje, że „pod koniec w. XVII część urządzeń, jedna prasa i materjał drukarski tej (Mamoniczowskiej, obecnie Bazyljańskiej– przyp. mój) tłoczni przeniesiono do bazyljańskiego klasztoru w Supraślu pod Białymstokiem" (str. 29). I. Czistowicz („Очеркъ исторіи Западно-Русской церкви" cz. I, SPbg., 1882, str. 213) podaje, że drukarnia Mamoniczów istniała jeszcze w końcu XVIII w. (?).

Do str. 103

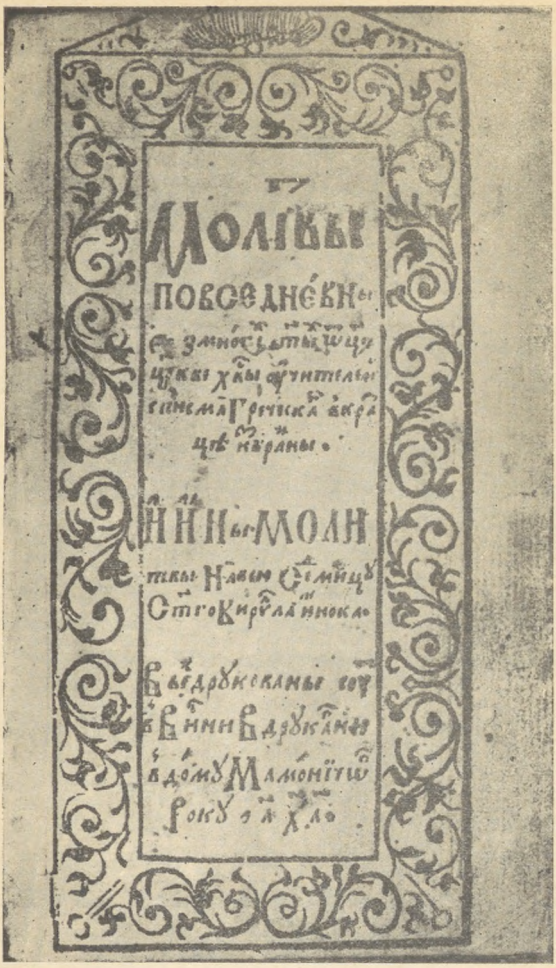

KARTA TYTUŁOWA
„МОЛИТВЪ ПОВСЕДНЕВНЫХЪ"
z r. 1601

BIBLIOTEKA NARODOWA
BN

SPIS DRUKÓW MAMONICZOWSKICH

Spis niniejszy ułożony jest na podstawie dzieł następujących:

1. Bandtkie J. S., „Historja drukarń Krakowskich", Kraków, 1815.
2. Bandtkie J. S., „Historja drukarń w Królestwie Polskiem i Wielkiem Księstwie Litewskiem", t. II, Kraków, 1826.
3. Bodianskij, „О древнѣйшемъ свидѣтельствѣ, что церковно-книжный языкъ есть славяно-булгарскій" („Ż. M. N. P.", 1843, II oddz. części 38, str. 132). Petersburg, 1843. II oddz. części 38, str. 132.
4. Библіотека (Историческая Русская), t. IV.
5. Charłampowicz K., „Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII в., отношеніе ихъ къ инославнымъ", Kazań, 1898.
6. Estreicher K., „Bibljografja polska", Kraków, t. 8 — 1882, t. 12—1891, t. 13 — 1894, t. 14— 1896, t. 15— 1897, t. 16 —1898, t. 17 — 1899, t. 18—1901, t. 19 — 1903, t. 20—1905, t. 21 — 1906, t. 24—1912, t. 25— 1913, t. 26—1915, t. 27 — 1929, t. 28—1930.
7. Gołubiew S., „Библіографическія замѣчанія о нѣкоторыхъ старопечатныхъ церковно-славянскихъ книгахъ преимущественно конца XVI и XVII столѣтій" („Труды Кіевской Духовной Академіи", Kijów, 1876, t. I: str. 387).
8. Jocher A., „Obraz bibljograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce".

9. Karatajew I., „Хронолсгичсская роспись славянскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами", Petersburg, 1861.
10. Karatajew I., „Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами" (1491—1730), выпускъ I (1491—1600), Petersburg, 1878.
11. Karatajew J., „Описаніе славяно-русскихъ книгъ,напечатанныхъ кирилловскими буквами", Petersburg, 1883.
12. Kardaszewicz K., „Wykaz druków XV, XVI, XVII w. znajdujących się w Bibl. Publ. Warszawy", Warszawa, 1930.
13. Karskij E., „Западнорусскіе переводы псалтыри въ XV—XVII в.", Warszawa, 1896.
14. Kraszewski J. I., „Wilno od początków jego do roku 1750", t. IV, Wilno, 1842.
15. Lelewel J., „Bibljograficznych ksiąg dwoje", t. II, Wilno, 1826.
16. Łastoŭski W., „Гісторыя Беларускай (крыўскай) кнігі" Kowno, 1926.
17. Miłowidow A., „Описаніе славяно-русскихъ старопечатныхъ книгъ Виленской Публичной Библіотеки" (1491 — 1800), Wilno, 1908.
18. Miłowidow A., „Старопечатныя славяно-русскія изданія, вышедшія изъ западно-русскихъ типографій XVI—XVII в.в." („Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ", Moskwa, 1908, ks. I).
19. Popow P., „Слов'яньскі інкунабули київських бібліотек" „Бібліологичні вісті", Kijów, 1924, Nr 1—3.
20. P-cz M. (Paszkiewicz), „Виленекое Свято-Троицкое впослѣдствіи Свято-Духовское братство", Wilno, 1891.
21. Piczeta Wł., „Друк на Беларусі ў XVI і XVII ст." („400-лецьце беларускаго друку", Mińsk, 1926).
22. T. Rodosskij, „Описаніе старопечатныхъ и церковно-славянскихъ книгъ, хранящихся въ библіотекѣ С. Петер-

бургской Духовной Академіи" Вып. I (1491 — 1700). Petersburg, 1891.
23. Sacharow I., „Обозрѣніе славяно-русской библіографіи", t. I, ks. 2 (выпускъ 4-ый), Petersburg, 1849.
24. Sopikow W., „Опытъ россійской библіографіи", t. IV, S. Petersburg, 1904, wydanie 2-gie.
25. Strojew P., „Обстоятельное описаніе старопечатныхъ книгъ славянскихъ и россійскихъ, хранящихся въ библіотекѣ тайнаго совѣтника... etc., графа Ѳедора Андреевича Толстова", Moskwa, 1829.
26. Sziriajew T., „Реэстръ старопечатныхъ славянскихъ книгъ, находящихся въ библіотекѣ А. Ширяева", Moskwa, 1833.
27. Undolskij W., „Очеркъ славяно-русской библіографіи В. Ундольскаго съ дополненіями А. Ѳ. Бычкова и А. Викторова". Выпускъ I-ый. (.Хронологическій указатель славяно-русскихъ книгъ церковной печати"), Moskwa, 1871.
28. M. Wiszniewski, „Historja literatury polskiej", t. VIII, Kraków, 1851.

Niektórych dzieł i artykułów nie wymieniamy tutaj ze względu na ich filjację z dzieł podanych (Naprz. spis starodruków wileńskich, ułożony przez M. Pogodina na podstawie „Хронологической росписи" (1861) I. Karatajewa, wydrukowany w „Виленскомъ Вѣстникѣ" za 1866 r., Nr Nr 25 i 76). Zaznaczam, że i niektóre dzieła podane też są w stosunku zależności wzajemnej.

W bibljografjach tak rosyjskich, jak i polskich są błędy. Są one jednak zwykłem i często nieuniknionem zjawiskiem. „U Sopikowa, pisze J. Gołowackij [1]), wkradło się kilka grubych błędów, które, powtarzane w innych wydawnictwach, przyjęte zostały niemal za bezwzględne maksymy".

Z tych więc względów uważałem za stosowne i konieczne

[1]) J. Gołowackij „Дополненіе къ очерку славяно-русской библіографіи В. М. Ундольскаго", Petersburg, 1873, str. 1.

sporządzenie spisu na podstawie możliwie jak największej ilości danych bibljograficznych. Druk, wspomniany w wielu dziełach (nie filjujących), uważać należy za pewny, zaś druk, spotykany w jednem tylko dziele lub kilku, filjujących z niego, za mniej pewny.

Takich druków „mniej pewnych" jest sporo w spisie niniejszym, zwłaszcza jeżeli chodzi o druki łacińskie, t. zn. drukowane literami łacińskiemi. Wynika to z tego, że w rosyjskich bibljografjach rzadko spotykamy o nich wiadomości (dotyczą one najczęściej druków cyrylickich), z polskich zaś bibljografij najcenniejszą, ale i najbardziej może w zakresie druków cyrylickich niepewną, jest bibljografja K. Estreichera, gdyż inne są przestarzałe, a więc niezupełne.

W spisie niniejszym nie wykazuję filjacji dzieł wymienionych powyżej. Byłaby to żmudna i trudna praca, chociaż bardzo pożyteczna, gdyż wskazywałaby odrazu na źródło wiadomości o danym druku.

Nietylko częste błędy spotykane w bibljografjach, zmuszają do opierania się przy sporządzaniu podobnego spisu na większej ilości dzieł. Zmusza do tego też niezupełność danych bibljograficznych, gdyż w jednej bibljografji brak np, oznaczenia wydawców, w innej są oni oznaczeni. U Undolskiego np. mamy 18 druków Mamoniczowskich, u Karatajewa („Хронологическая роспись", 1861)—19, przytem u jednego i drugiego są niektóre druki różne. Np. druk „Унія албо выкладъ"... z r. 1595 Undolski podaje jako Mamoniczowski, zaś Karatajew nie podaje tego. Karatajew podaje „Сборникъ" z r. 1585 jako Mamoniczowski, Undolski tego nie zaznacza. Obliczając, mamy u Undolskiego i Karatajewa (1861) razem 21 druków Mamoniczowskich z oznaczeniem drukarni, nie licząc innych, o których skądinąd napewno wiemy, że wyszły z drukarni Mamoniczów (np. „Апостолъ" z r. 1576, z przywilejem królewskim).

Już choćby to dowodzi potrzeby uwzględniania w spisie jak największej ilości danych bibljograficznych. Bibljografowie polscy grzeszą często transliteracją tytułów, co sprawia, że często mogą zachodzić błędy co do języka danego wydawnictwa. Np.

„Унія албо выкладъ преднѣйшихъ артыкуловъ“ ect. u Estreichera jest transkrybowana literami polskiemi tak, że zatraca się odczucie języka, w którym jest tytuł napisany [1]). Polskie bibljografje są jednak, jak już zaznaczyłem powyżej, niezmiernie cenne ze względu na to, że w nich niemal wyłącznie możemy znaleźć wiadomości o drukach łacińskich, które wyszły z drukarni Mamoniczowskiej. Bibljografje rosyjskie uwzględniają przeważnie druki cyrylickie. I te i tamte uzupełniają się wzajemnie.

Niektóre katalogi są pomocne przy ustalaniu tytułów, które często są przekręcane i skracane. (Np. u Miłowidowa). Rzecz jasna, że w katalogach też jest tytuł częstokroć skracany, jest jednak on pewny i dokładny. Takim cennym katalogiem jest „Wykaz druków“... K. Kardaszewicza, w którym tytuły są umieszczone podług pisowni oryginałów [2]).

Celem niniejszego spisu jest przedewszystkiem wykazanie ilości druków Mamoniczowskich. Dotychczas właściwie nie było wiadome dokładnie, ile jest znanych bibljografom druków Mamoniczowskich, Nadieżdin w rozprawie pod tyt. „Сѣверо-западный край“... [3]) pisze, że w ciągu XVI w. z drukarni Mamoniczów wyszło około 22 druków, należących do „inkunabułów“ „Słowiano-Russkoj“ bibljografji. Ma więc na myśli druki cyrylickie. L. Abramowicz [4]) zaznacza, że z 36 druków cyrylickich, które wyszły w Wilnie od r. 1575 do 1600, znaczna większość przypada na drukarnię Mamoniczów. Opis druków poza kilkoma cechami, nie jest naogół brany w spisie niniejszym pod uwagę. Uwzględniony on jest częściowo w pracy (na podstawie dzieł

---

[1]) Zwraca na to uwagę I. Łappo, praca cytowana o drukarni Mam. przyp. 1) do str. 178. Powątpiewa on też co do niektórych druków, podanych u Lelewela („Bibljogr. ksiąg dwoje“).

[2]) K. Kardaszewicz „Wykaz druków XV, XVI i XVII w., znajdujących się w Bibljotece Publicznej Warszawy“, Warszawa, 1930, str. 5 patrz recenzję tej pracy w „Slovanska Knihověda“, I (1931), 3—4, Praha, 1931.

[3]) „Журналъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ“, 1843, Nr 2—3, przyp. na str. 430.

[4]) L. Abramowicz, op. cit., str. 29.

bibljograficznych). Opis druków Mamoniczowskich znajdzie zainteresowany czytelnik w niektórych dziełach specjalnych, wymienionych powyżej.

Spis odpowiada na następujące pytania: 1) tytuł druku, 2) data ukazania się, 3) ilość stron, 4) format.

Byłoby bardzo pożytecznem wskazanie, gdzie znane bibljografom i zbieraczom druki się znajdują po wojnie światowej, gdyż często i nazwy bibljotek i zbiorów zmieniły się i druki mogły bądź zaginąć, bądź też zawędrować do innych miejsc. To jednak nie było w mojej możliwości z braku czasu. Zresztą, jak zaznaczyłem, celem spisu było obliczenie druków Mamoniczowskich. Opisanie mogłoby być tematem specjalnego studjum bibljograficzno-literackiego. Przytem niezbędna jest tutaj jaknajdalej idąca możność badań na podstawie autopsji, czego ja właśnie nie mogłem dokonać z przyczyn ode mnie niezależnych. Druków które wyszły w Wilnie (a jest ich sporo), lecz bez oznaczenia drukarni, w spisie nie umieszczam, chociaż mogą być przypuszczenia co do ich pochodzenia z drukarni domu Mamoniczów. (Np. „Катехизмъ или наука всемъ православнымъ христианом къ новченію велми полезно з латинского языка на русскій языкъ новопреложено. Друкованъ у Вильни, 1585, з дозволеньем старших“) [1]).

Nie czynię tego z tych względów, że: a) należałoby tutaj zbadać bliżej druk oraz porównać go z innemi drukami mamoniczowskiemi, co, jak zaznaczyłem, nie było w mojej możności, b) wydania mamoniczowskie były zawsze oznaczone firmą: „въ друкарни дому Мамоничовъ“ do roku 1607, a później: „въ друкарни Леона Мамонича“.

Z tego względu spis niniejszy nie jest zupełny. Zresztą nie może nim być nigdy, mimo nawet ewentualnego wyjaśnienia kwestji pochodzenia z druków „nieoznaczonych drukarni” oraz możliwego odnalezienia jeszcze niektórych druków Mamoni-

---

[1]) K. Charłampowicz. Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII в.“... Kazań, 1898, str. 343.

czowskich. Ten pesymizm co do „zupełności" spisu druków Mamoniczowskich, który rozciąga się i na inne spisy starodruków, wynika z tego, że nigdy nie możemy być pewni, iż jakiś druk nie zaginął lub nie był zniszczony. Dlatego też często i wiedza nasza o starych drukarniach nie jest absolutnie zupełna i pewna. Mając to na myśli, użyłem jako motto do mojej pracy, pięknych i głębokich słów Ilarjona Święcickiego, które jeszcze raz powtórzę tutaj: „Jednego tylko nie znała głęboka przeszłość—dbałości o zachowanie drukowanych książek,zebranych z najpiękniejszych okazów. Niechże więc dzisiaj cienie naszych przodków — pilnych i niestrudzonych książników-drukarzy wybaczą nam niepełną wiedzę o ich przepięknych utworach [1])".

Koniec w. XVI i początek w. XVII—czas, w którym działała drukarnia domu Mamoniczów, cechuje zawzięta walka religijna na ziemiach b. W. Ks. Litewskiego. Antagonizmy religijne sprawiały, że starano się niszczyć książki wrogie temu lub innemu obozowi. Skupywano często książki i zamykano w sklepach lub poprostu palono. Często na zniszczenie jakiejś książki otrzymywano zezwolenie króla [2]). Los ten mógł też spotkać i niektóre druki Mamoniczowskie.

---

[1]) I. Święcicki, „Початки книгопечатаня на землях Украіни", Żółkiew, 1924, str. 25.

[2]) S. Gołubiew, „Библіографическія замѣчанія о нѣкоторыхъ старопечатныхъ церковно - славянскихъ книгахъ преимущественно конца XVI и XVII столѣтій" („Труды Кіевской Духовной Академіи", r. 1876, t. I, str. 396—397).

SKRÓTY NAZWISK, UŻYTE W SPISIE.

Ban. — Bandtkie
Char. — Charłampowicz
Estr. — Estreicher
Goł. — Gołubiew
Joch. — Jocher
Karat. — Karatajew
Kard. — Kardaszewicz
Krasz. — Kraszewski
Kar. — Karskij
Lel. — Lelewel
Łas. — Łastoŭski
Mił. — Miłowidow
Pop. — Popow.
Rod. — Rodosskij
Sach. — Sacharow
Sop. — Sopikow
Str. — Strojew
Szir. — Sziriajew
Und. — Undolskij
Wisz. — Wiszniewski

OBJAŚNIENIA DO SPISU.

W pierwszej rubryce jest umieszczony numer porządkowy druków, cyfry rzymskie oznaczają druk niepewny co do pochodzenia, w drugiej—data ukazania się druku, w trzeciej—format, w czwartej — tytuł, w piąte, ilość stronic, w szóstej—nazwiska skrócone autorów, w których dziełach są wiadomości o danym druku. Jeżeli nie zachodzi żadna różnica co do liczby stronic lub kart druku, to podana jest tylko liczba; w wypadku, gdy taka różnica zachodzi, są podani w nawiasach autorzy dzieł bibljograficznych lub innych. Pod tytułem druku jest czasem umieszczone nazwisko autora, z którego dzieła tytuł jest wzięty (rubryka czwarta). W rubryce szóstej, pod nazwiskami autorów, są czasem zamieszczane uwagi.

1	1575 30 marca	in folio	[Евангеліе напрестольное] Четвероевангеліе [Pop.]	9+395 k. (Mił., Estr., Und., Karat., Str. Sach., Rod.) 808 str., (Str.) 396 str. (Krasz)
I	1575		Псалтирь	
2	1576	in folio (maj. Wisz.)	Псалтирь	249 k. (Krasz. Sop., Sach., Und.) 3 i 250 k. (Karat. Rod.) 248 k. (496 str.) (Str.) 248 k. (Wisz) 2+250 Mił. Cztienija) 250 k. (Ban. Hist. d. Krak.)
3	ok. 1576	in folio	Апостолъ	260 k. (Rod.)
II	1579	in 4⁰	„Житіе Акаѳистъ и Служба Святому Чудотворцу Николаю архиерею Мирликінскому“ Въ друкарни Луки Мамонича, В вилне	str. 72
III	1581	in 8⁰	Псалтирь	
IV	1582		„Октоихъ“ (przez Wasila Haraburdę wydrukowany?)	

Estr. t. XVI, str. 115 Karat., 1861, Nr 69, 1883, Nr 87, Krasz., IV, str. 117, Łas. str. 419, Mił. Opisanije, Nr. 10, Pop. Nr 24, Rod. Nr 15, Sop. V, 12893, Str. Nr 19, Szir., Nr 8, Sach. Nr 56, Und., Nr 76	Łastowski podaje błędnie, że rozpoczęto drukowanie 30.III.1574 r., skończono — 14.V.1575 należy przestawić daty: 14.V—30.III
Estr. Joch., Krasz., Mił., Sop. Str. Wisz.	Patrz Nr 2
Ban, Hist., d. Krak. str. 146, Estr. t. XXV. Joch, II, 2353, Karat. 1861 Nr 70, 1883 Nr 88, Krasz. IV, 117 str. Łas. str. 420, Mił. Cztienija, str. 3, Opisanije Nr 9, Pop., Nr 25, Rod., Nr 16, Str. Nr 20. Sop. 1 930 — 931, Szir. Nr 9, Sach. Nr 57, Und. Nr 79, Wisz. VIII, str. 408, 474.	Błąd w datacji: „отъ сотворенія міра 7083, месяца генваря 16, а отъ Рождества Христова 1576", (patrz o tem w pracy. str. 21)
Estr. XII, str. 187, Karat., 1861, Nr 71, 1883, Nr 89, Łas. str. 420, Rod. Nr 17, Und. Nr 78	Nie zaznaczają drukarni z powodu braku karty tytułowej
(W. Łastowski, str. 424)	
Krasz. IV, str. 120, Łas. str, 424.	Łastowski korzysta prawdopodobnie z Sopikowa czy Lindego, dodaje drukarnię. Krasz.: „niewiadomo z jakiej wyszedł drukarni, u Mamoniczów czy gdzie indziej pisze Linde"
Wł. Piczeta „Друк на Беларусі ў XVI і XVII ст." (400-лецьце беларускага друку, Mińsk, 1926, str. 248)	

4	1583	in 4⁰	Служебникъ, или божественныя литургіи; творенія св. великихъ вселенскихъ учителей: Василія Великого, Григорія Двоеслова и Іоанна Златоустого; переводъ съ греческого, напечатанъ благословеніемъ Онисифора Митрополита. [Łas.]	4 nlb. i 297 k (Und. Karat., Rod. Estr. Sach.), 4 i 395 k. (798 str.) (Str.) 594 str. (Łas.)
5	1585	in 8⁰	[Сборникъ] Генадия патриарха конъстантинопольскаго, по нареченію Схоляриса, Диалогъ, или само друга розмова. Ку тому с книги Іоанна Дамаскина і преніе второе христіянина з Сарацыниномъ, или з Магометаномъ. И третее: слово иже во святыхъ отца нашего Іоанна Златоустаго, патриарха Конъстантина града, въ нем же: О терпѣніи и благохвалении, да не плачемся злѣ о умершихъ [Sach]	63 k. (Estr. Karat. 59 k. (Sach.)
			„Книга, в нейже описуется гадание христианина с сарацином" [Charł.]	
V	1585		Трибуналъ	32 str. (Łas.)
6	1586	in folio	„Трибуналъ обывателемъ великого Князства Литовского, На соиме варшавскомъ даны." Року 1581	1 i 15 k. (Karat. Mił. Und.) na 14 półarkuszach (Sach.)
7	1586	in 4⁰	Псалтырь (следованная)	12, 284 i 75 k. (Karat., Łas., Sach.)

Estr. t. XXVIII, str. 280, Karat. 1861 Nr 86, 1883 Nr 106, Krasz. IV, str. 122, Łas.str 430, Mił. Cztienija, str. 4, Pop. Nr 27, Rod. Nr 21, Str. Nr 24, Sach. Nr 70, Wisz. VIII, 408 str.	Strojew nie zaznacza drukarni. Krasz.: „Bez miejsca druku, zapewne u Mamoniczów". Wiszniewski: „W r. 1583.., wydano (podobno) u „Mamoniczów Służebnik"
Charł. str. 218, Estr. t. XXVII, str, 172, Karat., 1861 Nr 91, Sach. Nr 75.	Łastowski (str. 431) nie zaznacza drukarni
Łas., str. 428	Patrz Nr 6
Karat. 1861 Nr 92, 1883 Nr 114, Mił. Cztienija, str. 4, Sach., Nr 77	
Karat. 1861 Nr 93, 1883 Nr 115, Karskij str 42, Łas. str. 431, Mił. Cztienija, str. 4, Sach. Nr 76, Und. Nr 99	

8	1586 8 października	in 4°	Грамматика	14 (?) k. nlb (Karat., 1883)
VI	1586		Статут Великого Князства Литовского	554 str. (Krasz.)
9	1588	in folio	Статутъ Великого Князства Литовского от наяснейшого г(оспо)д(а)ра короля его м(ило)сти Жикгмонъта третего на коронацыи въ Кракове выданый року 1580	12, 63 i 554 k. (Sach., Und.) 14, 63 i 554 (Karat. 1861, Rod.) 64 i 550 (Str.) 14, 63 nlb. 554 str. (albo) dokładniej 536 (Karat. 1883).
10	1589 15 lipca		Грамата (Króla Zygmunta III patrjarsze Jeremjaszowi)	na jednym arkuszu (Und., Sach.)
11	1591 8 czerwca	in folio	Апостолъ	3, 14, 259, 1 i 22 k. (Und.), 3, 14, 259, 1 k. (Estr. Karat. Mił.) 14 i 259 (546 str.) Str. Sach. 14, 259 k. (Krasz. Joch. Wisz.)
12	1591		Uniwersał poborowy	
13	1592	in 4°	Давида пророка и царя пѣснь. Поученіе на благочестіе и отметаніе противныхъ. Извествуется путь, къ благословенію вѣчному" [Karat., 1883]	1 i 180 (dokładniej 185 k.) Karat., 1883 (1 i 180 k.), Mił. 180 k. (Sach.)

Estr. t. XVII, str. 328—329, Karat., 1883 Nr 113, Krasz. IV, str. 126, Mił. Cztienija, str. 4	Łastowski (str. 431) nie zaznacza drukarni.
Str., Sop., Krasz.,—IV—str. 127	Patrz Nr 9
Karat. 1861 Nr 95, 1883, Nr 117, Krasz. IV str. 129, Łas. 434 Mił., Opisanije Nr 12, Cztienije str. 4, Pop. Nr 29, Rod. Nr 23, Str. Nr 25, Sach. Nr 79, Und. Nr 103	
Karat. 1883, Nr 121, Mił. Cztienija str. 4, Sach. Nr 82, Und. Nr 106	
Estr. t. XII, str. 187, Joch. II, 2355, Karat. 1861 Nr 103, 1883, Nr 126, Krasz. IV str. 131, Łas str. 449, Mił. Cztienija str. 4, Rod. Nr 25, Str. Nr 28, Sach. Nr 86, Und. Nr 108. Wisz. VIII, str. 408.	Łastowski podaje ten druk dwa razy (str. 449 i 450).
L. Abramowicz, „Cztery wieki drukarstwa w Wilnie", str. 30	
Karat. 1861 Nr 105, 1883 Nr 128, Łas. str. 449, Mił. Cztienija, str. 4, Sach. Nr 88, Und. Nr. 113	

14	1593	in 4°	Kołakowski Stanisław, (Kułakowski) Cathemerinon Xięstwa Słuckiego z żałobliwym lamentem na pospieszoną śmierć sławney pamięci Xiążąt Słuckich, Yerzego, Jana Siemiona, y Alexandra, Ostatnich Dziedziców. Przez Stanisława Jaćwiezyusza Kołakowskiego uczynione. Omnia transibunt; nos ibimus, ibitis, ibunt: chari non chari, conditione pari [Estr.]	13 k. nlb. (Estr. Krasz.)
15	1593	in 4°	Псалъмы давида пророка и царя [Kar.]	3, 12, 222 i 138 (Mił. Sach. Und.) 15, 222 i 138 K. (Karat.) 222 i 136 k. (716 str.) (Str.) 222 i 136 k. (Joch., Krasz., Wisz.)
16	1595	in 4°	Унія, альбо выкладъ преднейшихъ артыкуловъ ку зъ одночонью Грековъ съ костеломъ Рымскимъ належащихъ. У Вильни, року Божего Нароженія 1500 девятдесятъ пятого. За дозволеніемъ старшыхъ	49 k. (Und. Sach.) 102 str. nlb. (Krasz.) 51 k. (.Mił)
17	1595	in folio	Евангеліе учительное (толковое) (Sach.)	8 i 399 k. (Karat., Rod., Mił., Estr. Str. Sach. Und.) 814 str. (Str.)
VII	1595	in 12°	Псалтирь (псаломница)	131 k. (?) Mił.).
VIII	1596	in 12°	Псаломница	231 k. (?) (Mił.)

Ban., Hist. d. w Król., II 160 — 161 str., Estr., t. XIX, str. 410—411, Krasz. IV—, str. 136	
Joch. II 2356, Karat, 1861 Nr 107, 1883 Nr 130, Karskij, str. 42, Krasz. IV. str. 135, Łas. str. 450, Mił. Cztienija str. 4, Str. Nr 30, Sach. Nr 90, Sop. I, 934, Und. Nr 115, Wisz. VIII str. 408, 475	
Krasz. IV str. 139 Łas. 454 str. Mił Cztienija, str. 5, Sach. Nr 96, Und., Nr 120	Łastowski nie zaznacza drukarni.
Estr. t. XVI, str. 116, Karat, 1861, Nr 111, 1883, Nr 134, Krasz., IV, str. 139, Łas., str. 461, Mił., Cztienija, str. 5, Rod, Nr 30, Sop. I 320, Sach. Nr 94, Str., Nr 32, Und., Nr 121, Wisz. VIII, str. 408	
Mił., Cztienija, str. 5	Łastowski podaje 231 k., patrz N VIII?
Mił. Cztienija, str. 5	Sach.: Nazwy drukarni nie oznaczono. Krój czcionek skłania do odniesienia tego druku do wileńskiej brackiej drukarni

IX	1598	in 4⁰	Служебникъ	244 k.
18	1600	in folio (min./ Wisz.)	Евангеліе напрестольное	8 i 383 k. (Estr. 9 i 393 k. (Mił., Sach., Und) 8 i 393 k. (Karat.1861, Rod., Str. Wisz., Mił. Opis). 802 str. (Str.)
19	1601 2 listo-pada	in 4⁰	Часословецъ	
20	1601	in 12⁰	Молі(т)вы повседнéвные з многи(х)ъ с(вя)ты(х) (о)т(е)цъ ц(е)ркве х(ристо)вы оучителей с писма Греческа(го) вкра(т)це и(з)бра(н)ы [z fot. karty tytułowej]	ok. 600 k. (Und.)
21	1602	in 16⁰	Молитвы повседневныя	20 k. 17, 143, 168 str. i 25 (?) k. (Karat., Mił., Cztienija, Sach.)
22	1605	in 4⁰	Посельство до папежа Рымъского Сикста IV отъ духовенства и отъ княжатъ и пановъ рускихъ зъ Вильни року 1476 мѣсеца марта 14 дня черезъ пословъ въ томъже листе нижеименованныхъ [Łast.]	43 k. nlb. (Estr.)
23	1607	in 4⁰	Книга Служебникъ. В нейже бл(а)женыхъ(ъ) тре(х) еп(ис)к(о)повъ ли(тур)гіе съверъшаютъся	112+467 k. (Und., Mił. Cztien.) 112 i 467 str. (Sach.) 112+464 k. (Łas.)

Mił., Cztienija, str. 25	
Estr. t. XVI, str. 116 Karat., 1861, Nr 133, 1883, Nr 162, Krasz. IV, str. 147, Łas. 501 str., Mił., Opisanije, Nr 16, Cztienija, str. 6, Rod. Nr 36, Pop. Nr 37, Sach. Nr 115, Str. Nr 42, Sop. I, 276, Szir. Nr 24. Und. Nr 141, Wisz., VIII. str. 408	
Estr. t. XIV, str. 550 Karat., 1861, Nr 137, 1883, Nr 167, Krasz. IV, str. 148, Łas. str, 501, Mił., Cztienija, str. 6. Sach. Nr 117, Szir. Nr 25, Wisz., VIII, str. 408	
Bodianskij 1843, (VI) (4) str. 132, Karat. 1861 Nr 307, 1883 Nr 354, Łas. str. 550, Mił., Cztienija str. 8, Sach. Nr 27. Kopja karty tytułowej załączona w pracy (wszyscy wymienieni autorzy podają ten druk, jako pochodzący z r. 1630)	Bodiańskij jest praźródłem wszystkich późniejszych wiadomości o tym druku; mimo że widział ten druk osobiście w Bibljotece gimnazjalnej w Wrocławiu, przepisując tytuł, podał go niedokładnie: zamiast „с писма" pisze „закона", por. Bodianskij, str. 132 i kopja karty tytułowej
Karat, 1861, Nr 138, 1883, Nr 168, Mił., Cztienija, str. 6. Sach. Nr 118.	
Estr., t. XXIV, str. 381 Goł. str. 387, Łas., str. 504	Estreicher podaje tytuł w języku polskim: Pociej Hipacy Adam Poselstwo do papieża Rzymskiego Sixta IIII. od Duchowienstwa y od Książąt y Panow Ruskich w roku 1476. (w Wilnie)
Estr., t. XXVIII, str. 280 Karat., 1861, Nr 157, 1883, Nr 189, Krasz., IV, str. 152, Łas., str. 505, Mił. Cztienija, str. 6, Sach. Nr. 136, Sop., I, 1334, Und., Nr 167, Wisz., VIII, str. 408	

24	1607	in folio	Constitucie Seymu walnego Koronnego, w Warszawie Roku pańskiego 1607	str. 48 i 6 ark.
25	1608	in 4⁰	Гармонія альбо согласіе вѣры Сакраменътовъ, и церемоней святое восточъное церъкви С костеломъ Рымскимъ „Harmonia Albo Corncordantia Wiary, Sakramentów y ceremoniey Cerkwi ś. Orientalney z kościołem S. Rzymskim" [Karat. Nr 194]	58 k. (Estr.)
26	1609	in folio	Constitucie seymu walnego Koronnego, w Warszawie Roku Pańskiego MDCIX (1609). Cum Gratia et privilegio Sacrae Reg. Majest. [Estr.]	33 str. (Estr.)
27	1609	in folio	Треод цветная Іоанна Дамаскина. Козмы Маумъского. Феодана Никейскаго. Іосиѳа Солунъскаго; Епископовъ и иныхъ святыхъ избранна [Karat., 1883]	3 nlb., 563 k.
28	ok. 1609	in folio	Треод постная	440 (?) k. (Karat.)
29	1612	in 4⁰	„Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemaney cerkwie Wschodniey zmyslonego Theophila Orthologa, w Wilnie, w dr. Lwa Mamonicza" [M. P-cz]	

Estr. t. XX, str. 41	
Estr. t. XVIII, str. 45, Karat., 1883, Nr. 194. Łas., str. 506	Estreicher podaje tylko tytuł polski. W tekście białoruskim są miejsca zapisane po polsku (Łas., 507 str.) Łastowski nie zaznacza drukarni. Napisana ta książka została 1 marca st. st. 1608 r. (Estr.)
Estr. t. XX, str. 41	
Karat., 1861, Nr 163, 1883, Nr 196, Mił., Cztienija, str. 6, Und. Nr 176	
Karat., 1883, Nr 197, Mił., Cztienija, str. 6	Bez karty tytułowej, której dotychczas nie odnaleziono. [Karat]
Band., Hist. d. w król. II, str. 160—161, Krasz., IV, str. 157, M. P-cz „Вил. Свято-Троицкое впосл. Св.-Духовское братство", str. 58	Tytuł u Kraszewskiego: „Paregoria albo lamentu mniemaney cerkwie Wschodniey zmyślonego Theophila Orthologa"

30	1614	in 4°	(Piekarski Adam) Kazanie na pogrzebie W. P. J. M. Pani Barbary Kiszczyny Księżny Radziwiłłówny, które X. Adam Piekarski przeor Wileński, dominikanin, w kościele lwińskim, d. 15 września uczynił. Eccles. 33 vers. 24. W odpoczynieniu umarłego, daj odpoczynąć pamiątce jego, a ciesz go przy wyjściu ducha jego.	15 k. nlb. [Estr.]
31	1614	in 4°	[Grącki Jędrzej X. (Grondzki) Rawicz]. Kazanie na pogrzebie sławney pamięci młodzieniaszka JMci P. Hieronyma Chryzostoma Chodkiewicza hrabi ze Szkłowa, Myszy, na Bychowie i t.d. miane przez X. Andrzeja Grąckiego zakonu Franciszka S. OO. Bernardynów kaznodzieię Wileńskiego w Kościele tegoż zakonu w Kretindze 18 marca r. 1614. [Estr.]	5 arkuszy (Estr.)
32	1614	in folio	Statut W. księstwa Litewskiego od Nayaśnieyszego Hospodara króla IMci Zygmunta III. Na koronacyey w Krakowie roku 1588 wydany [Krasz.]	
33	1615	in 4°	[Grącki Jędrzej X. (Groncki) Rawicz] Kazanie na pogrzebie sławnej pamięci Pana Jego Mości pana Wincentego Woyny, starosty Inturskiego etc. miane przez X. Andrzeja Grąckiego zakonu Franciszka S. OO. Bernardynów kaznodzieię wileńskiego w kościele tegoż zakonu w Wilnie 30 kwietnia r. 1615	k. 15. [Estr.]

Estr. t. XXIV, str. 246	
Estr. t. XVII, str. 317	
Krasz. IV; str. 158	Jest to pierwsze wydanie polskie
Estr. t. XVII, str. 319	

34	1615	in 4⁰	[Piekarski Adam] Na pogrzebie Jego Mści Pana Jana Lewona z Upity, Kazanie X. Adama Piekarskiego, Przeora Wilenskiego, Dominikanina tamże w kościele Swiętego Duchá. Roku 1615. Dniá 16 Novembra	k. 15. [Estr.]
35	1616	in 4⁰	Lament żałośny na pogrzebie Kopciówny, małżonki Jędrzeja Woyny w Wilnie	
X	1616	in folio	Statut W. X. Lit.	
36	1617	in 4⁰	Часословъ имеяи нощную и дневную службу. По уставу Святои Съборнои Въсточнои и Апостольской церкве [Karat. 1883]	169 i 1k (Estr., Karat., Mił., Und) 169k (Wisz.) 170k (Sach.)
37	1617	in 4⁰	(Dyniatyński Jan Murdelio) Hymen na wesele Oswieconych osob, Jego Mości Pana P. Mikołaia Jerzego Czartoryistkiego, na Klewaniu, Hłusku y Jendrzeiowie etc. etc. Xsiążęcia, z Jey Mością Panną Jezabelą Xiężną Korecką, na dzień piętnasty Stycznia przypadaiące. Przez Jana z domu Murdeliow Dyniatyńskiego wierszem opisany [Estr.]	3 ark.

Estr. t. XXIV, str. 246—247	
Krasz. IV, str. 159	
Krasz. IV, str. 159	
Estr., t. XIV, str. 550 Karat., 1861, Nr 192 1883, Nr 232, Krasz., IV, str. 161, Łas., str. 521, Mił., Cztienija, str. 7, Sach. Nr 164, Szir. Nr 38, Und., Nr 212, Wisz., VIII, str. 408	
Estr. t. XV, str. 436—37	

38	1617	in 4°	[Kréuza Leon Rzywuski Beyda † 1639]. Obrona Jednośći Cerkiewney abo dowody ktoremi się pokazuie, iż Grecka Cerkiew z łacińską ma być ziednoczona, podáne do druku za roskazaniem Przewielebnego w Bogu Oyca J. M. Oyca Jozefa Wielamina Rutskiego Archiepiskopa Metropolity Kiiowskiego, Halickiego y wszystkiey Rusi. w Wilnie przez Oyca Leona Kreusa Archimandrytę Wileńskiego R. 1617. [Estr.].	2k.+116 str.+2k.
39	1617	in 4°	[Laudański X. Wojciech (Abert)] (Laudantius) Kazanle X. Woyciecha Laudancyusza Pisma Św. Lectora, Dominikana, przy pogrzebie Wielmożnego Jmci Pana JGmości Alexandra Hołowczyńskiego Woiewody Mscisławskiego odprawowane w kościele S. Ducha Roku 1617 26 Maja [Estr.].	k. 14.
40	1617	in 4°	[Loeaechius (Loechius, Lechowicz) Andrzej]. Żałoba sowita albo Pales z utraty wizerunku dobrey gospodyni żałosna: Łzy małżonka, miasto ostatniey posługi, nad zmarłą małżonką wylane. Na dzień pogrzebu stadła zacnie urodzonego Jego M. Pana Albrychta Rakowskiego Kasztelana y Ekonoma Wiskiego, Starosty Uciańskiego y Płockiego, y małżonki	k. 6.

Estr. t. XX, str. 259 Krasz. IV, str. 162. „Русская Историческая Библіотека", t. IV, str. 156.	
Estr. t. XXI, str. 119.	
Estr. t. XXI, Krasz., 383—384 IV, str. 161.	

			iego Jey M. P. Zofii Pacowny Rakowskiey pozostałemu potomkowi, wielkiey nadziei młodzieńcowi Jego M. Panu Janowi Rakowskiemu cnót y dóbr zeszłych rodziców dziedzicowi, smutną powinność zmarłym oddaiącemu, w iskierkę pociechy do niezmiernego żalu, poświęcona. [Estr.].	
41	1617	in 4°	Книга Служебникъ, въ ней же блаженныхъ трехъ епископовъ Литургіе съвершаються. Іоанна Златоустаго, Василія великаго и Григорія Двоеслова папы Римскаго преждесвященная. Выдана есть коштомъ и накладомъ ясневельможнаго пана, его милости пана Леона Сапеги, канъцлѣра великаго князъства Литовского, Могилевского, Шерешовского старосты, и прочая. За ласкою и привилеемъ его королевской милости. [Sach.].	26, 26 k. i 473 st. (Estr.). 2, 26, 26 k. i str. 473. (Karat. Rod., Mił., Cztienija). 3, 26, 110, i 473 k. (Sach.).
42	1617	in 4°	(Alandus Joan. S. J). Pamiątka JO. sławney pamięci Panu JEgom. P. Mikołajowi Chrzysztofowi Radziwiłłowi Xięciu na Ołyce y Nieświeżu, Hrabi na Szydłowcu i Miru, Wojewodzie Wileńskiemu, Kawalerowi Bożego grobu etc. czyniona przy exequiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego r. 1617 przez X. Jana Alanda Soc. Jesu. [Estr.].	21 k. nlb.

Estr. t. XXVIII, str. 280, Karat., 1861, Nr 193, Krasz., IV, str. 160, Łas., str. 520—21, Mił. Opisanije, Nr 23, Czticnija, str. 6, Sop. I, 1339, Sach., Nr 165, Und., Nr. 210, Wisz., VIII, str. 408.	
Estr. t. XII, str. 93.	

43	1618	in 8⁰	(Chalecki Krzysztof Mikołaj). Allegoriae. Albo kwiecia modł gorących wynálezione dla vnurzenia dusze w Bogu.	5 ark. (40 k.).
44	1618	in 8⁰	Allegoriae sive synthemata per quae amor creatus cum amato supernaturali symbolizant, et in unum velut aquae duae confluunt. Ex musaeo Nicolai Christophori Chaletzki de Chaletz, Gladiferi Magni Ducatus Lithuaniae, Wolkinicen. Leponen., etc. Capitanei. A. D. eXerCebor, In MenDatIs tUIs, psal 118. (1618) Vilnae.	5 ark.
45	1618	18×15	(Theodory Stefan). Żałobny pogrzeb J. M. Pana Theodora Tiszkiewicza Skumina, woiewody Nowogrodzkiego Wilno.	str. 16 nlb.
XI	1618		Требникъ	172 + 324 k. (Und.).

Estr. t. XIV, str. 140,	
Estr., t. XIV, str. 140.	
Kardaszewicz. str. 128.	
Mił., Opisanije, Nr 25, Łas. str. 521—22.	Und., Nr 218 nie oznacza drukarni, Karat. odnosi ten druk do drukarni Brackiej (Karat. 1883, Nr 242).

46	1619	in folio (26,5×20)	Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Wydanie wtóre. (Kardasz.). Statut W. X. Litewskiego od Nayjaśń. Hospodara króla J. M. Zygmunta III na Koronacyey w Krakowie r. 1588 wydany. A teraz po drugi raz, polskim językiem do druku podany etc. etc. Cum gratia et privilegio S. R. M. Wilno. [Krasz.].	str. 8 nlb+391 + 60. (Kardasz.).
47	1621	in 4⁰	Examen obrony, to iest, odpis na skrypt—Obrona Veryfikacij nazwany, w którym się zgromadzenie Wileńskie zeyścia S. Ducha justyfikuje że nie popadło na sowitą winę sobie zadaną, wydany od zakonników Monasteru Wileńskiego S. Trójcy. [Krasz.]	k. 51 nnm. (Krasz.). 52 k. (Estr.).
XII	1621	in 4⁰	(Rutski Józef Welamin). Sowita Wina To iest Odpis na script, Maiestat Krola Jeo Mści honor y reputatią Ludzi zacnych Duchownych y Swieckich obrażáiący nazwany, Verificatia Niewinności wydany od Zgromadzenia Nowey Cerkwie názwáney S. Duchá przez Oyce Monastyra Wilenskiego S. Troycy, Zakonu S. Bazylego. W druk podany w Wilnie R. P. 1621.	k. 2, str. 95 i k. 1, (2 str.).

Kardasz., str. 127, Krasz., IV, str. 162.	
Estr., t. XVI, str. 121 Krasz., IV, str. 165.	
Estr. t. XXVI. str. 501.	Druk najprawdopodobniej mamoniczowski, co widać przy porównaniu tytułu jego z drukiem poprzednim (Nr 45).

48	1621	in 4°	(Korsak Jan Chryzostom). Kazánie ná pogrzebie Wielmożnego Páná Páná Mikołáiá Wolskiego ná Krzemienicy, Kasztelána Witepskiego. Miáne w kośćiele Krzemienickim Canonicorum Regularium Lateranen. dniá 26 Czerwca w Roku 1621. Przez Wielmożnego w Bodze Oyca X. Jana Chrizostoma Korsaka tegoż Zakonu Can. Reg. Lateranen. Ceventu Krakowskiego ná ten czas przełożonego Klasztoru Krzemienieckiego.	k. nlb. 15
49	1622	in 4°	(Borkowski Michał). Pociecha w smutku do Jey Mości Paniey Paniey Apoloniey Tołoczkowney Janowey Rudominowey, Woyskiey bracławskiey utratą małżonka i syna strapioney ofiarowana przez Michała Borkowskiego A. S. T. Sługi powolnego wszelkich pociech życzliwego.	k. 4
50	1622	in 4° (18×14,5)	Rochowicz Stanisław. Kazanie na rocznicy ś. p. J. W. Pana Jana Karola Chodkiewicza, Woiewody Wileńskiego, Hetmana W.X.Lit. (Kardasz.)	k. nlb. 19 (Estr.) 36 str. nlb. (Kard.).
51	1622	in 4°	X. Jakuba Hasiusza kazanie na exequie JWP. Mikołaja Bogusława Bratoszyna Zenowicza z domu Deszpotów, kasztelana Połockiego miane w Smorgońskim kościele. (Krasz.).	14 k. nlb.

Estr. t. XX, str. 103.	
Estr. t. XIII, str 276.	
Estr. t. XXVI, str. 322. Kardasz., str. 107.	
Band., Hist. dr. w król., II, str. 160—1, Krasz. IV, str. 165, Estr. t. XVIII, str. 53—54	

52	1622	in 4⁰	Korona Marek X. Kazanie X. Marka Korony doktora Pisma S. Deffinitora Prowincyi Polskiey Vikarego y Kustosza konwentu Wileńskiego przy kościele N. Panny Braci mnieyszey konwentuałow. Na pogrzebie sławny pamięci W. Jmci P. Gerzego Szemeta chorążego wszystkiey ziemi zmudzkiey Rotmistrza J. K. M. uczynione w R. 1622 dnia 17 Lutego przy wielkim zgromadzeniu Braci mnieyszych Konwentualnych. (Estr.).	3 ark.
53	1622		Wysocki A. W. Epithamium J. Puzyny	
54	1623	fol.	[Winjetka] Trybvnal Obywatelom Wielk. X. Litew: Na Seymie Warszawskim Dany Roku Tysiac Piec Set osmdziesiat pierwszego [w ramce herby Korony i Litwy, połączone u góry koroną]. Cum Gratia et Priuilegio S. R. M. W Wilnie, W Drukárni Leoná Mámoniczá] Rokn 1623. [Z karty tytnł. druku].	k. tytuł + 25 str. (ost. str. nlb.)

Ob. dalej uzupełnienie do śpisu druków.

Estr. t. XX, str. 94.	
Estr. t. VIII, str. 180.	
Estr. t. XXXI, str. 341.	Znajduje się w Bibl. Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie; przy Statucie, Sygn. 507 A. sygn. Statutu 506 III [k. tyt. t. + 5 k.]

Wykres druków Mamoniczowskich
na poszczególne lata

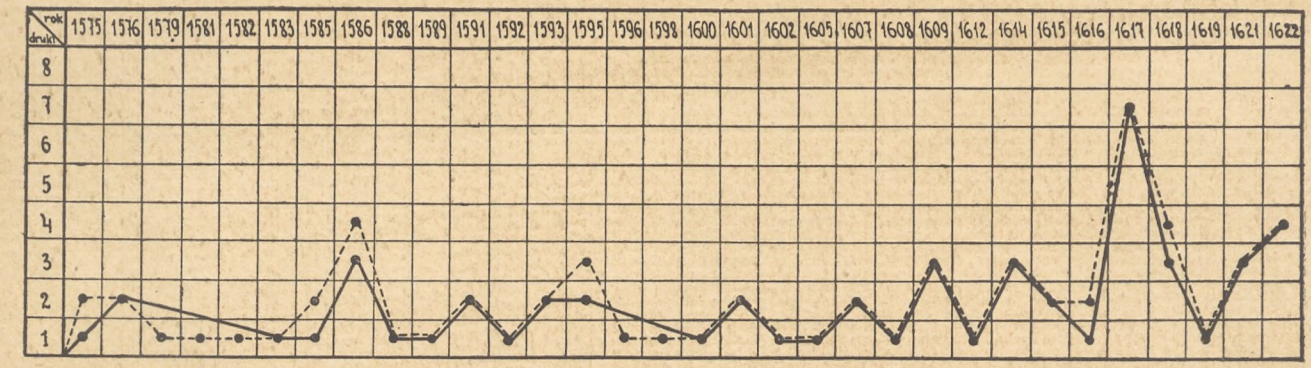

Linja przerywana oznacza ilość druków razem z valpliverni

DODATEK[1]

Przywiley na Drukarnię xiąg tak Ruskich, iako Słowackich, w Wilnie [2]).

Stephanus Dei gratia etc.

Significamus etc.

Cum subditi quarundam prouinciarum regni nostri, potissimum vero Magni Ducatus Lithuaniae incolae in qualibet facultate, imo plerique et in rebus religionis, idioma ruthenicum siue sclauonicum vsitatum et vulgare habeant et quasi religioni et iuribus suis proximum sequi et tenere fas indicvnt, proinde nos, consuetudini subditorum nostrorum et commoditati consulere cupientes, sequuti serenissimorum praedecessorum nostrorum exemplum, officinam imprimendorum librorum ruthenicorum et sclauonicorum in urbe nostra Vilnensi annis elapsis instituimus, curam vero et munus officinae illius viris idoneis, ciuibus et incolis Vilnensibus, famatis Cosmo et Luca Iwanowicz Mamoniczom cum facultate eosdem libros excudendi et per dominia nostra diuendendi ad gratiam et beneplacitum nostrum demandauimus. Et cum praefati ciues et incolae Vilnenses, ut in aliis rebus fidelem semper nauarunt operam, ita et in hoc munere industriam peritiamque non vulgarem hominum ritus illius indicio comprobassent, vt in posterum eadem diligentia ad munus illud accurate obeundum et perficiendum nobis et Reipubli-

---

[1]) Dosłowny przedruk z dodatku do pracy Łappy (wyd. cyt., str. 183—184).

[2]) Ten nagłówek był wpisany w książce w czasach nowszych.

cae sese praebeant, — hoc munus imprimendorum librorum illis ipsis in quacunque facultate scientiarum, quamdiu quilibet illorum vsura lucis huius perfruetur, concedendum et demandandum esse statuimus concedimusque ac demandamus hisce litteris nostris, dantes et concedentes illis potestatem et facultatem libros quosuis licitos et necessarios graece, ruthenice et sclauonice in vrbe nostra Wilna excudendi imprimendi excusosque omnibus in Regno nostro et Magno Ducatu Lithuaniae hominibus, subditis nostris, vendendi et absque ullo teloneo infra et extra limites dominiorum nostrorum cudendi, diuendendi, distrahendi in vsusque reipublicae utriusque conuertendi libere et absque cuiusuis impedimento et contradictione. Quod omnibus Regni nostri et Magni Ducatus Lithuaniae tam spiritualis quam secularis ordinis praefectis, palatinis, castellanis, capitaneîs, dignitariis, officialibus, burgimastris, Ruthenicamque religionem profitentibus ac quibusuis aliis in Magno Ducatu Lithuaniae magistratibus notum esse volumus mandamusque, ut praedictos Cosmum et Lucam Iwanowicz Mamonicz libere officinam suam impressoriam habere eamque ad ultima vitae psorum tempora excudere librosque tam graecos, ruthenicos, quam sclauonicos cudere et vendere permittant ab aliisque, quorum interest, permitti faciant, in eosque, qui ab ipsis libros impressos temere recudere et excusos diuendere ausi fuerint, requisiti a praedictis Cosmo et Luca Iwanowicz Mamonicz, serio animaduertant paenamque quingentorum aureorum irremissibiliter persoluendam et fisco nostro applicandam irrogent et exigant pro gratia nostra. In quorum fidem hasce manu nostra subscripsimus et sigillo nostro Magni Ducatus Lithuaniae obsignari mandauimus. Datum Grodnae, die XIII Martii, Anno MDLXXXVI, Regni nostri Decimo.

Stephanus Rex.

Leo Sapieha, Magnī Ducatus Lithuaniae Vicecancellarius.

UZUPEŁNIENIE DO SPISU DRUKÓW

Wobec niemożności poczynienia koniecznych uzupełnień w spisie podczas druku pracy, dodajemy opuszczone druki Mamoniczowskie. Należy też, niestety, poprawić wykres druków:

linję oznaczającą druki pewne pod r. 1614 doprowadzić do 4 druków
„ „ 1615 „ „ 3 „
„ „ 1616 „ „ 3 „
„ „ 1617 „ „ 8 „
„ „ 1622 „ „ 5 „
przedłużyć wykres do r. 1623 „ „ 1 druk
linję przerywaną pod r. 1605 doprowadzić do 2 druków
„ „ „ „ 1617 „ „ 9 „

Uwzględniając niniejsze uzupełnienie, otrzymamy druków Mamoniczowskich pewnych 60, razem z wątpliwemi 74.

Zainteresowany czytelnik zechce łaskawie uzupełnić spis druków (rubryka siódma) adnotacjami, jakie druki Mamoniczowskie znajdują się w Wilnie: w Bibljotece im. Wróblewskich, Publicznej Bibl. Uniwersyteckiej, Bibl. Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Muzeum Białoruskiem, Bibl. Seminarjum Rzym-Katolickiego.

	poz.	
I —	2 —	P.B. Uniw. (dział starodruków)
	9 —	Muz. Białoruskie (galb. 5a)
		T. P. Nauk, sygn. 26183, 29895/III
	18 —	P. B. Uniw. (dz. starodr.)
	32 —	B. im. Wróblewskich, sygn. L. 32.
		Bibl. Semin. Rzym-Katol. Nr. 26890
	33 —	B. im. Wróblewskich
	46 —	T. P. Nauk, sygn. 10284, 506 A, 26156, 11830.

I	ok. 1605	18×14 cm.	Школярыс Генадій [bez k. tyt.]	116 k. nlb.
1	1614	fol.	Trybvnal Obywatelom Wielk. X. Litew. na Seymie Warszawskim dany Rokv Tysiąc Piec Set osmdziesiątego Piervszego. Cum gratia et privilegio S.R.M. W Wilnie W Drukarni Leona Mamonicza Roku 1614.	k. tyt.+23 str.
2	1615	in 4°	[Widziewicz Marcin, X.] Kazanie Ná pogrzebie Jáśnie Wielmożnego Páná [Jego Mośći Páná Gábrielá Woyny Podkánclerzego W. X. Lith. Mereckiego] Pieniáńskiego [Opeskiego] ić. ić. Stárosty. Miane w Kośćiele Kàthedralnym Wilenskim 5—dniá Lutego, Roku Pánskiego 1615. Przez X. Marcina Widziewicza Theologá Societatis Iesv [Ozdobnik] W Wilnie, W Drukarni Leoná Mámonicżá. [Tytuł w ramce] [z karty tyt.]	k. tyt.+14 k. nlb.
3	1616	in 4°	[Widziewicz Marcin, X. I. Kazanie Ná Pogrzebie Prześwietnego y Przewielebnego w Chrystuśie Oycá y Pána. Benedikta Woyny Biskupa Wilenskiego Primasa W. X. Litewsk. Miáne w Kośćiele Kathedrálnym Wileńskim 1. dniá Márcá] Roku Páńskiego 1616. Przez X. Marcina Widziewicza Theologa Societatis Iesv [ozdobnik] W Wilnie, W Drukarni Leona Màmonicżá [Tyt. w ramce] (z karty tyt.)	k. 17 nlb.

	Znajduje się w Muz. Białoruskiem, sygn. C—499 (dz. starodr.) W tekście jest data 1603. W katalogu oznaczono datę 1605. Tytuł jednego artykułu: „О зверхности Папежа Рымскаго"—Ген. Школярыса
Estr. t. XXXI, str. 341, t. XXIX, str. 235.	Estr. t. 29, str. 231—237—szczegółowe opisy Statutów druku Mamoniczowskiego.
Estr., t. XXXII, str. 437.	Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, Sygn. 25779/I, egz. cały. U Estr.: Widzewicz.
Estr. t. XXXII, str. 437.	T. P. Nauk w Wilnie, sygn. 25780/I, egz. cały. Bibl. im. Wróblewskich w Wilnie (nadpis na dolnych brzegach kart: „Сия книга з Библіотеки Монастыра Жировицкого Чину С(вя)таго Василія Великаго 1758 Anno Подписана" egz. cały

4	1616	in 4°	[Widzewicz Marcin, Soc. Jesu] Kazanie Ná Pogrzebie Jaśnie Oświeconego Páná Je° Mći Páná Mikolaia Chrisztofa Radziwila Xiążęćiá Páństwa Rzymskiego Ná Ołyce y Nieświeżu, Hrábi na Szydłowcu y Mir. Woiewody Wilenskiego, Száwelskiego etc. etc. Starosty. Miane w kośćiele Nieświeskim Sociètatis Iesv. 9. dnia Kwietniá Roku Páńskiego 1616. Przez X. Marcina Widzewicza, Theologa Societatis Iesv w Wilnie, w Drukarni Leona Mámoniczá.	k. tyt.+19 k. nlb.
5	1616	fol.	[Winjetka] Trybvnal Obywatelom Wielk. X. Litew. Naseymie Warszawskim dany roku tysiac piec set osmdziesiatego pierwszego [w ramce herby Korony i Litwy, połączone u góry koroną] Cum Gratia et Priuilegio S.R.M. w Wilnie W Drukarni Leoná Mámoniczá (Roku) 1616. (z karty tyt.)	k. tyt.+23 str. [Estr.]
II	in 4°	1617	Требникъ [dokł. tytuł u Karat]	2 k. nlb.+324 k. [Karat.]

Estr. t. XXXII, str. 437.	
Estr. t. XXXI, str. 341, t.XXIX, str. 237.	T. P. Nauk w Wilnie; przy Statucie, sygn. 11830 [k. t.+10 str.]
Karat. 1883, Nr 234. Estr. t. XXXI, str. 284—285.	„Tytuł wśród szerokich ozdób drukarskich. Na odwrotnej stronie zaczyna się spis rzeczy, a po nim tekst. Na końcu odezwa drukarza o przebaczenie błędów, drukowana zwykłemi czcionkami, ale takiemi jak „Statut Litewski" Mamoniczów [Estr. t. 31, str. 284] Na tej podstawie Estreicher sądzi, że Trebnik ten był drukowany w „zakładach" Mamoniczów. Mogły być tu użyte czcionki takie same jak w Statucie, nie koniecznie te same.

6	1617	in 4°	[Lampartowicz Kasper] Omen wesołe na przezacne wesele Ich M. M.P.P. Jego Mości Pana Cryspina na Radwani Kirszensterna, y Jey Mości Panny Szemetowny, sławney pamięci Jego M. P. Wacława Szemeta, kasztelana Smoleńskiego, Rosieńskiego y Skirsztomońskiego etc. Starosty, córki... Od Caspra Lampartowicza, podane roku Pańskiego 1617 miesiąca Septembra dnia 10. W Wilnie, w drukarni Leona Mamonicza.	9 k. nlb.

Estr. t. XXI, str. 37–38

SKOROWIDZ OSÓB*).

Abramowicz L.—15—17, 20, 21, 25, 30 33, 35, 36, 41, 42, 45, 46, 48—52, 54, 57, 58, 62, 72, 77—79, 93, 96, 98, 100, 103, 109.
Aleksander, książę litewski—34.
Aleksiej, sługa Ł. Mamonicza—83, 84.

Babicz Jakób, burmistrz wileński—32.
Baca Jan—35.
Bachtiarow A. — 20, 26, 27, 30.
Baliński M.—32, 41, 42, 98, 99, 101.
Bandtkie S. — 33.
Baranowicz Wasil — 41.
Batory Stefan — 50, 62, 67, 91.
Bennigsen, gubernator—101, 102.
Biezsonow P. — 75, 85.
Biržiszko W. — 22.
Bockbinder — ob. Missenheim Hans
Bodianskij O. — 103.
Boricziewskij — 26, 27, 29.
Brückner A. — 23.
Budny Szymon — 25.

Charłampowicz K.—31, 32, 55, 64, 65, 71, 110.
Chodkiewicz Grzegorz, hetman — 30, 31, 33, 38, 81.
Chrystjan III, król duński — 26, 27.
Ciapiński Bazyli — 25.
Coniew B. — 87.
Czambor Mikołaj Stanisławowicz — 52.
Czarnecki J. — ob. Turkowski T.
Czistowicz I. — 104.

D(iedin) — 69.
Dmitrijewskij A. — 26, 28, 30.
Dobrianskij F. — 38, 42.
Dobrochostowski — 42.
Družczyc W. — 31, 34.
Dubowicz Ignacy — 100.
Dworsky Fr. — 97.
Dzianielewiczowa — ob. Kuszelewiczówna Anastazja.

Estreicher K. — 25, 47, 79, 108, 109.

Filipowicz Wawrzyniec — 61.
Fiodorow Iwan—25—30, 33, 54, 60—62, 81, 82, 84.
Fiol Swejbold—20, 23.
Fletcher — 28.
Florowski A. prof. — 97.
Frisz — 29.

Giedrojciowa Barbara(Mamoniczowa)— ob. Wojnianka Barbara Siemionowna.
Giedrojć Marjan Władisławowicz —73.

*) Z pominięciem nazwisk wymienionych w spisie dzieł i źródeł, uwzględnionych w pracy (str. 9—15) oraz w wykazie dzieł, poprzedzającym spis druków Mamoniczowskich (str. 105—107), jak również i nazwiska Mamoniczów.

Gloger Z. — 20.
Gołowackij J. — 107.
Gołubiew S. — 111.
Górnicki — 21.
Grabowski M. — 83.
Grzegorz, metropolita Solonicki—59.
Gumowski M. Dr. — 51.
Gutenberg J. — 19, 20.

Haraburda Apanas — 59, 60.
Haraburda Michał — 60.
Haraburda Piotr — 59.
Haraburda Wasil Michajłowicz — 58—60.
Haraburdowie — 60.
Herberstein — 21.
Hierasim, pop — 60.
Hoffman Daniel J. — 15.
Hryń Iwanowicz — 17, 60—63.

Iwaniszew — 66.
Iwan Wasiljewicz, car moskiewski — 22, 66.

Jagiełło — 20,
Jan, egzarcha — 64.
Janowicz Łukasz — 77.
Jan ze Śliwna — ob. Kirkor A.
Jasiński A. — 20.
Jeremiasz, patryarcha konstant. — 62, 67, 70, 95.
Jawdokieja Iwanowna (Mamoniczowa?) —72.
Jewgienij, mitropolit — 28, 30.
Jocher A. — 47, 48.
Josaf, patryarcha — 30.

Kaletnikow — 40, 41.
Kalitymowicz Iwan — 41.
Kałajdowicz K. — 29.
Karamzin — 26, 28.
Karatajew I. — 16, 24, 44, 46, 47, 49, 50, 52, 54, 55, 58, 62, 76—78, 81, 84, 85, 92, 93, 102, 103, 107, 108.
Kardaszewicz K. — 109.
Karskij E. — 65, 72.
Kektarjusz — 87.
Kirkor A. — 31, 79, 102.
Kmita (Czernobylski) Filon Siemonowicz 82, 83.
Kołaczkowski J. — 19.
Kopciewicz Piotr — 100.
Korbut G. — 20.
Korunko Sieńko — 69.
Kościałkowski St. prof. — 32.
Kowalenko Wł. — 32.
Kraczkowskij J. — 21, 34, 38, 42—44,
Kraszewski J. I. — 21, 33, 40—43, 58, 69, 79, 98.
Kreuza Lew — 102.
Kuliszer M. — 32
Kułaha Anton Iwanowicz — 76.
Kurbski Andrzej, książę — 58—60, 63 65—67, 82.
Kuszelewiczowa Barbara — 94,
Kuszelewiczówna Anastazja (Dzianielewiczowa) — 94.
Kuszelewiczówna Katarzyna (Mamoniczowa) — 75, 94,

Lebiedzicz, burmistrz wileński — 88.
Leczycki Andrzej — 21.
Lelewel J. — 15, 95, 109.
Leonid, archimandryta — 29.
Lichaczіow N. — 29, 43. 44, 82.
Linde — 58.
Lorichius Reinhard — 21, 22.

Łappo I. — 15, 17, 25, 34—37, 44, 45 48—52, 55, 67—70, 74, 76, 80, 81, 83—88, 91, 92, 95, 96, 98, 109.
Łastoŭski W. — 25, 38, 39, 57, 58, 70, 77, 83.
Łęczycki Daniel — 21.

Łowmiańska M. — 22, 31, 34, 88, 93.
Łowmiański H. — 22, 43, 44, 92, 93.
Makarij, archijepiskop — 30, 59, 63, 64, 70.
Maksim Grek — 26, 27.
Mamonicz, doktor (Leon) — 74.
Mamonicz Aleksander — 77.
Mamonicz Bohdan — 75, 90.
Mamonicz Iwan — 34.
Mamonicz Krzysztof — 77
Mamonicz Kuźma Iwanowicz — 8, 16, 33, 34, 36—39, 46, 47, 49, 51, 52, 55, 57, 58, 62—64, 66—69, 71, 72, 74, 77, 90, 91, 96, 97.
Mamonicz Leon (Lew, Ławon) — 8, 15, 17, 33, 55, 64, 72—79, 90, 94, 96, 97, 99—102,
Mamonicz Łukasz Iwanowicz (Łuka) — 8, 33—40, 42—46, 49, 51, 55, 57, 63, 65, 67, 68, 69, 71—75, 77, 82, 83, 88, 90, 91, 95—98, 102, 103, 108—112.
Mamonicz Michał— Eustachy — 75.
Mamoniczowa Awdotja (Jewdokieja Iwanowna?) — 36, 41, 45, 72.
Mamoniczowa Barbara, ob. Wojnianka Barbara.
Mamoniczowa Katarzyna — ob. Kuszelewiczówna Katarzyna.
Mamoniczówna Barbara — 41.
Mamoniczówna Marja — 41.
Mamonicz Stefan — 33.
Miklaszewicz Mikołaj Iwanowicz—100.
Miłowidow A. — 27, 28, 79, 93, 98, 109.
Missenheim Hans — 26, 27, 29.
Mokrzecki, ks. — 42.
Mścisławiec (Mścislowiec) — 25.
Mścisławiec Piotr Tymofiejewicz — 24—31, 33, 37—40, 42—54, 57, 60—62, 81, 82, 84, 85.
Nadieżdin 93, 109.
Narbutt T. — 21, 22.
Niedielko, didaskał — 87.
Niewieża Andronik Tymofiejewicz—84.
Nił, metropolita Solonicki — 59.

Obolenski Michał, książę — 65.
Ohienko I. — 16, 17, 29, 45, 50, 60—62, 69, 98.
Onisifor (Diewoczka), archijepiskop—62.
Ostrogski K., książę — 59—61, 64, 65, 69, 74, 75, 102.

Papkow A. — 59, 70, 73, 75, 90.
Papée Fr. Dr. — 20.
Paszkiewicz M. (P-cz) — 99, 101
Piczeta Wł. — 16, 30, 51, 52, 58, 66, 92, 98, 99.
Pietrow N. — 99.
Pietruszewicz — 29.
Pociej H. — 101.
Pogodin M. — 107.
Ptaszycki St. — 27, 61, 62.
Ptaśnik J. — 43, 44.
Przeździecki A. — 83.

Radziwiłł Jerzy, biskup — 63.
Radziwiłł Krzysztof, wojewoda wileński — 74, 91.
Radziwiłł Mikołaj — ob. Sierotka
Rahoza Michał — 62.
Rodkiewiczówna J. — 86.
Rndolf II, cesarz — 97.
Rusakow E. — 24.
Rutski Józef Weljamin, arahimandryta — 99.

Sacharow I. — 60.
Scharfenberg Marek — 21.
Saczko Sieńkowicz — 60.
Sapieha Lew — 68, 69, 77, 78.
Scholarius Genadjusz, patryarcha konstant. — 63.

Sidorow P. — 87.
Sierotka Mikołaj (Radziwiłł), wojewoda wileński — 63.
Skarga Piotr — 66, 78, 89.
Skoryna Fr. — 20—25, 28, 29, 32, 38—40, 56.
Smirnow F. — 99.
Smotrycki Ławrenjusz — 64.
Smotrycki Meletij — 64, 101.
Sniegiriew M. — 29.
Sołowjow S. — 26, 27, 30, 59, 67.
Sopikow W. — 15, 16, 47, 58, 107.
Stankiewicz A. — 25.
Stawecka Anna—ob. Zarzecka Anna — Strojew P. — 24, 27, 37, 44, 46—48.
Sylwestr, ihumen — 63.
Szajnocha K. — 21.
Szczepański Wł. — 19.
Szczierbickij O. — 68, 72.
Szkielonak M. — 68, 69.
Szlitt — 26.
Święcicki I. — 17, 25, 38, 40, 50, 51, 53, 80, 95, 111.

Tołstoj Fiodor Andriejewicz — 24.
Turkowski T. — 16, 93, 104.
Tysiaczenko T. — 52, 54.
Tyszkiewicz Skumin Teodor — 71,90.

Undolskij W. 108.
Uruski Sew. hr. — 33, 34, 75.

Wasili, pop — 60.
Wicki Krzysztof — 41.
Wiszniewski M. — 47, 90, 95, 101.
Władimirow P. — 20, 25, 30, 38, 39, 46, 48, 49, 65, 84, 85, 87, 89.
Wojciechowska M. — 20.
Wojna, kasztelan Mścisławski — 36.
Wojnianka Barbara Siemionowna — 36, 73.
Wolter E. — 21, 22.
Wołłowicz Ostafi — 60, 63.

Zareccy — 40, 44, 45, 49.
Zarecki Iwan Siemonowicz — 36—38, 42, 44, 45, 49, 50, 60, 65, 91.
Zarecki Zenobjusz (Zenon) — 37, 38, 44, 47—49.
Zarzecka Anna Janowa Szyszczanka Stawecka — 36.
Zawadzcy — 41.
Zawadzka — 41.
Zenon Siemionowicz (Zarecki?) — 76.
Zizani Stefan — 60.
Zygmunt I — 31, 44, 68.
Zygmunt II August — 30, 31, 44.
Zygmunt III — 70, 100, 102.
Zubrycki — 72.

Żochowski Włodzimierz — 41.
Żukowicz P. — 74, 75, 90.

BIBLIOTEKA NARODOWA BN

SPIS RZECZY

	Str.
Przedmowa	7—8
Dzieła i źródła, uwzględnione w pracy	9—17
Wstęp	19—23
Rozdział I. Powstanie drukarni Mamoniczów i pierwsze lata jej istnienia	24—56
Rozdział II. Drukarnia Mamoniczowska od r. 1575 do 1607	57—73
Rozdział III. Leon Mamonicz, typograf królewski	74—79
Rozdział IV. Rola drukarni Mamoniczowskiej w życiu kulturalnem Wielkiego księstwa Litewskiego i innych krajów słowiańskich	80—93
Rozdział V. Przyczyny upadku i los drukarni Mamoniczów	94—144
Spis druków Mamoniczowskich	105—141
Dodatek	143—144
Uzupełnienie do spisu druków	145—151
Skorowioz osób	152

ILUSTRACJE

1. Dom, gdzie mieściła się drukarnia Mamoniczów.
2. Wnętrze kamienicy, gdzie mieściła się drukarnia Mamoniczów.
3. Mapka posiadłości Ł. Mamonicza w Wilnie.
4. Dwie karty tytułowe Statutu Litewskiego z r. 1588.
5. Stronica Statutu Litewskiego z r. 1588.
6. Str. 244 z dwuch egzemplarzy Statutu Litewskiego 1619 r.
7. Służebnik druku Leona Mamonicza.
8. Wykres druków Mamoniczowskich na poszczególne lata.

WAŻNIEJSZE OMYŁKI DRUKU.

str.	*wiersz*	*wydrukowano*	*powinno być*
7 i n.	9 od dołu	„400-лецьце друку на Беларусі“	„400-лецьце беларускага друку“
8	16 „	dawnego	danego
11 i n.	20 „	Miłowidow I.	Miłowidow A.
15	12 „	Od początku w. XX	„Od początku w. XIX
17	10 „	opisu	spisu
19	2 od dołu	t. XVII—XVIII str. i n.	t. XVII—XVIII Warszawa, 1896, str. 118 i n.
25	21 od góry	podaje...	w Posłowiu do „Apostoła” 1564 r. podano, że Mścisławiec pochodził ze Smoleńska. Mógł on tam być odszukany:
30	10—11 „	A. Władimirow	P. Władimirow
34	6 „	W dacie	W dacie 1517
36	13 od góry	Hieldy 20	Hieldy
36	13 od dołu	A. I. W. A. K. t. XX str. 148	
38	6od góry	почином	почихом
39	1 „	„Житіе Акафистъ“ и „Служба	„Житіе Акаѳистъ и служба
44	17 „	30 marca k.	30 marca
45	14—15 „	pewnem	prawnem
47	9 od dołu	creto	creato
48	9 od góry	1676	1576
48	8 od dołu	mową	umową
50	10 „	I. Owsienko	I. Ohienko
52	15 „	1577	1576
59	8 od góry	[1])	[2])
66	6 „	ruskimi	białoruskimi
76	7 „	Ł. Mamonicz	L. Mamowicz
78	1 od dołu	V, str. 61—62	V, str. 99—100.
79	14 „	W tymże...	W następnym
81	9 od góry	думовыя	духовыя
82	13 od dołu	trzydziestu	trzydziestych
87	5 „	Пловид	Пловдив
88	4 od góry	szlachcica	szlachcica“
92	2 od dołu	сталетия	сталецьця.
93	3 od góry	53	60
104	1 od góry	1622	1623
109	8 od dołu	do str. 178	do str. 178. por. Estr. t.VIII,L.III
113	1 „	w rubryce szóstej	w rubryce siódmej

BN
BIBLIOTEKA NARODOWA
787256